

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

Бастемиев С. Қ.

**ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҚЫЛМЫСТЫҚ - АТҚАРУ
ҚҰҚЫҒЫ**

050301 « Заңгер» мамандығы бойынша оқитын
студенттерге арналған оқу құралы
(Жалпы бөлім)

Павлодар
Кереку
2010

ӘОЖ 343.8(075.8)

КБЖ 67.409я73

Б 26

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің Ғылыми кеңесі баспадан шығаруға ұсынған

Пікір сарапшылар:

З. С. Токубаев – заң ғылымдарының докторы, ҚР ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Ғылыми зерттеу институты бастығының орынбасары;

О. К. Биктасов – заң ғылымдарының докторы, ҚР ІІМ Семей заң колледжі бастығының оқу жұмысы бойынша орынбасары;

Б. Х. Олжабаев – заң ғылымдарының кандидаты, С. Торайғыров атындағы ПМУ тарих және теория кафедрасының доценті.

Бастемиев С. Қ.

Б 26 Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару құқығы : 050301 « Заңгер» мамандығы бойынша оқитын студенттерге арналған оқу құралы (Жалпы бөлім) / Бастемиев С. Қ. – Павлодар : Кереку, 2011. – 92 б.

«Қылмыстық-атқару құқығы» курсының жалпы бөлімін қамтитын оқу құралында аталған курстың оқу бағдарламасында көрсетілген негізгі тақырыптар және Қазақстандағы түрмелердің, түзеу колониялары мен тәрбиелеу колонияларының тарихи-құқықтық негіздері қарастырылған.

Оқу құралы еліміздің жоғарғы оқу орындарында 050301 «Заңгер» мамандығы бойынша оқитын студенттеріне арналған.

ӘОЖ 343.8(075.8)

КБЖ 67.409 я73

© Бастемиев С. Қ., 2011

© С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2011

Материалдың дұрыс болуына, грамматикалық және орфографиялық қателерге авторлар мен құрастырушылар жауапты

Кіріспе

Мемлекеттің қылмыстық-атқару қызметі сотталғандарды түзеу және қылмысты ескерту саласында, сотталғандармен қатынас жасау туралы халықаралық қауымдастықпен өңделген жағдайлармен сонымен қатар қылмыстық атқару ғылымының жетістігімен негізделетін қылмыстық-атқару саясатымен анықталады.

Қазақстан Республикасында жүріп жатқан демократияландыру және ізгілендіру үрдістері қарастырылып отырған қылмыстық-атқару саласындағы мемлекеттік қызметінің саясатын ары қарай жетілдіруді және қылмыстық жазалауларды орындауды дүниежүзілік қауымдастық стандарттарына, принциптеріне сәйкестендіруді талап етеді.

Оқу құралының мақсаты соңғы кезде Қазақстан Республикасындағы қалыптасқан жаңа саяси-әлеуметтік, құқықтық-экономикалық жағдайларға байланысты тиісті курсты оқытуды уақыт талабына сай қамтамасыз ету болып табылады.

Беріліп отырған оқу құралында «Қылмыстық-атқару құқығы» курсы жалпы бөлімінің негізгі тақырыптары қарастырылған, олар осы аталған курстың бағдарламасы негізінде дайындалған.

Бұл оқу құралында сондай-ақ жаңа тақырып «Қылмыстық-атқару заңнамасы мен Қазақстанның пенитенциарлық жүйесінің тарихи-құқықтық негіздері» қарастырылған. Автордың ойынша қылмыстық жазаны атқарушы мекемелер жүйесінің қалыптасуын тарихи-құқықтық аспектіде оқып білудің маңызды ғылыми мәні бар. Ол бүгінгі түзеу мекемелерінің қызмет ерекшеліктерін талдап білуге, бұл мекемелердің даму бағытын анықтауға, осылардың негізінде жалпы көлемде оларды одан әрі жетілдірудің жолдарын атап көрсетуге көмектеседі.

Бұл оқу құралы Қазақстан Республикасының Конституциясы ережелеріне, Қылмыстық, Қылмыстық-процессуальды, Қылмыстық-атқару заңнамаларына, адам мен азамат құқықтары және сотталғандармен айналысудың халықаралық актілеріне, сондай-ақ қылмыстық-атқару ғылымымен айналысатын отандық, шетел ғалым заңгерлердің еңбегіне және мұражай материалдарына сүйеніп жазылған.

1 Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару құқығының ұғымы мен міндеттері

1.1 Қылмыстық-атқару құқығының түсінігі

Қылмыстық жаза дегеніміз қылмыс жасаған кінәлі адамға сот үкімімен тағайындалатын қылмыстық заңмен бекітілген мемлекеттік күштеудің ерекше шарасы.

Сот қылмыстық жаза тағайындағанда заңда көрсетілген қылмыстық жаза мақсатына жету жолдарын қарастырады. Қылмыстық жаза мақсаты ҚР Қылмыстық кодексінің 38-бабында, ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің 2-бабында көрсетілген. Қылмыстық жазаның мақсаты болып саналатындар:

- әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру;
- сотталғандарды түзеу;
- сотталғандардың жаңа қылмыстар жасауының алдын алу (арнайы алдын алу);
- өзге адамдардың жаңа қылмыстар жасауының алдын алу (жалпы алдын алу).

Сот тағайындаған қылмыстық жазаны орындаған кезде әр алуан қоғамдық қатынастар туындайды. Қылмыстық-атқару құқығы сол қоғамдық қатынастарды реттейді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару құқығының өзіне тән пәні, әдістері мен тәсілдері және норма жүйесі бар болғандықтан бұл құқық саласы өз алдына дербес құқық саласы болып саналады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару құқығының өзіне тән пәні бар. Қылмыстық-атқару құқығының пәні осы құқық саласы қандай қоғамдық қатынастарды реттейді деген сұраққа жауап береді. Олай болса Қылмыстық-атқару құқығының пәні деп барлық қылмыстық жазалар түрлерін атқару кезінде пайда болатын және осы құқық саласының нормаларымен реттелетін қоғамдық қатынастарды айтамыз.

Қылмыстық-атқару құқығының пәні болып заң нормаларымен реттелетін қылмыстық жазаларды орындаушы мекемелер мен органдардың қызмет тәртібі саналады. Әр түрлі жазаларды атқаратын мекемелер, органдар және сотталғандар арасында пайда болатын қатынастар да қылмыстық-атқару құқығының пәні болып есептеледі.

Осы құқық саласының пәніне сотталғандардың түзеу процесіне қатысатын жұртшылықтың, жеке азаматтардың,

мекемелер мен кәсіпорын және қоғамдық ұйымдар арасындағы құқық нормаларымен реттелетін қатынастар да кіреді.

Жазаларын өтеп шыққандарға көмек көрсету, олардың әлеуметтік жағдайларға бейімделуі кезінде пайда болатын қатынастар да осы құқықтың пәні болып саналады.

Қылмыстық-атқару құқығының пәніне сотталғандарды түзету процесі кезінде қолданылатын түзету құралдарын қолдану тәртібі де жатады.

Қылмыстық-атқару құқығының құқықты реттеу әдістері мен тәсілдері бар. Қылмыстық-атқару құқығының әдісі дегеніміз қоғамдық қатынастарды реттеуде қолданылатын әдістер мен тәсілдердің жиынтығы.

Қылмыстық-атқару құқығының пәні мен әдістерінің айырмашылығы сонда, қылмыстық-атқару құқығы қандай қоғамдық қатынастарды реттейді деген сұраққа қылмыстық-атқару құқығының пәні жауап берсе, ал сол қоғамдық қатынастарды құқық нормаларымен қалай реттейді деген сұраққа қылмыстық-атқару құқығының әдістері жауап береді. Олай болса, қолданылатын әдістер мен тәсілдердің түрлері қоғамдық қатынастардың ерекшеліктеріне байланысты болады.

Қылмыстық-атқару құқығында мынадай әдіс түрлері қолданылады: императивті әдіс, диспозитивті әдіс, ұсыныстық әдіс, мадақтау әдісі және тағы басқалары.

Қылмыстық-атқару құқығында құқықтық реттеудің негізгі әдісі императивті әдіс (биліктің бұйрық әдісі) болып табылады.

Диспозитивті әдіс дегеніміз субъектілерге белгілі бір шекте өз арақатынастарын өздері шешуге мүмкіндік беретін әдіс.

Мадақтау әдісі дегеніміз қоғамға пайдалы мақсатқа жету жолдарын мадақтау арқылы субъектілердің шешім қабылдауларына әсер ететін әдіс.

Ұсыныстық әдіс дегеніміз құқық субъектілеріне мақсатты тәртіп нұсқамасын ұсыну арқылы әсер ету әдісі.

Басқа құқық салалары сияқты қылмыстық-атқару құқығының да нормалар жүйесі бар. Нормалар жүйесі деп заң нормаларының белгілі бір тәртіппен орналасқан құрылымын айтамыз.

Қылмыстық-атқару құқығы жеке сала болса да ол өзіне басқа да салалардан мысалы, қылмыстық құқық, азаматтық құқық салаларынан кірген кейбір нормаларды қабылдайды. Керісінше қылмыстық-атқару құқығының кейбір нормалары басқа құқық салаларына кіреді. Бұл нормалардың құқықтық жаратылысына байланысты басқалай қарым-қатынасты да реттейтіндігін еске

сақтау қажет, солай болғандықтан, ол өзінің маңызын өзгертеді. Сол себептен оларды таза күйінде құқықтың басқа салаларының нормалары деп есептемеу керек.

Қорыта айтқанда қылмыстық-атқару құқығы дегеніміз Қазақстан Республикасының заң шығару органы қабылдаған қылмыстық жазаларды атқару кезінде пайда болатын қоғамдық қатынастарды реттейтін заң нормаларының жиынтығы.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық-атқару құқығының өзіне тән пәні, құқықты реттеу әдістері мен тәсілдері және құқықтық нормалар жүйесі бар. Осы үш элементтің бар болу себебінен қылмыстық-атқару құқығы өз алдына жеке құқық саласы болып есептеледі.

1.2 Қылмыстық-атқару құқығының принциптері

Қылмыспен күресу саласында мемлекет белгілі бір саясат жүргізеді. Қылмыспен күрес әр алуан бағыттарда жүретіндіктен жүргізілетін саясатта бірнеше түрге бөлінеді: қылмыстық-құқықтық саясат; қылмыстық іс жүргізу саясаты; қылмыстық-атқару саясаты; постпенитенциарлық саясат.

Мемлекет өзінің қылмыстық-атқару саясатына сүйеніп және оны көрсете отырып қылмыстық-атқару заңнамасын құрастырады, қылмыстық жазаны атқаратын мемлекеттік мекемелер мен органдар жүйесін құрады.

Қылмыстық-атқару саясатының стратегиясы, негізгі нысандары, заңнамалары қоғамда қалыптасқан экономикалық жағдайға, қоғамның адамгершілік жағдайына, оның құқықтық санасы деңгейіне, адам құқықтары бойынша халықаралық актілерге тағы да басқа жағдайларға байланысты болады.

Сонымен қатар қылмыстық-атқару саясатының бағыты, қабылданатын заңдар мен заң нормалары белгілі бір принциптерге негізделуі тиіс. Қылмыстық-атқару құқығының принциптері дегеніміз қылмыстық-атқару саясатының және қылмыстық-атқару құқығының институттары мен нормаларының дамуына негіз болатын түпкі, бастапқы идеялар.

Қылмыстық атқару құқығы принциптеріне жалпы құқықтық, салалық (арнайы) және салааралық принциптер кіреді. Олар барлық қылмыстық-атқарудың заң шығаруы арқылы өтеді және міндетті түрде:

- қылмыстық-атқару саясатының жалпы бағытын көрсетеді;
- қылмыстық-атқару заңын жетілдіруді және негізгі даму бағытын айқындайды;

- жалпы құқық принциптерімен ара қатынаста және іштей келісімде болады;

- тұрақтылықты қамтамасыз етеді.

ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің 6-бабында мынадай принциптер көрсетілген:

- заңдылық;

- баршаның заң алдындағы теңдігі;

- гуманизм (ізгілік);

- демократизм и жариялық;

- жазаларды атқарудың саралануы мен жеке даралығы;

- жазаны түзеу ықпалымен біріктіруді қамтамасыз ету.

Біздің ойымызша заңдылық принципінiң мағынасына мыналар кіреді: қылмыстық жазалардың орындалу тәртібі мен шарттары тек қана заңмен белгіленуі тиіс; сотталғандар қылмыстық жазаны өтеген уақытта заңмен бекітілген міндеттерді ғана орындап және заңда көрсетілген құқықтарға ғана иелік етулері қажет; қылмыстық жазаны орындаушы субъектілердің қызметтері тек қана заң негізінде жүргізілуі керек; қылмыстық-атқару заңын, оның нормалары тек қана заңды жолмен қабылдау қажет.

Заң алдындағы баршаның теңдік принципі сотталған адамдардың құқықтық мәртебелері олардың ұлтына, ана тіліне, жынысына, дініне, әлеуметтік және басқада жағдайына байланысты болмауын талап етеді. Адам мен азаматтар заң алдында тең құқықты. Бұл принцип Қазақстан Республикасы Конституциясының 14-бабының 1-тармағында бекітілген[1].

Гуманизм принципі сотталғандарға кішіпейілділік білдіру, олардың мұқтажына ықыласпен қарау, дер кезінде медициналық, әлеуметтік көмек көрсету, жазаны өтегеннен кейін оларды еңбекке орналасуға, күнделікті тұрмысына көмектесу, сотталғандардың жеке басының қауіпсіздігін қамтамасыз ету т. с. с. талап етеді.

Қылмыстық-атқару құқығының гуманизм принципі тек қана мемлекеттердің шағарған заңдарында ғана емес, адам құқығы және сотталғандармен айналысу туралы көптеген Халықаралық актілерде бекітілген.

Демократизм принципінiң мағынасы біріншіден, қылмыстық атқару заңын, оның нормалары тек қана заңды жолмен және халық атынан заң шығарушы органдар қабылдауын қажет етеді. Екіншіден, демократизм дегеніміз заңмен белгіленген құқықтар мен бостандықтарға иелік етіп, сонымен қатар заңға бағыну, басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзбау болып табылады. Қазақстан Республикасы Конституциясының 12-бабында

адамның және азаматтың өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруы басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауға тиіс екені бекітілген.

Жариялық принципі сотталғандарды тәрбиелеу жұмысына жұртшылықты, азаматтарды, басқа да мекемелер мен кәсіпорын әкімшіліктерін тартуға, олардың жазаны атқару органдарының қызметіне бақылау жүргізуін талап етеді. Жариялық принципі қылмыстық жазаны атқаруға, сотталғандарды түзеу жұмыстарына байланысты ақпараттарды құпия ұстамай, керісінше оларды жұртшылыққа жеткізіп отыруды талап етеді.

Жазаларды атқарудың саралану принципі сотталғандарды жастарына, жыныстарына, соттылықтарына байланысты топтарға бөліп, оларды жекелеп ұстау талабын қояды.

Жазаларды атқарудың жеке даралық принципі тәрбие жұмысын жүргізгенде сотталғандарды түзеудің негізгі құралдарын қолданған кезде әрбір сотталған адамның педагогикалық, психологиялық, физиологиялық т.с.с. тек қана сол жеке тұлғаға тән ерекшеліктерді ескеруді талап етеді.

Жазаны түзеу ықпалымен біріктіруді қамтамасыз ету принципі қылмыстық жазаны өтеу кезінде сотталғандармен тәрбиелеу жұмысын ұйымдастыруды, сотталғандарды түзеудің негізгі құралдарын қолдануды талап етеді.

Жоғарыда аталған қылмыстық-атқару құқығының қағидалары бір-бірімен өзара тығыз байланысты. Осы қағидалардың талаптарын қылмыстық-атқару саясатының бағытын белгілегенде, қылмыстық-атқару заң нормаларын қабылдағанда, жазаны орындаушы мекемелер мен органдардың күнделікті қызметтерінде ескеру керек.

Біздің ойымызша қылмыстық атқару заңдарының принциптері көрсетілген ҚР ҚАК 6-бабына мына принциптерді қосса дұрыс болар еді: прогрессивтік жүйені дамыту; жабық түзеу колония жатақханаларынан түрме камераларына біртіндеп көшу; жабық түзеу колонияларын біртіндеп колония-қоныстарға; жазалау шараларын үнемдеу; сотталғандарға постпенитенциарлық көмек көрсету.

1.3 Қылмыстық-атқару құқығы ғылымы

Қылмыстық-атқару құқығы ғылымы бұл қылмыстық жазаларды атқару мекемелері мен органдарының даму тенденциялары мен заңдылықтарын зерттеуге, қылмыстық-атқару заңының институттары мен нормаларын жетілдіруге, жаза мақсатына жету әдістері мен құралдарын дамытуға бағытталған білім саласы. Қылмыстық-атқару құқығы ғылымы зерттейтін

қоғамдық- құқықтық құбылыстар осы ғылымның пәні болып саналады. Қылмыстық-атқару құқығы ғылымы құқық саласына сәйкес келгенімен, оның пәні қылмыстық-атқару құқығының пәнінен едәуір кең. Қылмыстық-атқару құқығы ғылымының пәні ретінде мыналар зерттеледі:

- қылмыстық-атқару құқығының негізгі құрамы мен заңдылығы;

- қылмыстық-атқару құқығының негіздері мен қылмыстық-атқару заңдарының жүйесі;

- қылмыстық жазаны атқарушы мекемелер мен органдардың қызметін құқықтық реттеу;

- қылмыстық жазаны атқару саласындағы мемлекеттік саясат;

- қылмыстық атқару заңдары мен қылмыстық жазаны атқаратын мекемелердің даму тарихы;

- шет мемлекеттердің қылмыстық-атқару құқығы мен пенитенциарлық жүйесі;

- қылмыстық - атқару институттары мен нормалары;

- қылмыстық жазаны атқарушы мекемелер мен органдар қызметін ұйымдастыру;

- қылмыстық жазаны атқару туралы халықаралық актілер;

- қылмыстық-атқарудың құқықтық қатынастары;

- жазаларды орындау үрдісі және сотталғандарға әсер етуге қолданылатын түзеу шаралары;

- қылмыстық жазаларды атқару мәселелері бойынша халықаралық мемлекеттер бірлестігінің тарихи дамуы мен қазіргі жағдайы;

- сотталғандарды түзеу әдістері мен құралдары.

ҚР қылмыстық-атқару құқығы ғылымының әдістемелік негізі жалпығылыми (философиялық) әдіспен бірге жеке ғылыми әдістерде қолданылады. Мысалы, салыстырмалы-құқықтық әдіс, нақтылы-әлеуметтік әдіс, жүйелілік әдіс, статистикалық әдіс т.с.с.

Қазіргі кезде Қазақстанда жоғары оқу орындарының ішінде қылмыстық-атқару құқығы проблемаларын зерттеуді жетілдіруге Эль-Фараби атындағы мемлекеттік ұлттық университеті мен Абай атындағы мемлекеттік университетінің «Қылмыстық құқық және криминология» кафедралары, ҚР ӘМ ҚАЖК Қостанай Академиясы және басқа да оқу орындары қатысуда.

1.4 Қылмыстық-атқару құқығы курсының жүйесі және оның пәні

Қылмыстық-атқару курсы үш бөлімнен тұрады: Жалпы, Ерекше және Арнаулы.

Қылмыстық-атқару құқығының жалпы бөлімінде жалпы сұрақтар: ҚР қылмыстық-атқару заңдары; сотталғандардың құқықтық жағдайы; жазаны орындайтын мемлекеттік мекемелер мен органдарының жүйесі; жазаны орындау құқығының негізін реттеу, тағы басқалары қарастырылған.

Ерекше бөлімде әр түрлі қылмыстық жазаларды атқару тәртібі, сол сияқты бас бостандықтарынан айырылған сотталғандарды жіктеу, еңбекті, режимді, сотталғандармен тәрбие жұмысын жүргізуді құқықпен реттеу, олардың материалдық-тұрмыстық жағдайын қамтамасыз ету, медициналық қызмет көрсетумен қатар әр түрлі түзеу мекемелерінде жазаны өтеудің ерекшеліктері және басқа да түйінді проблемалар қарастырылады.

Арнаулы бөлімде қылмыстық жазаны атқарудың халықаралық тәжірибелері мен Халықаралық актілерге сипаттама беріледі.

Тақырып бойынша студенттердің өзіндік жұмыстарына арналған сұрақтар

1. Қылмыстық-атқару құқығының түсінігі және пәні.
2. Қылмыстық-атқару құқығының басқа пәндермен өзара байланысы.
3. Қылмыстық жазаның түрлері.
4. Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару саясатының түсінігі және міндеті.
5. Қылмыстық-атқару саясатының негізі принциптері.
6. Қылмыстық-атқару құқығының принциптерінің түсінігі.
7. Қылмыстық-атқару құқығының принциптерінің жүйесі (жалпықұқықтық, салааралық, салалық принциптер).
8. Қылмыстық-атқару құқығының ғылымы, пәні және міндеті.
9. Қылмыстық-атқару құқығы ғылымының пенитенциарлық педагогика мен пенитенциарлық психология және жазаны атқаратын пенитенциарлық мекемелер мен басқа да органдардың тәжірибелерімен байланысы.
10. Қылмыстық-атқару құқығы курсының жүйесі.

2 Қылмыстық-атқару заңнамасы мен Қазақстанның пенитенциарлық жүйесінің тарихы

2.1 Қазақстанның түрмелерінің тарихи-құқықтық негіздері

Көшпенділердің, яғни қазақтардың жазалау жүйесінде бас бостандығынан айыру немесе өлім жазасы әдетте қолданылмаған. Көшпенділерде негізгі жаза ретінде айыппұл төлеу, мысалы, қылмыскер кісі өлтірген кезде құн, ал басқадай қылмыс жасаған кезде айып төлейтін болған.

Осыған орай қазақ қоғамында түрме салу және осы сияқты мекемелердің қажеттілігі болмаған. Қазақстан аумағында түрме салу патшалық Ресейдің колониялдық саясаты дәуірінде басталған. XX ғасырдың басында Қазақстан аумағында 20-ға жуық түрме болған.

Бұл түрмелерде қамауда отырғандардың шектен тыс көп болуына байланысты аштық, суық, ауру және сотталғандар арасында адам өлімі көп болған. Түрмелердің қанағаттанарлықсыз жағдайда болуының бір себебі, бірнеше ғасырлар бойында Ресей империясында жазаның мақсаты сазайын тарттыру және қорқыту болып табылған. Бұндай мақсатқа қол жеткізу үшін түрмелерде мықты құлып пен берік күзет болса жетіп жатыр. Дәл сондықтан да патшалық Ресейде XX ғасырдың ішінде мысалы, Батыс Еуропа елдерімен салыстырғанда пенитенциарлық білімге деген сұраныс болмаған, осыдан барып пенитенциарлық ғылым қалыптаспаған, қамауға алу орыны қызметінің заңнамалық негізі дамымаған еді.

Түрме қызметінің тағы бір айтарлықтай кемшілігі түрмелерде сотталғандардың арасында өзіне тән салт дәстүрі және өзін ұстау ережесі бар қылмыстық орта қалыптасып, олар басқа сотталғандарға қысым көрсетеді.

XIX ғасырдың соңында Батыс Еуропа елдерінің қысым көрсетуімен патшалық өкімет өзінің ұстанымын қайта қарастырады, қорқыту мен өш алудың орнына түрмеге қамау түріндегі жазаның мақсаты қылмыскерді түзету екендігін мойындайды. Осыған орай патшалық өкімет айдауда жүрген каторжандарға және айдауда жүрген қоныс аударушыларға қатысты бастарын тақырлап қырып тастау, қамшымен сабау, арбаға байлау сияқты жазалауды өзгерткен, сондай-ақ шартты-жедел босату енгізілді. Бұдан басқа, патшалық өкімет 1905 жылы жаңа түрмелер салуды бастауға мәжбүр болған. Бұл бағдарламаны аяқтауға соғыс және революция кедергі келтірген болатын.

1917 жылы ақпан революциясынан кейін Уақытша үкімет тарапынан түрме жүйесін реформалауға талпыныс жасалған. Алайда ол да аяқталмай қалған, ал үкіметтің өзі 1917 жылғы Қазан революциясымен орынан тайдырылған.

1917 жылғы қазан айынан кейін бас бостандығынан айыру орындарына басшылық ету РСФСР Халық әділет комиссариатына жүктелген, оның жанынан қамауда ұстаудың Бас басқармасы құрылған, 1918 жылы мамырда жазалаушы болып атын ауыстырған, ал 1919 жылы орталық жазалаушы бөлім болып қайта құрылған. Губерниялық (облыстық) әділет комиссариаттары жанында түрме инспекциялары, ал 1919 жылдан бастап жазалаушы бөлімдер жұмыс істеген.

Қазақстанда 1920 жылы тамыз айында Қазақ автономиялы республикасын құрумен байланысты ҚазКСР Әділет Халық Комиссариаты (ӘХК) енгізумен Қамауда ұстау орнының бас басқармасы (ҚҰОББ) құрылған, оған республика аумағында жұмыс істеген 20 жалпы қамауда ұстау орыны тікелей бағынған. Бұдан басқа ҚазКСР Ішкі Істер Халық комиссариаты (ІХК) құрамында төрт еңбек лагері болған.

1921 жылдың наурыз айының соңында Қаз КСР СНК шешімі бойынша милицияның қарауында үйде қамауға алынғандар және ІХК еңбек лагерлерінде отырғандар ҚазКСР Әділет Халық комиссариатының ҚҰОББ құрамына енеді.

Алайда 1922 жылы қамауда ұстау барлық орындары Ф.Э. Дзержинскийдің ұсынысы бойынша РСФСР ІХК қарауына берілген болатын. Сондықтан 1922 жылдың жазынан бастап Қазақстанда да барлық қамауда ұстау орындары ҚазКСР ІХК қарауына көшкен болатын.

Кеңес үкіметінің басшысы В.И.Ленин Кеңес мемлекетіндегі қамау орындары патшалық түрмелерден өзгеше болуға тиіс екендігін, олардың басты мақсаты қамаудағыларды түзеу болуға тиістігін және түрмелерді тәрбиелеу мекемелерімен ауыстыру қажет деп айтқандығын атап өту қажет[2, б. 418].

Арнайы әдебиеттерде көрсетілгендей дәл Кеңес өкіметінің бірінші жылдарында мемлекет басшысы бола отырып В.И.Ленин Халық Комиссариаты Кеңесінің бірқатар декреттері мен қаулыларына қол қойған, мысалы «Губерниялық және облыстық әділет бөлімдерінің жазалаушы бөлімдері жанындағы бөліп таратушы комиссия мекемелері туралы»; 1921 жылғы 21-наурыздағы «Бас бостандығынан айыру және сотталғандарды шартты-жедел босату тәртібі туралы» декрет, 1921 жылғы

28-қарашадағы «РСФСР бас бостандығынан айыру орындарындағы сотталғандардың және бас бостандығынан айырусыз мәжбүрлеу жұмыстарын өтеушілердің еңбегін пайдалану туралы» және тағы басқалар.

Қабылданған актілердің арасында 1918 жылы 23-шілдеде РСФСР ӘХК бекіткен «Жазалау шарасы ретіндегі бас бостандығынан айыру және оны өтеу тәртібі туралы» Уақытша нұсқау маңызды орын алады.

РСФСР ӘХК бұл уақытша нұсқауы 1920 жылдың қараша айына дейін қолданылған. Одан кейін 1920 жылдың 15-қарашасында РСФСР ӘХК қаулысымен «Қамауда ұстаудың жалпы орындары туралы ереже» бекітілген, онда қоғамдық пайдалы жұмысты, оқу-тәрбие және мәдени-ағарту жұмысты қолдану, жазаны өту режимі және т.б. толығымен реттелінген болатын. Бұл қаулымен жазаны өтеудің прогрессивті жүйесі бекітілген [3, б. 56].

Осылайша, Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында қамауда ұстау орындары қызметінің құқықтық негізін дамытуға қылмыстық құқықтың классикалық мектебі және түзеу түрмелерін құруда айтарлықтай тәжірибесі бар Батыс Еуропа елдерінің пенитенциарлық жүйесі қызметінің практикасы орасан зор ықпал еткендігін айтуға болады. Бірақ елдегі әлеуметтік-саяси, экономикалық тұрақсыздық және қамауда ұстау орындарының нашар материалдық-техникалық базасы, кадрлардың кәсіптік деңгейлерінің төмендігінен қабылданған құқықтық норманың концептуальдық ережесін іске асыруға мүмкіндік бермеген.

Азамат соғысынан кейін 1921 жылы кеңес үкіметінің басшысы В.И.Ленин социализмге нарықтық экономика арқылы, мемлекеттік капитализм арқылы өтуді ұсынған болатын. Нарықтық экономикаға көшу бірінші кезекте мемлекеттің құқықтық жүйесін құруды талап етті. Осыған байланысты келесі 1922 жылы, мәлім болғандай, ұйымдастырушылық-құқықтық реформа жылы болды. Сондықтан бір жыл ішінде қылмыстық және азаматтық кодекс, жаңа жер және еңбек кодекстері дайындалып, қабылданды. Заңдарды қабылдау соттарды реформалаумен бірге жүрді. Сол кезде мемлекеттік прокуратура тағайындалып, адвокатура жүйесі реттелінді. Ал азамат соғыс кезінде жұмыс істеген ревтрибунал және әкімшілік сот ісін жүргізу сияқты сот органдары қысқартылған болатын.

1922 жылы РСФСР Қылмыстық кодексі қабылданғаннан кейін РСФСР бірінші Еңбекпен түзеті кодексі (ЕТК) жобасы әзірленді. Бір жыл ішінде бұл жоба көптеген кәсіпорындар мен

ұйымдарда, бұған қоса 1923 жылы Мәскеу қаласында өткен пенитенциарлық іс қызметкерлерінің бірінші Бүкілресейлік съезінде талқыланған.

РСФСР ЕТК 1924 жылғы 16-қазандағы Бүкілодақтық орталық атқару комитеті (БОАК) екінші сессиясының XI шақырылымында бекітілген болатын және осы кодекс белгілі бір өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы жеті жыл бойы қолданылған [4].

1924 жылғы РСФСР ЕТК кіріспе бөлімінде кеңес мемлекетінің түзеу-еңбек саясатының негізгі принциптері айтылған. Жалпы, РСФСР-дің 1924 жылғы ЕТК барлығы 231-бап болған. Талдау жасау көрсеткендей, Еңбекпен түзеу кодексінің концептуалдық негізі - қамаудағыларды түзеу идеясы болған.

1924 жылғы РСФСР ЕТК қамауда ұстау орындарының жабық типтерін: қамауда ұстау үйі, түзеу-еңбек үйлері және арнайы тағайындалған изоляторларды құруды қарастырғандығын атап өткен жөн.

1924 жылғы РСФСР ЕТК нормаларына сәйкес қамауда ұстау үйлері тергеуде отырған және алты айға дейін бас бостандығынан айыруға үкім шығарылған адамдарды ұстау үшін арналған.

Түзеу-еңбек үйлері алты айдан он жылға дейін бас бостандығынан айыруға үкім шығарылған адамдарды ұстау үшін арналған.

Арнайы тағайындалған изоляторлар үш категориядағы, яғни еңбекші табына жатпайтын және таптық әдеттері, көзқарастары немесе таптық мүддесі жағынан адамдар; еңбекші табына жататын, бірақ Республика үшін аса қауіпті болып танылған адамдарды; тәртіптік жазалау ретінде ауыстырылған адамдарды қатаң оқшаулаумен бас бостандығынан айыруға үкім шығарылғандарды ұстау үшін арналған болатын. 1924 жылғы ЕТК нормаларына сәйкес аталған мекемелерде сотталғандарды камералар, топтар бойынша ұстау қарастырылғандығы фактісін атап өтпеуге болмайды.

Сотталғандарды ұстау режимі 1924 жылғы РСФСР ЕТК нормаларында қарастырылған жазаны өтеудің прогрессивті жүйесі туралы ережеге негізделген болатын. Оның мәнісі сонда, сотталған қамауда ұстау орнында жазасын өтей жүріп, бірнеше кезеңнен өтуге тиісті болатын, оның өзін-өзі ұстауы мен жазаны өтеу мерзіміне байланысты оны ұстау жағдайы да өзгеруге тиісті болатын. Мәселен, ЕТК 100-бабына сәйкес бас бостандығынан айыру орындарында үш разрядты: бастапқы, ортаңғы және жоғарғы құру талап етілген болатын. Ал сотталғандарды үш категорияға

бөлу қажет болатын:

- бірінші категория – қатаң оқшаулаумен бас бостандығынан айыруға жататын адамдар;

- екінші категория – кәсіби қылмыскерлер, сондай-ақ еңбекшілер табына жатпайтын, өзінің таптық әдет-салты және көзқарасы немесе мүддесі салдарынан қылмыс жасаған сотталғандар;

- үшінші категория – не бірінші категорияға, не екінші категорияға жатпайтын барлық қалған сотталғандар.

Бірінші және екінші категориядағы сотталғандар ЕТМ түскен кезде бастапқы разрядқа жатқызылуға тиіс болатын, онда бірінші категориядағы сотталғандар ЕТК 103-бабына сәйкес мерзімнің кем дегенде жартысын өтеуге, ал екінші категориядағы сотталғандар сот тағайындаған мерзімнің кем дегенде төрттен бірін өтеуге тиісті болатын. Орта топқа ауыстырылған сотталғандар барлық мерзімінің үштен бірін өтеуге, тіпті болмағанда кем дегенде онда алты ай отыруға тиісті.

Жоғарғыдан басқа барлық разрядтағы сотталғандардың камералары тәулік бойы жабық болуға тиісті. Ал жоғарғы разрядтағы сотталғандардың камералары таңертеңнен кешкі тексеруге дейін ашық болуға тиіс болатын.

Қамауда ұстау жағдайын төмендегідей түрде өзгерту қарастырылған:

1) бастапқы разрядтағы сотталғандарға ЕТК 130-бабы талаптарына сәйкес екі аптада бір рет кездесу және шығу, аптасына бір рет сәлемдеме алуына, сондай-ақ олар өздерінің есебіндегі бар ақшасының үштен бірін жұмсай алатын;

2) орташа разрядтағы сотталғандар ЕТК 131-бабының талаптарына сәйкес аптасына бір рет кездесу, шығу және сәлемдеме алуына болатын. Олар өздерінің есебіндегі ақшасының үштен екісін жұмсауына болатын;

3) жоғарғы разрядтағы сотталғандарға ЕТК 132-бабына сәйкес күні бойы олар үшін арнайы бөлінген жер аумағында еркін жүріп тұруына рұқсат берілген; аптасына екі рет кездесу, шығу және сәлемдеме алуына рұқсат етілген, ал өздерінің есебіндегі ақшаның төрттен үшін жұмсауына болатын.

Бұдан басқа ЕТК 143-бабына сәйкес қадағалау комиссиясының қаулысы бойынша орта және жоғарғы разрядтағы сотталғандарға бір апталық және екі апталық демалыс беру қарастырылған болатын.

Арнайы тағайындалған изоляторларда ЕТК 167-бабына

сәйкес тек бір ғана бастапқы разрядтағы сотталғандарды ұстау қарастырылғандығын атап өткен жөн. Изоляторлардағы ұстау жағдайы басқа бас бостандығынан айыру орындарымен салыстырғанда барынша қатаң болған. Атап айтқанда, сотталғандарды изолятор территориясынан тыс жердегі жұмысқа пайдалануға мүлдем тыйым салынған. Демалыс беруге және іссапараға жіберуге рұқсат берілмеген. Кездесу, хат-хабар және сәлемдеме алуға екі аптада бір рет ғана рұқсат берілген, ондағы сотталғандар тапқан ақшаларының үштен бірін ғана қажетіне жарата алған. Изоляторда отырған сотталғандарды бөліп таратушы комиссияның қаулысы бойынша орта разрядқа ауыстыру арқылы еңбекпен түзеу үйлеріне ауыстыруға рұқсат берілген.

Бұған қоса ЕТК 121-бабына сәйкес мекеменің түріне және разрядына қарамастан қамауда отырғандарға өздерінің киімдерін киіп жүруге және егер заттардың мөлшері мен түрі рұқсат етілген заттардың тізіміне сәйкес келетін болса, онда камерада өздерімен бірге қажетті заттарын қалдыруға рұқсат етілген. Ал тесетін және кесетін заттарға мекеме бастығының тек жазбаша рұқсатымен ғана рұқсат берілген.

Сол сияқты барлық мекемелер мен разрядтарда қамауда отырғандарға қатысты бұғау салуға, қол кісенін қолдануға, оларды карцерге, қатаң бір кісілік орынға жабуға, тамақ бергізбеуге мүлдем тыйым салынған. Арнайы тағайындалған изоляторлардан басқа жерлерде қамауда отырғандарға темір шарбақ арқылы кездесу беруге тыйым салынған.

ЕТК 115-бабына сәйкес әйел жынысты қамауда отырғандарды және тергеуде жүрген қамаудағыларды, сондай-ақ басқа жақтан жіберілген қамауда отырғандарды өзгелерден жеке ұстау қарастырылғандығын атап айту керек.

Аталған кодекс нормасы талаптарына сәйкес қамаудағылардың карантинде болған кезінде кітапханға баруына, газет, журнал оқуына, шахмат ойнауына және т.б. рұқсат берілген. Осы кодекс бойынша тергеуде жүргендерге және сотталушыларға жұмыс істеу түрін өздерінің таңдау құқын сақтаумен оларды жұмысқа тарту қарастырылған.

Мұрағаттық деректер бойынша 1924 жылдан 1929 жылдар аралығында Қазақстанда 13 қамауда ұстау орындары, 9 еңбекпен түзеу мекемелері және 3 арнайы тағайындалған изоляторлар болғандығы анықталды.

Мұрағат материалдарынан 1924 жылы еңбекпен түзеу кодексінде көзделген жазаны өтеудің прогрессивті жүйесі туралы

деректерді, яғни сотталғандарды категориясы мен разряды бойынша бөлу туралы мұрағаттық материалдарды біз кездестірмедік. Біздің ойымызша жазаны өтеудің прогрессивті жүйесін аяғына дейін жеткізу үшін қиындық тудырған жағдайлар: білікті кадрлардың болмауы; нашар материалдық-техникалық база мен қаражаттың жетіспеушілігі; сотталғандардың мөлшерден көп болуы т.с.с.

Сонымен, құрылған заңнамалық негізге қарамастан 20-жылдары түрмелерді түзеу мекемелеріне айналдыруға мүмкіндік болмаған. Олардың атауларына (қамауда ұстау үйлері, еңбекпен түзеу үйлері, арнайы құрылған изоляторлар) қарамастан олар өздерінің сипаты бойынша түрме болып қала берген, онда қамаудағылар патшалық Ресей кезіндегі сияқты жалпы түрме камераларында ұсталған.

1928 жылдан бастап Кеңестік социалистік республикалар Одағындағы (КСРО) қамауда ұстау орындарындағы сотталғандардың саны күрт көбейе бастаған. Сол себептен арнайы изоляторларда сотталғандардың басқа да категориялары бірге ұсталды. Бірақ сотталғандарды бұндай жабық типтегі мекемелерде ұстау орасан зор қаражатты талап етті, ел бюджетіне айтарлықтай салмақ түсірді. Осының бәрі қылмыстық жаза атқару мекемелерімен органдарын реформалауға себеп болды.

1929 жылдың жазында Бүкілодақтық коммунистік партиясының саяси бюросының қолдауымен КСРО-да екі жүйе құрылды: КСРО Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың (БМСБ) еңбекпен түзеу лагерлер жүйесі, онда үш жылдан бастап одан көп мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталғандар жазасын өтеуге тиіс болатын. Екінші жүйе одақтық және автономиялық республикалардың ІХК қамауда ұстау орындары, онда үш жылға дейін мерзімге бас бостандығынан айырылған сотталғандар болуға тиіс болды.

КСРО БМСБ-ның еңбекпен түзеу лагерлері сияқты одақтық және автономиялық республикалардың ІХК қамауда ұстау орындары да өзін өзі қамтамасыз ету принципі негізінде жұмыс істеуге, яғни өздерін өздері барлық қажетті нәрселермен қамтамасыз етуі тиісті болатын.

Қамауда ұстау орындарын өздерін өздері қамтамасыз ету принципіне көшу қолданылып жүрген еңбекпен түзеу заңнамаларына бірқатар өзгерістер мен толықтыруларды енгізуді талап етті. 1929-1930 жылдары РСФСР-дің 1924 жылғы Еңбекпен түзеу кодексіне бірқатар өзгерістер енгізілді. Атап айтқанда:

қамаудағыларды қатаң оқшаулау жойылды, бөліп таратушы және қадағалушы комиссиялары жойылды т.с.с.

1933 жылы РСФСР ӘХК бастамасы бойынша жаңа еңбекпен түзеу кодексі дайындалып, ол Бүкілодақтық орталық атқару комитеттің (БОАК) 1933 жылғы 1-тамыздағы қаулысымен бекітілген болатын [5].

Өзінің құрылымы бойынша РСФСР-дің 1933 жылғы ЕТК бас бостандығынан айырусыз еңбекпен түзеу жұмысы; бас бостандығынан айыру; еңбекпен түзеу жұмысымен біріктірілген жер аудару; бақылау комиссиясы; шартты-жедел босату және жұмыс күнін есепке алу; еңбекпен түзеу мекемелерін басқару; еңбекпен түзеу мекемелері жүйесінің қаражаты, оларды пайдалану тәртібі және есеп беру сияқты 7 тараудан тұрған. Жаңа кодексте барлығы 147 бап болған.

РСФСР-дің 1933 жылғы ЕТК басты ерекшелігі сонда, онда таптық көзқарас айқын көрсетілген болатын. Бұл туралы кодекстің 1-бабы дәлел болады, онда: «Капитализмнен коммунизмге өтпелі кезеңдегі пролетариаттың қылмыстық саясатының міндеті пролетариаттың диктатурасын және олар жүзеге асырып жатқан социалистік құрылысты таптық-дүшпандық элементтер, сол сияқты еңбекшілер ортасынан шыққан тұрақсыз элементтер тарапынан қол сұғудан қорғау болып табылады», - деп көрсетілген.

РСФСР-дің 1933 жылғы ЕТК-де төмендегідей қамауда ұстау орындары көрсетілген болатын:

- 1) тергеуде отырғандарға арналған изоляторлар;
- 2) айдауға жіберу пункттері;
- 3) еңбекпен түзеу колониялары;

4) бас бостандығынан айырылған кәмелеттік жасқа толмағандарға арналған мекемелер (индустриалды және ауыл шаруашылық типіндегі ФЗУ мектептері) және медициналық сипаттағы шараны қолдануға арналған мекемелер.

Көріп отырғанымыздай, РСФСР-дің 1933 жылғы ЕТК-да сотталғандарды ұстау үшін түрмелер құру қарастырылмаған.

Келесі 1934 жылы БМСБ өзінің барлық еңбекпен түзеу лагерлерімен және одақтық және автономиялық республикалардың ӘХК барлық қамауда ұстау орындары КСРО орталық атқару комитеті (ОАК) 1934 жылғы 10-шілдедегі Қаулысымен құрылған КСРО ішкі істер Халық комиссариатының құрамына енген. КСРО ІХК құрылымында еңбекпен түзеу лагерлерінің және еңбек қоныстарының Бас басқармасы (ГУЛАГ) құрылған болатын.

Осы тарихи актіден кейін Одақтық және автономиялық

республикалардың ӘХК қарамағында болған қамауда ұстау үйлері, тергеу изоляторлары, еңбек колониялары және мәжбүрлеу жұмысы бюросы КСРО ІХК және оның жергілікті органдарының қарамағына берілді [6, б.303]. Осылайша, 1934 жылы барлық құқық қорғау органдары қатаң түрде бір ортаққа жинақталып, тікелей КСРО ІХК бағынған. Осы арқылы одақтық және автономиялық республикалардың билік органдары мен басқармалары тек қылмыстылықпен күрес проблемасы бойынша ғана емес, сонымен қатар құқық қорғау органдарының қызметіне, оның ішінде қамауда ұстау орындарына бақылау жасаудан толығымен айырылған болатын.

Атап өту керек, түрмелер КСРО ІХК ведомствалық актісімен құрылған. Атап айтқанда, КСРО ІХК 1935 жылғы 8-тамызда №0105 «Тергеу түрмелерін және бас бостандығынан айыруға сотталғандар үшін түрме ұйымдастыру туралы» бұйрығы болған. КСРО ІХК 1935 жылғы 10-қарашадағы №0105 бұйрығының талаптарына сәйкес ІХК ГУЛАГ бастығы М.Д.Берман «Еңбекпен түзеу лагерлерінен жедел түрмелерге сотталғандарды жіберудің тәртібі туралы нұсқаулықты» бекіткен еді [7].

Осы Нұсқаулықтың 1-пунктіне сәйкес еңбекпен түзеу лагерлерінен түрмеге сотталғандардың төмендегідей категориясы ауыстыруға жатқан:

а) революцияға қарсы белсенді іс-әрекет жасаушы және осы үшін лагерде үстеме мерзім алғандар;

б) бірнеше рет қашып шыққан қаскөй бандиттер және өзінің әрекетін одан әрі жалғастырушы және осы үшін лагерге сотталғандар;

в) лагер өміріне іріткі салушы қаскөй түзелмейтін элемент.

Сотталғандардың бұл категорияларын 6 ай бойында айып изоляторында ұстағаннан кейін немесе сот тәртібінде жаза мерзімі қосылған кезде, яғни «ықпал етудің барлық шарасы таусылған» соң түрмеге жіберуге рұқсат етілген.

КСРО ІХК №105 бұйрығының мазмұны тура бір жылдан кейін КСРО ОАК және ХКК 1936 жылғы 8-тамыздағы «КСРО және одақтық республикалардың қылмыстық заңдарының Негізгі бастауының 13-ші және 18-баптарына толықтырулар туралы» Қаулысында көрсетілген болатын.

Ал түрмелердің санына келетін болсақ, Қазақстан аумағында 1936-1950 жылдары 23 түрме болған, оларда шамамен 20 мыңнан астам сотталғандар ұсталды. Келесі пенитенциарлық жүйенің реформасы 1961 жылы жабық типті еңбекпен түзеу колонияларын

салумен басталды. КСРО аумағында өзіндік өндірісі бар еңбекпен түзеу колонияларының кең көлемдегі жүйесін құру КСРО Кеңестер Одағы Коммунистік Партиясының Орталық Комитеті (КОКП ОК) және Министрлер Кеңесінің 1961 жылғы 3-сәуірдегі «КСРО ИМ еңбекпен түзеу мекемелерінің қызметін жақсарту бойынша шаралар туралы» Қаулысына сәйкес 1961 жылдан басталған болатын [8,б.74].

Осы аталған Қаулымен «КСРО ИМ еңбекпен түзеу мекемелері және түрмелері туралы жаңа Ереже» бекітілген. Осы Ережемен түрмелерде режимнің екі түрі: жалпы және қатаң енгізілген. Қатаң түрме режимінде еңбекпен түзеу колонияларынан үш жылға дейінгі мерзіммен ауыстырылған режимді қасақана бұзушылар ұсталуға тиіс болатын.

Ескеретін бір нәрсе, 60-жылдардың басында тергеу изоляторлары бас бостандығынан айыру орындары жүйесіне кірмеген. Олардың қызметі КСРО Жоғарғы Кеңесінің қаулысымен бекітілген және 1969 жылы 1-қарашада іске қосылған алдын ала қамауда ұстау туралы Ережемен реттелінген [9, б.642].

60-жылдардың соңында бас бостандығынан айыру орнының негізгі түрі түпкілікті жабық типтегі еңбекпен түзеу колониясы болған кезде КСР Одағының еңбекпен түзеу заңдарының Негізі 1969 жылы 11-шілдеде қабылданған болатын. Онда да түрме құру қарастырылған болатын [10]. Осылардың бәрінен кейін Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің 1971 жылғы 17-желтоқсандағы Қаулысымен Қазақ КСР Еңбекпен түзеу кодексі бекітілген [11].

Қазақ КСР-дың 1971 жылғы Еңбекпен түзеу кодексі жеті бөлімнен тұрған, әрбір бөлімде бірнеше тарау болған. Жалпы кодекс 125 баптан тұрған. Аталған кодексте бас бостандығынан айыру түрінде жазаны орындау, жер аудару, басқа жерге жіберу, бас бостандығынан айырусыз түзеу жұмысының тәртібі және жағдайы толығымен реттелінген.

Бұдан басқа жазаны өтеуден босатудың негізі және бас бостандығынан айыру орнынан босатылған адамдарға жәрдем жасау көрсетілген, сондай-ақ жұртшылықтың сотталғандарды түзеу мен қайта тәрбиелеуге қатысуы мәселесі реттелінген.

ЕТК 12-бабына сәйкес бас бостандығынан айыру жүйесіне еңбекпен түзеу колониялары, түрмелер және тәрбиелеу еңбек колониялары енген.

Қазақ КСР 1971 жылғы ЕТК 28-бабына сәйкес түрмелерде сотталғандардың төмендегідей категориясы жазасын өтеуге тиісті:

- түрмеде ұстау түрінде бас бостандығынан айыруға

сотталған аса қауіпті рецидивистер;

- он сегіз жасқа толуына қарай аса қауіпті мемлекеттік қылмыс жасаған адамдар;

- он сегіз жасқа толуына қарай басқа ауыр қылмыс жасаған, сол үшін бес жылдан көп мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталған адам;

- ЕТК 72-бабында көзделген негізде еңбекпен түзеу колониясынан ауыстырылған сотталғандар.

Бұдан басқа, түрмеде шаруашылық қызмет көрсету бойынша қалдырылған сотталғандар жазасын өтеуге тиіс болатын. Басқаша айтқанда түрмелерде аса қауіпті қылмыскерлерді және ЕТК ауыстырылған ұстау режимін қасақана бұзушылар отыруға тиісті. Бұл ереже, біз білетіндей 30-жылдардың ортасында түрмелер құрыла бастағанда пайда болған. Түптеп келгенде содан бері ештеңе өзгермеген болып шығады.

Өзгеріс тек ұстау жағдайында ғана болған. Ол тек қатал бола түскен. Мәселен, Қазақ КСР ЕТК-да түрме режимінің екі түрі: жалпы және қатаң қарастырылған. Сотталғандар бұндай түрме режимінде жалпы камерада бір-бірінен жеке ұсталуға тиіс болатын. Қажетті жағдайда түрме бастығының дәлелді қаулысы бойынша және прокурордың келісімімен сотталғандар бір кісілік камерада ұсталған. Түрмеде жалпы режимде бірінші рет түрмеде ұстауға сотталған адам және қатаң режимнен ауыстырылған адам ұсталуға тиіс екендігін айту керек.

Қазақ КСР ЕТК 30-бабына сәйкес жалпы түрме режимінде сотталғандар азық-түлік және күнделікті қажетті заттарды сатып алу үшін айына үш сомға дейін ақшаны жұмсауына болады; бір жыл ішінде екі қысқа мерзімді кездесуге құқы болған; айына бір рет хат жібере алған және жылына екі бандероль алуына; ұзақтығы бір сағат болатын күн сайынғы сыртқа шығуына болатын.

Қазақ КСР ЕТК 31-бабына сәйкес қатаң режимдегі түрмелерде сотталғандардың бірнеше категориясын ұстау ұйғарылған:

- бұрын түрмеде жазасын өтеген адам;
- бас бостандығынан айыру орнында жасаған қылмысы үшін түрмеде ұстауға сотталған адам;

- түрмеде жазасын өтеу үшін колониядан ауыстырылған адам;
- жазалау шарасы ретінде тағайындалған тәртіпте қатаң режимге ауыстырылған адам.

Қатаң режимдегі түрмеде отырған сотталғандардың азық-түлік және күнделікті қажетті заттарды сатып алу үшін айына екі

сомға дейін ақшаны жұмсауына мүмкіндігі болған; екі айда бір рет хат жіберуіне және алты ай ішінде бір бандероль алуына; ұзақтығы жарты сағат болатын күн сайынғы сыртқа шығуына болатын. Кездесу, посылка және сәлемдеме алу қатаң режимдегі сотталғандарға рұқсат етілмеген.

Олай болса, жоғарыда айтылғандар негізінде 50-80 жылдардағы түрмеде ұстау жағдайы 30-40 жылдар кезеңімен, ал сонау 20-жылдармен салыстырғанда тіпті қатаң бола түскен деген қорытынды жасауымызға толық негіз болады.

Түрмелерде ұстау режимін қатаң етуді былайша түсіндіруге болады, 60-80 жылдары түрмелер еңбекпен түзеу колонияларының қосымша орыны болып табылған, түрмелерге еңбекпен түзеу колонияларынан ұстау режимін қасақана бұзушы сотталғандарды және аса қауіпті қылмыскерлерді жіберуді жалғастырған. Соныменен, Қазақстан түрмелердің қалыптасуы мен даму үрдісін шартты түрде төрт кезеңге бөлуге болады.

1-ші кезең Қазақстан территориясындағы түрме жүйесінің қалыптасуы мен дамуы XVIII ғасырдың 30-жылдарынан бастап 1917 жылғы қазан революциясы басталғанға дейінгі уақыт аралығын қамтиды. XX ғасырдың басына дейін Қазақстан аумағында 20 түрме салынған. Бұл түрмелердің айтарлықтай кемшілігі сонда, оларда толығы лимитінен бірнеше рет асып түсетін көп мөлшерде сотталғандар отырған. Олардың шамадан тыс толып кетуіне байланысты түрмелерде аштық, суық, ауру және сотталғандар арасында кісі өлімі көп болған. Бұған қоса адамдарды қорқытып ұстау мен кек қайтару мақсатында құрылған Ресей империясының түрмелері қылмыскерді түзеу міндетін шешуге жарамсыз болатын. XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында Ресей империясында түрме жүйесіне Батыс Еуропа елдерінің пенитенциарлық жүйесінің тәжірибесі негізінде реформа жасау басталды, алайда ол объективті себептермен аяғына дейін жеткізілмеген.

2-ші кезең 1971 жылғы қазан және 20 жылдардың аяғы Батыс Еуропа елдері мен АҚШ-тың пенитенциарлық жүйесі тәжірибесі негізінде қызметін реттейтін нормативтік актілерді әзірлеу және қабылдаумен; бұл актілердің іс жүзінде іске аспауымен сипатталады.

3-ші кезең 1930 жылдың ортасынан 1991 жылға дейінгі уақыт. 1930 жылдың ортасында КСРО ІХК ГУЛАГ ведомствалық актісі негізінде тергеу түрмелері және қызметі КСРО ІХК ГУЛАГ ведомствалық Ережесімен реттелетін сотталғандарды ұстайтын

түрмелер құрылған. Түрмелер «түзелмейтін сотталғанның» жеке басына қысым көрсету және оны сындыру қызметін орындаған. Түрмелердің мән-мазмұны ХХ ғасырдың 60-80 жылдары да өзгермеген еді.

4-ші кезең Қазақстанның тәуелсіздік алған сәтінен бастап қазіргі уақытқа дейінгі. Өкінішке орай біздің ойымызша түзеу мекемелері жүйесіне жүргізіліп жатқан реформаларға қарамастан әлі күнге дейін не түрмелердің атауы, не мән-мазмұны, не атқаратын міндеті өзгермеді. Түрлелердің қызметі, оларды ұйымдастыру құқықтық негіздері және ерекшеліктері Қылмыстық-атқару пәнінің Ерекше бөлімінде қарастырылады.

2.2 Қазақстанның түзеу колонияларының тарихи-құқықтық негіздері

Еңбек колонияларын (қазіргі колония-қоныстар сияқты ашық мекемелер) салу Қазан революциясынан кейін басталған еді. Артынан Еңбек колониялары (ауыл шаруашылық, қол өнер, фабрикалық) РСФСР-дің 1924 жылғы Еңбекпен түзеу кодексінің нормасында бекітілген болатын.

РСФСР-дің ЕТК 150-бабында Еңбек колониялары қатаң оқшаулаусыз бес жылдан көп емес мерзімге бас бостандығынан айыруға үкім шығарылғандар үшін құрылады және онда бірінші рет немесе байқаусызда немесе ауыр материалдық жағдай салдарынан қылмыс жасаған еңбекші адамдар қамауда отырған.

Еңбек колонияларында ұстаудың жеңілдетілген режимі қарастырылған. Онда қамаудағылар колония аумағы бойынша еркін жүріп тұрған, оларды қадағалаусыз әр түрлі тапсырмамен колониядан тыс жерге жібере беретін, ал кездесу оларға РСФСР ЕТК 154-бабында көрсетілгендей тікелей берілетін болған.

1924 жылғы ЕТК көрсетілген еңбек колоиялары ХХ ғасырдың 20-жылдары Қазақстан аумағында дами қоймаған. Мұрағаттық деректер бойынша Қазақстан аумағында еңбек колонияларының болғандығы туралы мәліметті таппадық.

Атап өтерлік нәрсе, РСФСР 1933 жылғы ЕТК бойынша бас бостандығынан айыру орындарының негізгі түрі болып төмендегідей типтерге бөлінген еңбекпен түзеу колониялары саналған:

- еңбек етуші элементтердің қатарынан сотталғандарды ұстау үшін – фабрикалық-зауыттық және ауыл шаруашылығы колониялары;
- таптық жауласқан элементтер мен ауыр қылмыстар жасаған

адамдар үшін – жаппай жұмыс істеу колониялары;

- ұстау режимін қасақана бұзушыларды оқшаулауға арналған – айыптық колониялар.

Ұстау режимі мәселесі бойынша атап өтерлік бір нәрсе, айыпшұл колонияларында сотталғандарды камера бойынша ұстау қарастырылған. Күн сайын кем дегенде бір сағат серуенге шығару қарастырылған болатын .

Қазақстан аумағында 1933 жылдан бастап өнеркәсіптік, ауыл шаруашылығы колониялары және жаппай жұмыс колониялары құрыла бастады. Олардың орналасқан жерлерін біз Б қосымшасында көрсетеміз.

Көріп отырғанымыздай жаппай жұмыс істеу еңбекпен түзеу колониялары контрагенттік жұмыс негізінде құрылған, сондықтан олардың толығы лимиті нақты өндірістің жұмыс күшіне деген қажеттілігіне байланысты болған. Бір жерде жаппай жұмыс істеу еңбекпен түзеу колониясы ашылып жатса, басқа жерлерде жұмыстың аяқталуына байланысты жабылып жатты. Деректер көрсетіп отырғандай, біз қарастырып отырған кезеңде жаппай жұмыс істеу колонияларының лимиті мөлшермен алғанда 100-ден 800 адамға дейін өзгеріп отырған.

Жазасын өтеу режиміне қатысты айтатын болсақ, сотталғандар колония аумағында болсын, сол сияқты өндірістік объектілердің аумағында еркін жүріп, тұратын болған. 1933 жылғы Еңбекпен түзеу кодексінің нормасына сәйкес сотталғандарды белгілі бір категорияға бөлу болмаған. Мысалы, жаппай жұмыс істеу ЕТК таптық-дұшпандық элементтер қатарынан шыққан адамдар үшін, сол сияқты аса ауыр қылмыс жасаған еңбекшілер ортасынан шыққан сотталғандарға да арналған болатын. Алайда, мұрағат материалдары көрсеткендей бұндай адамдар, әдетте еңбекпен түзеу лагерлеріне жіберілетін.

Ұлы Отан соғысының басталуымен ЕТМ барлық бөлімшелері және барлық жеке құрамы әскери жағдайға ауыстырылған. Сотталғандардың айтарлықтай бөлігі мен қызметкерлердің жеке құрамы Қызыл Армия қатарына шақырылып, майданға жіберілген. Республиканың еңбек колониялары әскери өнімдерді шығара бастаған: әскери киім-кешектерден, пима, ботинкадан бастап, ет, картоп, көкөніс өндірумен аяқтай отырып және екінші жағынан ауыл шаруашылығы өнімдерін қоса алғанда.

Қазақ КСР ІХК еңбекпен түзеу мекемесінің және еңбек қоныстарының бөлімі 1942 жылдың қаңтар айында Қазақ КСР ІХК еңбекпен түзеу лагерлері мен колонияларының басқармасы

(ЕТЛКБ) болып қайта құрылған. Соңғысының құрамында өндірістік бөлім және өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы, ветеринария құрылған болатын.

Сол 1942 жылы Қазақстанда тағы да 22 жаппай жұмыс істейтін колония ұйымдастырылған болатын. Одан кейінгі уақытта олардың саны көбейе түсті, 1944 жылы 32 жетті [12].

1953 жылғы рақымшылдықтан кейін сотталғандардың санының кезекті азаюы болды. Осыған байланысты, 32 колониядан бар жоғы 14 қалдырылған болатын, оның ішінде 4 өнеркәсіптік, 3 ауыл шаруашылығы, 5 контрагенттік колония және 4 мүгедектерге арналған қалдырылды.

1961 жылы КСРО коммунистерінің жаңа партиялық бағдарламасына сәйкес елімізде коммунизм орнату басталды. Осы кезде сотталғандардың еңбегін тиімді пайдалану үшін 1960-80 жылдары КСРО-да жабық типтегі еңбекпен түзеу колониялары жүйесі құрылды. Олардың қызметі басында КОКП ОК және КСРО Министрлер Кеңесінің 1961 жылғы 3-сәуірдегі «КСРО ИМ еңбекпен түзеу мекемелерінің қызметін жақсарту бойынша шаралары туралы» қаулысымен бекітілген «КСРО ИМ еңбекпен түзеу мекемелері мен түрмелері туралы Ережемен» реттелінді [8].

Бұл Ережеде режим түрлері бойынша сотталғандарды жеке-жеке орналастыру көзделген болатын: жалпы, күшейтілген, қатаң және айырықша. Жалпы режимде ауыр емес қылмыс үшін тек бірінші рет ғана сотталғандарды ұстау, күшейтілгенде – бірінші рет ауыр қылмыс үшін сотталғандарды, қатаңда – екі және одан да көп рет сотталғандарды, айырықша режимде – аса қауіпті рецидивистерді және өлім жазасы ретіндегі жазалау өмір бақи бас бостандығынан айырумен алмастырылған адамдарды ұстау қарастырылған. Әйелдер мен кәмелетке толмаған сотталғандар үшін ұстау режимінің екі түрі тағайындалған болатын.

Атап өтерлік нәрсе, осы уақытта құрылған еңбекпен түзеу колониялары өздерінің өндірістік мүмкіншіліктеріне орай өздерінде 1800-2000 адам көлемінде сотталғандарды тұрақты санын ұстап тұруға мүмкіндіктері болған. Осыған байланысты жалпы, күшейтілген, қатаң және айырықша режимдегі колонияларда сотталғандардың түрлі категориясын ыңғайластырып ұстаудың мүмкіндігі пайда болған.

Осылайша, еңбекпен түзеу колонияларының өндірістік саласын ұйымдастырудың ерекшелігі КСРО ИМ еңбекпен түзеу мекемелері мен түрмелері туралы жоғарыда аталған Ережені ұстауға тікелей ықпал еткендігін айтуға болады.

Бұдан кейінгі уақытта еңбекпен түзеу колониялары еңбекпен түзеу мекемесінің негізгі түрі ретінде Қазақ КСР 1971 жылғы ЕТК нормасында заңнамалық тұрғыдан бекітілген болатын.

Қазақ КСР ЕТК 12-бабына сәйкес бас бостандығынан айыру түрінде жазаны орындаушы еңбекпен түзеу мекемелері болып табылатындар: еңбекпен түзеу колониялары, түрмелер, еңбекпен тәрбиелеу колониялары.

Өз кезегінде еңбекпен түзеу колониялары келесі режимдерге бөлінген: жалпы режимдегі колониялар, күшейтілген режимдегі, қатаң режимдегі, ерекше режимдегі, сол сияқты абайсызда қылмыс жасаған адамдарға арналған колония-қоныстар.

Жалпы режимдегі еңбекпен түзеу колониялары төмендегідей сотталғандардың жазасын өтеуі үшін арналған болатын:

- ауыр болып табылмайтын қылмыс үшін бірінші рет бас бостандығынан айыруға сотталғандар;

- ауыр қылмыс үшін үш жылдан көп емес мерзімге бірінші рет сотталғандар;

- аса қауіпті рецидивист болып танылмайтын бас бостандығынан айыруға сотталған әйелдер және өлім жазасы түріндегі жазалау кешірім жасау немесе рақымшылдық тәртібінде бас бостандығынан айырумен алмастырылған әйелдер.

ЕТК 24-бабына сәйкес күшейтілген режимдегі еңбекпен түзеу колониясы ауыр қылмыс үшін үш жылдан жоғары мерзімге бас бостандығынан айыруға бірінші рет сотталғандарға (еркектерге) арналған.

Қатаң режимдегі еңбекпен түзеу колониялары төмендегідей сотталғандардың жазасын өтеуі үшін арналған болатын:

- аса қауіпті мемлекеттік қылмыстар үшін бас бостандығынан айыруға сотталғандар (еркектер);

- бас бостандығынан айыру түрінде бұрын жазасын өтегендер;

- аса қауіпті мемлекеттік қылмыстар үшін бас бостандығынан айыруға сотталған әйелдер;

- аса қауіпті рецидивист деп танылған әйелдер;

- өлім жазасы түріндегі жаза кешірім жасау немесе рақымшылдық тәртібінде бас бостандығынан айырумен алмастырылған әйелдер.

Ұстау жағдайы, посылка, сәлемдеме, бандерол алу еңбекпен түзеу колониясының режимінің түріне байланысты болады. Мысалы, жалпы режимде азық-түлік және алғашқы қажеттілік заттарын сатып алу үшін айына жеті сомға дейін сумманы ұстауға,

үш қысқа мерзімді және екі ұзақ кездесуге, жылына екеуден артық емес бандерол алуға және хатты шектеусіз олардың саны бойынша жіберуге рұқсат етіледі. Мерзімнің жартысын өтегеннен кейін сотталғанға сол сияқты бір жыл ішінде үш посылка немесе сәлемдеме алуға рұқсат беріледі.

Жақсы қылығы және еңбекке шын ниетімен қарағанда жаза мерзімінің жартысынан көбін өтеген кезде ұстау жағдайы жақсартылуы мүмкін, яғни айына төрт сом көлемінде қосымша ақша жұмсауға рұқсат етіледі, сол сияқты бір жыл ішінде бір ұзақ кездесу, ал жақын туыстары болмаған жағдайда – бір қысқа мерзімді кездесу алуына рұқсат беріледі.

Күшейтілген режимде айына алты сомға дейін сумманы жұмсауға, екі қысқа мерзімді және екі ұзақ кездесу, жылына екеуден артық емес бандерол және айына үшеуден көп емес хат жіберуге рұқсат беріледі. Мерзімнің жартысын өтегеннен кейін сотталғанға сол сияқты бір жыл ішінде екі посылка немесе сәлемдеме алуына рұқсат етілген.

Жақсартылған ұстау жағдайына ауыстырылған кезде жаза мерзімінің кем дегенде жартысын өтеген соң сотталғанға айына үш сом мөлшерінде қосымша ақша жұмсауға, сол сияқты бір жыл ішінде бір ұзақ кездесу, ал жақын туысқаны болмаған жағдайда – бір қысқа мерзімді кездесу алуына рұқсат етілген.

Қатаң режимде айына бес сомға дейін ақша ұстауға, екі қысқа мерзімді және бір ұзақ кездесуге, жылына екеуден артық емес бандерол алуға және айына екі хаттан көп емес жіберуге рұқсат етілген. Жаза мерзімнің жартысын өтеген соң сотталғанға сол сияқты бір жыл ішінде бір посылка немесе сәлемдеме алуға рұқсат етілген.

Жаза мерзімінің кем дегенде жартысын өтегеннен кейін жақсартылған ұстау жағдайына ауыстырылған кезде сотталғанға айына екі сом мөлшерінде қосымша ақша жұмсауға, сол сияқты бір жыл ішінде бір ұзақ кездесу, ал жақын туысқаны болмаған жағдайда – бір қысқа мерзімді кездесу алуға рұқсат етіледі.

Айырықша режимдегі колониялар ЕТК 26-бабына сәйкес аса қауіпті рецидивистердің және өлім жазасы түріндегі жазалау кешірім жасау немесе рақымшылдық тәртібінде бас бостандығынан айырумен алмастырылған адамдарға арналған болатын. Бұнда сотталғандарды қатаң оқшаулау жағдайында камера типіндегі баспанада ұстау қарастырылған. Олар айына төрт сомға дейін мөлшердегі ақшаны жұмсай алатын, бір жыл ішінде бір қысқа мерзімді және бір ұзақ кездесу алуға құқы болатын, жылына

екеуден артық емес бандерол алуына және айына бір хат жібере алатын. Жаза мерзімінің жартысын өтегеннен кейін оларға бір жыл ішінде бір посылка немесе сәлемдеме алуына рұқсат беріледі.

Жаза мерзімінің кем дегенде жартысын өтегеннен кейін сотталғандар жақсартылған ұстау жағдайына көшуіне болатын, яғни айына бір сом мөлшерінде ақшаны қосымша жұмсауға рұқсат етілген. Сол сияқты бір жыл ішінде бір ұзақ кездесу беруге болатын.

Абайсыздықта қылмыс жасаған адамдарға деген колония-қоныстар абайсызда жасаған қылмысы үшін бес жылдан көп емес мерзімге бірінше рет бас бостандығынан айыруға сотталғандарға арналған болатын.

Сол сияқты түзелу жолына берік түскен адамдарға арналған, сонымен қатар осы колонияларға жалпы, күшейтілген және қатаң режимдегі колониялардан ауыстырылған сотталғандар үшін колония-қоныстар да бар.

Колония-қоныстарда жеңілдетілген режим қарастырылған. Бұнда ЕТК 27-бабына сәйкес сотталғандар күзетсіз, бірақ қадағалауда болған. Олар таңертеңгілік тұрудан кешкі жатуға дейін еркін жүріп, тұру құқына ие болған. Колония әкімшілігінің рұқсатымен колония-қоныс территориясынан тыс жерде қадағалаусыз жүріп тұрған, жағымды азаматтық үлгідегі киім киюіне, өзімен бірге ақша, құнды заттар алып жүруіне болатын, хат жіберуіне және бандерол, посылка, сәлемдеме алуына, шектеусіз кездесу алуына болатын. Колония әкімшілігінің рұқсатымен тұрмыс жағдайы болған кезде сотталғандар колонияда өздерінің жанұясымен бірге тұруына, тұратын үй сатып алуына және колония территориясында жеке меншік шаруашылығын иемденуіне болады.

Қазақ КСР 1971 жылғы ЕТК нормасына талдау жасау көрсеткендей, еңбекпен түзеу колонияларында сталиндік лагерлерден айырмашылығы сонда сотталғандар өмірінің барлық жағына үйлеріне жіберетін хаттың санынан бастап, посылка арқылы алатын азық-түліктің түріне дейін реттеу енгізілген болатын. Жазалау жүйесі де қатал бола түскен. Камералық типтегі баспанаға (түрмелік режим) ауыстыру және еңбекпен түзеу мекемесінің жұмысына іріткі салғаны үшін қылмыстық жауапкершілік заңдастырылған болатын.

Сонымен, еңбекпен түзеу колонияларында қатаң режимі және жазалаудың қатаң жүйесін енгізілді. Олай болса, біз 60-80 жылдары еңбекпен түзеу колонияларында заңның өзі сотталғандарға психологиялық әсер ету құралы ретінде

пайдаланғандығы туралы айта аламыз.

Еңбекпен түзеу колонияларының өндірістік бағыттылығы олардың архитектурасына әсер тигізді. Әдетте еңбекпен түзеу колониясының сыртында екі қабатты штабы, ал колонияның өзі екі зонаға: өндірістік және сотталғандар тұратын болып бөлінген.

Қазақстанның еңбекпен түзеу колонияларының өндірістік зонасында әдетте, бірнеше ірі цехтардан тұратын зауыт және жұмыс істейтін сотталғандар үшін асхана болған. Сотталғандар тұратын зонада, әдетте мектеп, кәсіптік техникалық училище, кітапхана, колония бастығының кезекші көмекшісінің баспанасы, ларек, клуб және санитарлық бөлім болған. Тұратын зонаның қалған бөлігі бірнеше локальдық учаскеге темір тор арқылы бөлінген, онда бірнеше барактар болған, олардың әрқайсында әдетте, жалпы саны 120-150 сотталғандардан тұратын екі-төрт отряд орналастырылған.

Еңбекпен түзеу колонияларының құрылымына саяси бөлім, арнайы бөлім, бухгалтерия, еңбек және еңбекақы төлеу бөлімі (ОТиЗ), жедел-режимдік бөлім, өндірістік бөлім енген. Барлық бөлімдер мен қызметтердің бастықтары тікелей колония бастығына бағынған.

Саяси бөлімді колония бастығының саяси-тәрбие жұмысы бойынша орынбасары басқарған. Оған барлық отряд бастықтары тікелей бағынған.

Еңбекпен түзеу колонияларының орналасу орыны мен саны сталиндік лагерлер сияқты экономикалық жағынан пайдалы болуы мен өндірістік жағынан мақсатқа сай болуына байланысты болған. Сондықтан Қазақстанда еңбекпен түзеу колонияларының басым көпшілігі республиканың өндірістік аймақтарында салынды, мысалы, Шығыс Қазақстан, Павлодар және Қарағанды облыстарында.

Егер еңбекпен түзеу колонияларының саны туралы айтатын болсақ, ол біртіндеп көбейіп отырған. 80-жылдардың ортасында бұл жақта 71 еңбекпен түзеу колониясы, 4 ауыл шаруашылық колония-қонысы, 4 емдеу жұмыс профилакториясы жұмыс істеген. Қазақстанның еңбекпен түзеу колонияларында 1984 жылдың басында 100 мыңнан аса сотталғандар отырған.

Соныменен еңбекпен түзеу колонияларының қалыптасуы мен дамуын шартты түрде төрт кезеңге бөлуге болады.

1-ші кезең – ХХ ғасырдың 1917 жылдың қазан айы – 20 жылдың соңы, Бұл кезде Батыс Еуропа елдері мен АҚШ-тың пенитенциарлық жүйесі тәжірибесі негізіндегі ашық типтегі еңбек

колонияларының қызметін реттеуші нормативтік актілер қабылданды. Бірақ Қазақстан аумағында еңбекпен түзеу колониялары объективті себептерге байланысты құрылмады.

2-ші кезең – ХХ ғасырдың 30-жылдарынан бастап 60-жылдардың басына дейін. Бұл кезеңде өнеркәсіптік, ауыл шаруашылығы колонияларының және жаппай жұмысқа салу колонияларының құрылған болатын. Өз шығынын өзі өтеу принципі негізінде жұмыс істеген бұндай шағын колониялар өндіріс қажетіне қарай құрылған, яғни жұмыс аяқталғаннан кейін оларды әдетте жойып отырған және жұмыс күші қажет болған басқа жерлерде жаңадан ашқан.

Пенитенциарлық көзқарас тұрғысынан алғанда еңбек колониялары қылмыскерлерді түзеу үшін жарамсыз болып табылған. Оларды құрудың негізінде үш жылға дейін бас бостандығынан айыруға сотталғандардың еңбегін тиімді пайдалану идеясы жатқан және еңбекпен түзеу лагерлерінің қосалқы орыны болып табылған.

3-ші кезең – 60 жылдардан бастап – 1991 жылға дейінгі кезең. Жалпы, күшейтілген, қатаң және айырықша режимдегі еңбекпен түзеу колониялары жүйесінің қалыптасуымен және дамуымен сипатталады. Бұндай жабық типтегі еңбекпен түзеу колониялары кеңес мемлекеті үшін экономикалық жағынан пайдалы болған.

Еңбекпен түзеу колониялары еңбекпен түзеу лагерлері сияқты өз шығынын өзі өтеу принципі негізінде жұмыс істеген. Сондықтан мемлекет үнемі олардың санын және бас бостандығынан айыру түрінде жазасын өтеуші сотталғандардың санын үнемі арттырып отырған. Пенитенциарлық көзқарас тұрғысынан алғанда еңбекпен түзеу колониялары қылмыскерлерді түзеу үшін жарамсыз болған. Керісінше оларда криминальдық субмәдениет және криминальдық әлемнің «философиясы» дамыған.

4-ші кезең – 1991 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін. Қазақстан Республикасының түзеу колониялары жүйесінің дамуымен аталған. Қазіргі уақытта Қазақстан территориясында түзеу колония-қоныстары, жалпы, қатаң және айырықша режимдегі түзеу колониялары жұмыс істейді. Қазіргі жағдайда Қазақстанның түзеу колониялары мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылады.

2.3 Қазақстанның тәрбиелеу колонияларының тарихи - құқықтық негіздері

Кеңестік мемлекетте 17-і жастан 21 жасқа дейінгі адамдарды ұстауға арналған бірінші реформатори 1918 жылы желтоқсан

айында Мәскеу қаласында ашылған болатын. Бұған анықталмаған үкіммен кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушылар келіп түскен, тәрбиеленушінің одан арғы тағдырын осы мекеменің басқармасы алқалы түрде шешкен.

Алайда, педагогикалық кадрлар мен қаражаттың болмауы себептерінен біздің елімізде реформаторилер дамымаған. Реформаторилердің орнына 1921 жылы Ресейдің кейбір аймақтарында еңбек ету үйлері құрыла бастаған, онда тәрбиеленушілер құрылған оқу-өндірістік шеберханаларда еңбек етуге және жалпы білім беретін мектепте білім алуға тиіс болатын. Еңбек ету үйлерінде реформаторилерге қарағанда тәрбиеленушілерді үкім бойынша жаза мерзімі біткенше ұстауға тиіс болатын, ал қажет болған жағдайда түзелгенше, бірақ тәрбиеленушілер 20-жасқа жеткенше ғана ұстаған.

Ал Қазақстанға келетін болсақ, бұнда кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушылар үшін Өлкелік реформатор 1925 жылы 7-мамырда құрылған болатын. Одан кейін бірінші РСФСР-дің 1924 жылғы ЕТК жариялануына байланысты бұл Өлкелік реформаторий екі бөлімнен тұратын «еңбек ету үйі» болып қайта аталған [13].

Атап өту керек, РСФСР-дің 1924 жылғы ЕТК 175-бабында кәмелеттік жасқа толмағандарды еңбек үйлеріне орналастырудың мақсаты көрсетілген болатын: «оларды еңбектің білікті түріне үйрету, жалпы және кәсіби білім беру арқылы олардың ақыл-ой танымын кеңейту және олардан өз алдына дербес және өзінің құқы мен міндетін сезінуші азамат жасау, оларға дене шынықтыру тәрбиесін беру».

Еңбек үйлерінде кәмелеттік жасқа толмағандарды екі категорияға бөлу қарастырылған: құқық бұзушы-рецидивистік белгісі барлар және қалған кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушылар. Оларды жұмыс уақытында болсын, мектептегі сабақ уақытында болсын жеке-жеке ұстауға тиіс болатын.

РСФСР-дің ЕТК 187-бабына сәйкес жазасын өтеп болған соң түзелу жолына түспеген тәрбиеленушілерге қатысты еңбекпен түзеу үйі директорының педагогикалық кеңеспен бірлесе отырып сотқа оларды еңбек үйінде 20-жасқа толғанша қалдыру үшін мерзімін ұзарту туралы ұсыныс жасауына болатын, егер тек бұндай кәмелеттік жасқа толмаған жұмысшы-шаруа жастарынан шыққан құқық бұзушылар үшін еңбек үйінде ұстауға жатпайтын болса.

Мұрағаттық материалдарды зерттеп білу барысында жоғарыда аталған Өлкелік еңбек үйі Қазалы қаласына көшірілгендігін білеміз. Кәмелеттік жасқа толмағандарға арналған

бұл еңбек үйі 100 орынға есептелген және республикалық бюджеттен қаржыландырылған.

Осылайша, XX ғасырдың 20-жылдары біздің елімізде жастарға арналған американдық реформаторилердің тәжірибесі бойынша кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушылар үшін реформаторилер мен еңбек үйлерін құруға талпыныс жасалған болатын. Алайда, белгілі бір заңнамалық базаны әзірлеуге қармастан практикада объективті себептерге байланысты олар одан әрі дамымады.

Бұдан кейін кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушыларды ұстау үшін еңбек үйлерін құруға талпыныс болған. Алайда, 20-жылдары объективті себептердің салдарынан (күш пен қаражаттың, кадрлардың және т.б. болмауы) бұл мекемелер де одан әрі жалғасын таппаған. Осыған байланысты РСФСР-де бар жоғы бірнеше шағын еңбек үйлері құрылған болатын, ал ҚА КСР толығы лимиті 100 адамдық жалғыз ғана еңбек үйі ашылған еді.

1931 жылдан бастап кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушылар үшін кеңестік түзеу мекемелерін құру бойынша жаңа реформа басталды. Жаңа реформаның қажеттілігі сонда, 1931 жылдың 1-қаңтарынан бастап Қазақстанның барлық қамауда ұстау орындары, оның ішінде кәмелеттік жасқа толмағандарды ұстауға арналған Өлкелік еңбек үйлері өз шығынын өзі ақтау принципіне көшуге тиіс болатын. Алайда, шағын оның үстіне материалдық ресурстармен қамтамасыз етілмеген Өлкелік еңбек үйлері тиімсіз болып шыққан. Осыған байланысты бұндай еңбек үйлері 1931 жылдың шілде айының соңында жойылған болатын. Оның орнынан Әулиеата еңбекпен түзеу колониясының жанынан кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушылар үшін бөлім құрылған.

Осылайша, өз шығынын өзі ақтауға көшумен байланысты кәмелеттік жасқа толмағандар үшін түзеу мекемесінің жаңа типін құрудың аса күшті қажеттілігі туындаған, оның жұмыс істеуінің басты шарты өзін-өзі қамтамасыз ету мен өзін-өзі қаржыландыруға деген мүмкіншілігі болып табылған.

РСФСР-дің 1933 жылғы Еңбекпен түзеу кодексінде бас бостандығынан айырылған кәмелеттік жасқа толмағандар үшін мекемелерді құру қарастырылған болатын (индустриальды және ауыл шаруашылығы типіндегі ФЗУ мектептері).

Осыған байланысты Қазақстанда ФЗУ мектептерін құру мәселесіне көп көңіл бөлінген болатын. Бірақ қаражаттың аздығынан, материалдық-өндірістік базаның нашарлығынан және білікті мамандардың болмауы салдарынан индустриальды және

ауыл шаруашылығы типіндегі ФЗУ мектептері Қазақстан аумағында дами қоймады.

КСРО ХКК және БКП (б) ОК 1935 жылғы 31-мамырдағы «Балалардың панасыздығын және қадағалаусыздығын жою туралы» Қаулысында кәмелеттік жасқа толмағандарға арналған мекемелердің жаңа типі: изоляторлар, еңбек колониялары және қабылдау-бөлу орындары көрсетілгендігін айту қажет.

Кәмелеттік жасқа толмағандарға арналған еңбек колониясының қызметі КСРО ПХК 1935 жылғы 29-шілдеде әзірлеген және қабылдаған «Кәмелеттік жасқа толмағандарға арналған еңбек колониясы туралы Ережемен» реттелінген. Ол екі жыл бойында іске жараған. Одан кейін 1937 жылғы 20-тамыздағы №329 бұйрықпен жаңа «ПХК еңбек колониясы туралы Ереже» бекітілген болатын [14].

1937 жылғы Ереженің 1-бабында ПХК еңбек колонияларының міндеті кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушыларды, панасыздарды және қадағалаусыз қалғандарды еңбек режимі жағдайында оларға еңбек дағдысын сіңіру үшін, кәсіпке оқыту және қоғамға адал және социалистік отанға берілген азаматтарды қайтару үшін тәрбиелеу болып табылады деп жазылған.

Аталған Ереженің 3-бабына сәйкес еңбек колонияларына жіберуге жататындар:

1) 12 жастан 16 жасқа дейінгі қамауда ұстау орындарындағы сотталған құқық бұзушылар;

2) 14 жастан 16 жасқа дейінгі қабылдау-бөлу орындарындағы әлеуметтік «қараусыз қалған панасыздар мен қадағалаусыз қалғандар».

Осы Ереженің 6-бабына сәйкес тәрбиеленушілер тамаққа және оларға берілген киім-кешекке деген шығынды өтеуге міндетті болған. Өтеу тәрбиеленушілердің тапқан еңбекақысынан ұстап қалу арқылы жүргізілген. Ұстап қалудың мөлшері әрбір колонияда тәрбиеленушілердің тапқан табысына байланысты анықталған және олар қолына тапқан ақысының кем дегенде жиырма пайызын алғандай есеп бойынша жүргізілген. Әрбір колонияда ішкі күн тәртібі ережесін колония директоры тағайындаған.

Осы Ереже бойынша 12 жастан 16 жасқа дейінгі тәрбиеленушілер үшін күніне 4 сағат жұмыс, ал 16 жастан 18 жасқа дейінгілер үшін күніне 6 сағат жұмыс тағайындалған. Оқушылар үшін еңбекті төлеу уақыт бойынша, ал қалғандары үшін прогрессивті-келісімді болған.

Еңбек колониясының құрылымы төмендегідей бөлімді

камтыған: оқу-тәрбие, өндірістік-жоспарлы, әкімшілік-шаруашылық, қаржылық.

Еңбек колониясында тәрбиеленушілер орташа алғанда 100 адамнан тұратын топ болып бөлінген. Әрбір топқа тұрақты жұмыс істеу үшін бір аға тәрбиеші және оның көмекшісі тағайындалған.

Бұдан басқа, еңбек колониясында оқу-тәрбие бөлімінің басшылығымен тәрбиеленушілер қатарынан төмендегідей комиссия құрылған: қақтығыстық, өндірістік, мәдени-көпшілік, тамақтандыру, шаруашылық, санитарлық, мектеп, дене шынықтыру.

Атап өту керек, Ереженің 37-бабына сәйкес келесі жазалау шаралары қарастырылған: ескерту жасау, сөгіс, қосымша жұмысқа уақытша ауыстыру, өзіндік қызмет көрсету бойынша кезектен тыс наряд тағайындау, келтірілген материалдық нұқсан үшін ақшалай ұстап қалу, қолға ақша беруді шектеу, изоляторға жабу, жабық колонияға немесе қамауда ұстау орнына жіберу арқылы еңбек колониясынан шығару.

Еңбек колониясынан басқа КСРО-да кәмелеттік жасқа толмаған сотталғандарға арналған еңбек колониясы құрылған болатын. Олардың қызметі КСРО ІХК жекелеген Ережесімен реттелген, оның ішінде 1956 жылға дейін бұл Ереже 5 рет жаңғыртылған болатын.

Қазақстанда еңбек колониясы Қарағанды қаласында құрылған, сол сияқты 1935 жылдың маусым айында Талғар еңбек колониясы құрылған болатын. Алайда өндірістік-шаруашылық жағынан алғанда Қазақстанның бұл еңбек колониялары тиімсіз болған. Сондықтан бұл шығынды, пайдасыз еңбек колониялары жойылған болатын. Ал оның тәрбиеленушілері басқа аймақтағы кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушыларға арналған еңбек колонияларына жіберілді.

Ұлы Отан соғысының басында Қазақстан аумағында кәмелеттік жасқа толмағандар үшін жаңадан төрт еңбек колониясы құрылған болатын, оның ішінде үшеуі Алма-Аты қаласында және біреуі Жамбыл қаласында болған.

1943 жылдың қыркүйек айында екі Алма-Аты еңбек колониясы біреу болып біріктірілген. Бұл колонияда өндірістік цех болған: киім тігу, аяқ киім жөндеу, ағаш өнімдерін жасау, ойыншық жасау және түрлі өнім шығару. Екінші Алма-Аты балалар еңбек колониясында да ағаш өңдеу бойынша ірі цех болған, онда оқ-дәрілер үшін арнайы орамалар дайындалған. Ал Жамбыл балалар еңбек колониясында аяқ киім, мақта фуфайкалар, шалбар және т.б.

тігетін өндірістік цех жұмыс істеген.

Бұл еңбек колониялары соғыстан кейінгі кезде де жұмыс істеген, онда кәмелеттік жасқа толмағандардың айтарлықтай мөлшері ұсталған. Пенитенциарлық көзқарас тұрғысынан алғанда кәмелеттік жасқа толмағандарға арналған еңбек колониялары оларды түзетпеген. Керісінше, олардың бойында криминалдық қылықтар қалыптасқан, олар жаңа жат әрекеттер мен қылмыстар жасаған.

Келесі уақытта «еңбекпен тәрбиелеу колониясы» деген атпен аталған кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушыларға арналған еңбек колониялары олардың архитектурасының және орналасқан жері оншалықты өзгермей ХХ ғасырдың 60-80 жылдары жұмыс істеуін жалғастыра берген. Бұл туралы мысалы, КСРО ЖКП 1968 жылғы 3-маусымдағы жарлығымен бекітілген «Кәмелеттік жасқа толмағандарға арналған еңбек колониясы туралы Ереже» дәлел болады. Осы Ережемен қоғамдық өзін-өзі басқарудың жаңа формасы (тәрбиеленушілер кеңесі, отряд кеңесі, бөлім кеңесі) енгізілген болатын, сондай-ақ отряд құрылымы, шартты-жедел босату тәртібі, кәмелеттік жасқа толмағандардың еңбегін төлеу, тәрбиелеу процесіне жұртшылықтың қатысуы, сол сияқты кәмелеттік жасқа толмағандар ісі бойынша комиссия қызметі анықталған.

Бұған қоса атап өту қажет, Қазақ КСР ЕТК 1971 жылы бекіткеннен кейін еңбек колониялары «еңбекпен тәрбиелеу колониясы» деген жаңа атау алған. Қазақ КСР 1971 жылғы ЕТК нормасына сәйкес тәрбиелеу-еңбек колониялары жалпы режимдегі және күшейтілген режимдегі колония болып бөлінген.

Жалпы режимдегі еңбекпен тәрбиелеу колониясы төмендегілерге арналған:

1) ауыр болып табылмайтын қылмыс үшін бас бостандығынан айыруға бірінші рет сотталған еркек жынысты кәмелеттік жасқа толмағандардың жазасын өтеуі үшін;

2) ауыр қылмыс үшін үш жылдан артық емес мерзімге бірінші рет сотталған еркек жынысты үшін;

3) кәмелеттік жасқа толмаған әйел жынысты барлық сотталғандар үшін.

Жалпы режимдегі еңбекпен тәрбиелеу колонияларында сотталғандарды кәдімгі тұратын баспанада ұстау ұйғарылған. Оларға азық-түлік және күнделікті қажеттілікке керекті заттарды сатып алуға айына жеті сомға дейін ақша ұстауға, жылына алты посылка немесе сәлемдеме алуға, жылына көп дегенде екі

бандероль алуға, хатты шектеусіз жіберуге рұқсат етілген, сондай-ақ бір жыл ішінде алты қысқа мерзімді кездесуге құқы болған.

Сотталғандардың жақсы өзін өзі ұстауы және еңбекке және оқуға адал қарым-қатынасы кезінде жаза мерзімінің төрттен бірін өтеген болса ұстау жағдайы жақсартылған, яғни оларға айына үш сом ақшаны қосымша ұстауға рұқсат етілген, сол сияқты жылына алты қысқа мерзімді кездесуге құқы болған.

Күшейтілген режимдегі еңбекпен тәрбиелеу колониясы төмендегілерге арналған:

- бас бостандығынан айыру түрінде бұрын жазасын өтеген еркек жынысты кәмелеттік жасқа толмағандардың жазасын өтеуі үшін;

- ауыр қылмыс үшін үш жылдан жоғары мерзімге бас бостандығынан айырылған сотталғандар үшін;

- жалпы режимдегі еңбекпен тәрбиелеу колониясынан ауыстырылғандар үшін.

Сотталғандарды кәдімгі баспаналарда ұстау ұйғарылған және оларға айына бес сомға дейін ақша ұстауына рұқсат етілген, бір жыл ішінде төрт қысқа мерзімді кездесу алуына, жылына бес посылка немесе беріп жіберу алуына болатын, сондай-ақ жылына көп дегенде екі бандероль алуына және хатты оның санына шектеусіз жіберуіне болатын.

Өзін өзі жақсы ұстауы және еңбекке және оқуға адал қарым-қатынасы кезінде жаза мерзімінің үштен бірін өтеген жағдайда сотталғандар жақсы ұстау жағдайына көшірілген. Бұндай жағдайда оларға айына екі сом ақшаны қосымша ұстауға және бір жыл ішінде екі қысқа мерзімді кездесуге рұқсат берілген [11, б.164].

Көріп отырғанымыздай, түзеу мекемелеріндегі сотталғандарды ұстау жағдайы 30-50 жылдардағы еңбек колонияларындағы ұстау жағдайымен салыстырғанда, 20-жылдардағы еңбек үйлері туралы айтпағанның өзінде одан әрі нақтылана және қатаң бола түскен.

Еңбекпен тәрбиелеу колонияларының санына қатысты, 60-80 жылдары Қазақстан территориясында мынандай еңбекпен тәрбиелеу колониялары жұмыс істеген: Алма-Аты, Ақтөбе, Өскемен және Петропавловск.

70-80 жылдары үлкен өндірістік база Қазақстанның барлық төрт еңбекпен тәрбиелеу колониясында болған. Мысалы, Петропавловск ЕТК ағаш өңдеуші станоктар, Алма-Аты ЕТК – электродвигателдер мен желдеткіштер, Ақтөбе ЕТК - әр алуан электр бөлшектерін, Өскемен ЕТК – бақша тележкаларын және т.б.

шығарған.

Осы жылдар ішінде Қазақстанның еңбекпен тәрбиелеу колонияларында мектептер және кәсіби-техникалық училищелер құрылған, онда тәрбиеленушілер оларға бостандықта қажетті белгілі бір мамандықтарды алып шыққан. Тәрбиеленушілермен саяси-тәрбиелеу және мәдени-көпшілік жұмыстар жүргізілген. Жергілікті кәсіпорындардың жұмысшы ұжымдары тарапынан шефтік жұмыстар жүзеге асырылған.

Осымен қатар, біздің ойымызша тәрбиелеу-еңбек колонияларының тәрбиеленушілерді түзеу саласындағы жұмысының тиімділігі төменгі деңгейде болып қала берген. Тәрбиеленушілер жазасын өтеп шыққаннан кейін әр түрлі қылмыстар бойынша ересектер колониясына жиі түсіп отырған.

Бұл тарау бойынша қорытынды жасай отырып, тәрбиелеу колонияларының қалыптасуы мен дамуын шартты түрде төрт кезеңге бөлуге болады:

1-ші кезең, 1917 жылдың қазан айы ХХ ғасырдың 20-жылдарының соңы: Батыс Еуропа елдері мен АҚШ пенитенциарлық жүйесі тәжірибесі негізінде кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушылар үшін тәрбиелеу мекемелері қызметін реттеуші нормативтік актілерді әзірлеу және қабылдаумен, бұл актілердің іс жүзінде іске аспауымен сипатталады. Кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушыларға арналған тәрбиелеу мекемелері, оның ішінде еңбек үйлері одан әрі өзінің жалғасын таппаған.

2-ші кезең, ХХ ғасырдың 1930 жылдарының басынан бастап 1960 жылдың басына дейін. Кәмелеттік жасқа толмағандарға арналған еңбек колониясының қалыптасуы мен дамуы. Өз шығынын өзі ақтау принципі негізінде жұмыс істеген еңбек колониялары өндіріс қажетіне қарай құрылған. Пенитенциарлық көзқарас тұрғысынан алғанда еңбек колониялары қылмыскерлерді түзеу үшін жарамсыз болып табылған. Оларды құрудың негізінде кәмелеттік жасқа толмаған қамаудағылардың еңбегін тиімді пайдалану идеясы жатқан болатын.

3-ші кезең, 1960 жылдың басынан бастап 1991 жылға дейін. Еңбекпен тәрбиелеу колонияларының қалыптасуы мен дамуы. Бұл жабық типтегі еңбекпен тәрбиелеу колониялары өндіріс сұрауы бойынша құрылған болатын. Олар да еңбекпен түзеу колониялары сияқты өз шығынын өзі ақтау принципі негізінде жұмыс істеген. Пенитенциарлық көзқарас тұрғысынан алғанда тәрбиелеу-еңбек колониялары қылмыскерлерді түзеу үшін жарамсыз болып

табылған.

4-ші кезең, 1991 жылдан қазіргі уақытқа дейін. Қазақстан Республикасының тәрбиелеу колониялары жүйесінің қалыптасуы мен дамуы. Қазіргі уақытта Қазақстан территориясында төрт тәрбиелеу колониясы жұмыс істейді. Олардың құқықтық негіздері мен ерекшеліктері Қылмыстық-атқару құқығының Ерекше бөлімде оқытылады.

Тақырып бойынша тексеру сұрақтары

1. Көшпенділердің, яғни қазақтардың жазалау жүйесі туралы Сіз не білесіз?

2. Ресей империясында түрме жүйесінің дамуына қандай факторлар ықпал еткен?

3. XX ғасырдың 20-жылдарының соңында Қазақстанның түзеу мекемелері жүйесінің өзгеруіне қандай факторлар себепші болды?

4. XX ғасырдың 30-50 жылдары Еңбекпен түзеу лагерлерінен түрмелерге сотталғандардың қандай категорияларын ауыстырды?

5. XX ғасырдың 60-80 жылдары түрмелерде сотталғандардың қандай категориялары ұсталды?

6. РСФСР-дің 1924-жылғы Еңбекпен түзеу кодексінде қарастырылған еңбек колониялары неліктен жалғасын таппады, олардың ерекшелігі неде?

7. РСФСР-дің 1933-жылғы Еңбекпен түзеу кодексінде қарастырылған еңбекпен түзеу колонияларының қандай түрлері болды, олардың ерекшелігі неде?

8. XX ғасырдың 30-50 жылдарында Қазақстанның еңбек колониялары жүйесі қалай дамыды және ол сотталғандардың түзелу процесіне қалай әсер етті?

9. Қазақ КСР Еңбекпен түзеу кодексінде еңбекпен түзеу колонияларының қандай түрлері қарастырылған болатын?

10. Еңбекпен түзеу колониялары мен түрменің айырмашылығы неде?

11. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінде түзеу колонияларының қандай түрлері қарастырылған?

12. Кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушыларды ұстауға арналған реформаторилер неліктен өзінің жалғасын таппаған, олардың ерекшелігі неде?

13. Кәмелеттік жасқа толмағандарға арналған еңбек үйлері неліктен өзінің жалғасын таппаған, олардың ерекшелігі неде?

14. XX ғасырдың 30-50 жылдарындағы кәмелеттік жасқа толмағандарға арналған еңбек колонияларының қызметі қандай нормативтік актілермен реттелінген?

15. Қазақ КСР Еңбекпен түзеу кодексінде кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушылар үшін түзеу мекемесінің қандай типтері қарастырылған?

16. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінде кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушылар үшін түзеу мекемесінің қандай түрі қарастырылған?

3 Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңнамасы

3.1 Қылмыстық-атқару заңнамасының түсінігі, мақсаттары, міндеттері мен нысандары және қайнар көздері

1998 жылдың 1-ші қаңтарында заңды күшіне енген Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық-атқару кодексі, бұрынғы Қазақстан ССР-і Еңбекпен түзеу кодексіне қарағанда қылмыстық жазалаудың барлық түрлерінің орындалуын реттейді.

Осы кодекстің 1-бабында: «Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңдары осы Кодекстен және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарынан, сондай-ақ жазаны және сотталғандарға қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын атқару мен өтеудің тәртібін және жағдайларын белгілейтін нормативтік құқықтық актілерден тұрады» -деп көрсетілген.

Яғни, Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңдары болып саналады:

1) Қазақстан Республикасының Қылмыстық жазаларды атқару кодексі;

2) Қазақстан Республикасының қылмыстық жазаларды атқару аясында туындайтын қоғамдық қатынастырды реттеу жөніндегі басқа да заңдар;

3) Жазаларды атқару және басқа да қылмыстық-құқықтық шаралардың тәртібі мен шарттарын бекітетін нормативтік-құқықтық актілер.

Сонымен, қылмыстық-атқару заңнамасы дегеніміз бұл қылмыстық жазаларды атқаруды және сотталғандарға түзету әсері бар шараларды қолдануды реттейтін барлық нормативтік құқықтық актілер.

Қылмыстық-атқару құқығының қайнар көздеріне мыналар жатады:

- 1) Қазақстан Республикасының Конституциясы;
- 2) Конституциялық заңдар;
- 3) Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі;
- 4) Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлықтары мен өкімдері;
- 5) Қазақстан Республикасы Парламентінің Қаулылары;
- 6) Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулылары;
- 7) Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің нормативтік қаулылары;
- 8) Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылар;
- 9) Заң негізінде қабылданған ведомствалық нормативтік-құқықтық актілер (бұйрық сипатындағы бұйрық, нұсқау, ережелер т.с.с.);
- 10) Жергілікті өкілетті және атқару органдарының нор (маслихаттың шешімдері, әкімнің шешімдері мен өкімдері).

ҚР ҚАК-нің 2-бабының 1-бөлігінде Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңдарының мақсаттары көрсетілген. Ол мақсаттар:

- әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру;
- сотталғандарды түзеу;
- сотталғандардың да, өзге адамдардың да жаңа қылмыстар жасауының алдын алу.

ҚАК-нің 7-бабының 1-тармағында сотталғандарды түзеу мақсатының түсініктемесі берілген. Сотталғандарды түзеу дегеніміз оның бойында құқық ұстанушылық мінез-құлықты, жеке адамға, қоғамға, еңбекке, адамзат қоғамының нормаларына, ережелері мен дәстүрлеріне оң көзқарасты қалыптастыру. Сотталғандардың жаңа қылмыстыр жасауының алдын алу дегеніміз бұл қажетті шаралар қолдану арқылы сотталған адамға жаза өтеу кезінде жаңа қылмыс жасатпау, бөгет жасау, өз еркімен бас тарттыру. ҚР ҚАК-нің нормаларында жаңа қылмыстар жасаудың алдын алатын шаралар бекітілген. Мысалы, ҚР ҚАК 78- абының 1- тармағы, 109,111 баптары.

Әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру мақсатының түсінігі заңда берілмеген. Біздің ойымызша, әлеуметтік әділеттікті қалпына келтіру дегеніміз үкімде көрсетілген жазаны заң шеңберінде атқару және заңмен бекітілген шектеулерді қамтамасыз ету.

ҚР ҚАК-нің 2-бабының 2-бөлігінде Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңдарының мынадай міндеттері көрсетілген:

- қылмыстық жазалардың барлық түрлерін өтеу тіртібі мен жағдайларын реттеу;
- сотталғандарды түзеу құралдарын анықтау;
- сотталғандардың құқықтық мәртебесін анықтап, олардың құқығын, бостандығын және заңды мүдделерін қорғау;
- сотталғандарға әлеуметтік бейімделуге көмек көрсету.

ҚР ҚАК Ерекше бөлімінің институттары мен нормалары барлық қылмыстық жазаларды орындау тәртібі мен шарттарын қамтиды. Жоғарыда аталған кодекстің 7-бабының 2-тармағында сотталғандарды түзетудің негізгі құралдары көрсетілген. Сотталғандарды түзету құралдарына мыналар жатады: жазаны атқару мен өтеудің берліленген тәртібі (режимі), тәрбие жұмысы, қоғамдық-пайдалы еңбек, бастауыш, негізгі, орта, жалпы білім алу, кәсіптік даярлық пен қоғамдық ықпал ету.

ҚАК-нің Ерекше бөлімінде және басқа да нормативтік-құқықтық актілерінде түзеу құралдарын қолдануды реттейтін нақты нормалар бекітілген. Сотталғандардың құқықтық мәртебесі, олардың құқығы, бостандығы және заңды мүдделері де ҚАК-нің жалпы бөлімінің 2-ші тарауында қарастырылған. Ал қылмыстық жазалардың жеке түрлерін атқаруды реттейтін Ерекше бөлімнің тарауларында сотталғандардың арнайы құқықтық мәртебелері бекітілген. Сотталғандарға әлеуметтік бейімделуге көмек көрсету – жазаларын өтеп шыққан сотталғандардың қайта қылмыстық жолға түспеуіне бағытталған. Бұл міндетті құқықтық орындау жолдары ҚР ҚАК 22-тарауында бекітілген.

Соныменен, қылмыстық-атқару заңнамасы осы саланың мақсаттары мен міндеттерінің жүйесін, олардың өзара байланыстарын анықтайды. Бұл мақсаттарға жету және көрсетілген міндеттерді орындау жағдайлары қылмыстық-атқару кодексінің және де басқа да нормативтік-құқықтық актілердің институттары мен нормаларында бекітілген және дамытылған.

3.2 Қылмыстық-атқару құқығы нормаларының түсінігі, мазмұны, түрлері мен құрылымы

Қылмыстық-атқару норма құқық саласының негізгі элементі, оның бірінші деңгейі болып есептеледі. Қылмыстық-атқару құқығының нормасы дегеніміз субъектілердің тиісті мінез-құлық үлгісін және қатысушылардың құқықтық қатынасын анықтайтын заңда көрсетілген баптар. Нормаларда жалпыға бірдей міндетті ереже қойылады, қоғамдық қатынас реттеледі.

Құқық нормалары құрылымы үш бөлімнен тұрады: гипотеза, диспозиция, санкция.

Гипотеза дегеніміз нормаларды қолдану жағдайын көрсететін баптың бір бөлігі.

Диспозиция дегеніміз құқық субъектілері бағынатын тәртіп ережесін көрсететін норманың бір бөлігі.

Санкция дегеніміз құқық нормаларының орындалмау немесе орындалу нәтижесін көрсететін норманың соңғы бөлігі.

Қылмыстық-атқару құқығының институты деп бәріне ортақ, немесе бір-біріне ұқсас қоғамдық қатынастарды реттейтін нормалар жиынтығын айтамыз. Яғни, құқық саласының екінші деңгейі – қылмыстық атқару құқығының институттары.

Қылмыстық-атқару құқығының нормалары мен институттарының жиынтығын құқық саласы дейміз. Соныменен, Қылмыстық-атқару құқығы құрылымын құрайтын элементтерді былайша көрсетуге болады: құқық саласы – құқық институты – құқық нормасы.

Қылмыстық-атқару құқық нормалары азаматтық, отбасылық тағы да басқа құқық салаларымен өзара байланыста болады. Қылмыстық-атқару нормалары сотталғандарды тұратын мекенін таңдап алу мүмкіндігінен айырады да көптеген басқа да азаматтықпен отбасылық құқығы мен міндеттерін іске асыруға белгілі бір шектеулер қояды.

Басып айтарлық мәселе, нормалардың бәрі бірдей тиісті мінез- құлықтың үлгісін көрсетпейді. Пайдаланылатын нормалар топтары ішінде құқық саласының барлық, яғни оның жеке институтының мақсаттарын, міндеттерін, принциптерін құрастыратын белгілі бір түсінігі пайда болады (дефинициялар). Құқық теориясында олар нормативке тән емес, алдын ала белгіленбеген жарлық немесе арнайы нормалар. Қылмыстық-атқару құқығында арнайы нормалар – норма міндет, принциптер нормасы және норма-дефиницій (ұйғарым) түрінде іске асырылады. Мысалы, дефинициялық нормаларға ҚР ҚАК-нің 7, 23, 34, 54 баптарын, принцип - нормаларына ҚР ҚАК-нің 6, 10 баптарын жаққызуға болады.

Құқық нормасын әр түрлі негіздермен жіктеуге болады. Қылмыстық-атқару нормаларының жазба сипаты бойынша: материалдық құқық нормалары, процессуалдық нормалар және техникалық нормалар болып бөлінеді.

Материалдық құқық нормалары мінез-құлық ережелері маңызын белгілейді. Мысалы, ҚАК-нің 69-бабы.

Процессуалдық норма оның жағдайы мен тәртібін реттейді. Мысалы, ҚАК 91-бабының, 1-тармағы.

Техникалық нормалар субъектілердің еңбек, техникалық құралдарын және басқа да құралдарды пайдалану ережесін қолдайды. Мысалы, ҚР ҚАК-нің 100-бабының 8-тармағы.

Қылмыстық-атқару құқығы нормаларында бекітілген тәртіп ережесінің сипатына байланысты: реттеуші; мадақтаушы, қорғаушы нормалар болып бөлінеді.

Реттеуші нормалар субъектілердің құқығы мен міндеттерін және басқа да қылмыстық-атқару құқық қатынастарына қатысушыларды белгілейді.

Қорғаушы нормалар қылмыстық жазаны атқару өткеру үрдісінде пайда болатын құқық қатынастарын қорғауды қамтамасыз етуге шақыратын нормалар. ҚАК-ның басқа да нормаларының жүргізілуін қамтамасыз етеді. Мысалы, ҚР ҚАК-нің 22, 35, 42, 52, 66, 111, 132, 148 баптары.

Қылмыстық-атқару құқығының мадақтаушы нормалары сотталғандардың заң қабылдайтын мінез-құлқына жағдай жасауға, - ны ынталандыруға бағытталған. Мысалы; ҚР ҚАК-нің 41, 51, 66, 109, 130, 148, 160-баптары.

Реттеуші нормалар өз кезегінде құқық пен міндеттердің сипаты бойынша: міндеттеуші; уәкілеттік етуші; тыйым салушы нормалар болып бөлінеді.

Міндеттеуші нормалар субъектілерден белгілі бір қимыл істеуді талап етеді. Мысалы, ҚР ҚАК-нің 77 бабы.

Уәкілеттілік етеуші нормалар субъектілерге заңмен белгіленген шеңберде, мінез-құлық түрін таңдауды ұсынады. Мысалы, ҚР ҚАК-нің 84-б. 4-тармағы.

Тыйым салушы нормалар субъектілерге тиісті бір әрекет етуді тоқтата тұруды талап етеді. Мысалы, ҚР ҚАК-нің 85- бабы.

Нормалар бөлшектену ережесінің түрлері бойынша бөлінеді: жалпы сипаттағы нормалар; арнайы нормалар; санаулы нормалар.

Жалпы сипаттағы нормалар жаза түріне қарамастан қылмыстық жазаға тартылғандардың барлығына бірдей нормалар, мысалы ҚР ҚАК-нің 8, 9-баптары.

Арнайы нормалар қылмыстық жазаның тек қана осы не басқа түрлерін өтеп жатқан сотталғандарға қатысты нормалар, мысалы ҚР ҚАК-нің 22, 23-баптары.

Санаулы нормалар белгілі бір тұлғаға ғана қолданылады, мысалы өмір бойы бас бостандығынан айырылған сотталғандарға.

Соныменен, Қылмыстық-атқару құқығы саласы дегеніміз қылмыстық атқару құқығының институттары мен нормаларының жиынтығы. Қылмыстық-атқару нормалары үш бөлімнен тұрады және жіктеу негіздеріне байланысты бірнеше түрге бөлінеді.

3.3 Қылмыстық-атқару құқық қатынастары

Қылмыстық жазаны атқару негіздемесі соттың заңды күшіне енген үкімі немесе қаулысы, сондай-ақ рақымшылық немесе кешірім жасау актісі болып табылады.

Үкімнің заңды күшіне енуімен және осы үкімнің атқарыла бастаған күнінен бастап мемлекеттің арнайы мекемелері мен органдарының жазаны орындауға құқықтары пайда болады. Сотталған адам өз кезегінде құқықтық шектеуге көнуге міндетті және түзеу шараларын қолдануды басынан өткеруі тиіс. Сөйтіп, екі жақтың арасында белгілі бір құқық қатынасы пайда болады.

Қылмыстық жазаны атқаруда туындайтын құқықтық қатынастардың әр алуан түрлері болады:

- қылмыстық-атқару қатынастары, яғни арнайы құқық пен міндеттерді жүзеге асыру саласында жазаны атқарумен байланысты туындайтын қатынастар;

- мемлекеттік-құқықтық (конституциялық) қатынастар, яғни сотталғандардың еңбекке, демалысқа, ар-ұждан бостандығының еркіндігіне, білімге байланысты құқықтарын жүзеге асыру саласындағы қатынастар;

- әкімшілік-құқықтық қатынастар, яғни жазаны атқарушы басқарма мекемелері мен органдары саласындағы қатынастар;

- еңбектік қатынастар, яғни еңбекті қорғау, техника қауіпсіздігі, өнеркәсіп санитариясы саласындағы қатынастар;

- азаматтық-құқық қатынастар, яғни азаматтық-құқық келісімді жасаудағы меншіктік құқықты жүзеге асыру саласындағы қатынастар;

- азаматтық-іс жүргізу қатынастары, яғни құқық пен міндеттерді жекелей немесе азаматтық іс жүргізу өкілдерінің қатысуымен жүзеге асыру саласындағы қатынастар;

- неке және отбасы қатынастар, яғни сотталғандың некеге отыруы, некені бұзу, балаларды тәрбиелеу құқығы мен міндеттерін жүзеге асырудағы қатынастар;

- қылмыстық-құқықтық қатынастар, яғни қылмыс жасауға байланысты құқықтар мен міндеттерді орындауға байланысты қатынастар;

- қылмыстық іс жүргізу қатынастары, яғни жазаны өтеуден мерзімінен бұрын босату, ұстау жағдайларын өзгерту құқығы мен мемлекет міндеттерін атқаруға байланысты қатынастар.

Қылмыстық-атқару құқық қатынастары дегеніміз қылмыстық-атқару құқық нормаларымен реттелген. мемлекеттің тиісті органдары мен сотталғандардың жазаны атқару немесе өткеру кезінде пайда болатын қоғамдық қатынастары.

Кез келген құқық қатынасы белгілі бір бөлімдерден (элементтерден) тұрады. Қылмысты-атқару құқық қатынастары құрамына мынадай элементтер кіреді: субъектілер мен басқада құқық қатынастарға қатысушылар; құқықтық қатынастың мазмұны, құқық қатынастары объектілері, заң фактілері (ақиқаттары).

Құқық қатынастарының субъектілері болып қылмыстық-атқару заңнамасы нормаларында бекітілген құқықтары мен міндеттері бар заңды ұйымдар мен жеке адамдар саналады. Мысалы, сот, қылмыстық-атқару инспекциясы, қылмыстық-атқару жүйесінің түзеу мекемелері, бақылау комиссиялары, лауазымды адамдар, сотталғандар, олардың жақын- туыстары.

Айта кетерлік мәселе, құқық қатынастарының субъектілерінен құқықтық қатынасқа қатысушыларды ажытата білуіміз керек.

Қылмыстық-атқару құқық қатынасына қатысушы дегеніміз – қылмыстық-атқару құқықтық қатынастарының субъектілері мен оның құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыру үшін қажетті шарт болып табылатын және заңның белгілі бір талабына байланысты қажетті іс-әрекеттер жасайтын тұлға. Мысалы, прокурор бас бостандығынан айырылған сотталғанға кездесуге келген тұлға.

Қылмыстық-атқару құқық қатынастарының объектісі дегеніміз құқықтық қатынастар пайда болуға негіз болған құбылыстар мен бұйымдар.

Құқықтық қатынастың мазмұны дегеніміз қылмыстық-атқару құқық нормаларында бекітілген субъектінің құқықтары мен міндеттері және субъектілердің жүріс-тұрысы.

Заңды фактілер дегеніміз құқық нормасымен қарастырылған қылмыстық-атқару құқық қатынастарын тудыратын, өзгертетін немесе тоқтататын нақты іс-әрекеттер немесе жағдайлар.

Қылмыстық-атқару құқық қатынастары осы қоғамдық қатынастарды реттейтін қылмыстық-атқару құқығы нормаларының түрлеріне қарай топтастырылады. Егер де мәселе міндеттерді орындау, тікелей қоғамдық қатынастарда құқықты пайдалану және тыйым салуды бұзбауда болса, онда ол материалдық нормалар

болғаны. Олардың негізінде пайда болған құқықтық қатынастар материалдық қылмыстық-атқару құқық қатынастары болып саналады. Ал тәртіп туралы сөз болғанда онда олар процессуалдық нормалар болғаны. Олардың негізінде процессуалдық қылмыстық-атқару құқық қатынасы пайда болады, олар материалдық қылмыстық-атқару құқық қатынастарына жол көрсетеді. Басқаша айтқанда, қылмыстық-атқару құқығының процессуалдық нормалары осы сала құқығының материалдық нормаларын қозғалысқа келтіреді.

Сонымен, Қылмыстық-атқару құқық қатынастары дегеніміз қылмыстық-атқару құқық нормаларымен реттелген мемлекеттің арнайы мекемелері мен органдары және сотталғандардың арасында жазаны атқару немесе өткеру кезінде пайда болатын қоғамдық қатынастар.

Қылмысты-атқару құқық қатынастары құрамына: субъектілер мен басқа да құқық қатынастарға қатысушылар; құқықтық қатынастың мазмұны, құқық қатынастары объектілері және заң фактілері (ақиқаттары) кіреді.

Тақырып бойынша студенттердің өзіндік жұмыстарына арналған сұрақтар

1. Қылмыстық-атқару заңдарының түсінігі.
2. Қылмыстық-атқару заңдарының міндеті, мақсаты.
3. Қылмыстық-атқару заңдарының нормалары.
4. Қылмыстық-атқару құқығының институттары.
5. Қылмыстық-атқару құқығының нормаларының құрылымы және олардың ерекшелігі.
6. Қылмыстық-атқару құқығының нормасының және нормативтік актінің бабының қатынасы.
7. Қылмыстық-атқару құқығының нормаларының уақыт пен кеңістік тұрғысында және тұлғалар арасындағы әрекеті.
8. Қылмыстық-атқару құқығының нормаларын іске асыру және түсіндіру.
9. Жазаны атқарудың негіздемесі.
10. Түзеудің негізгі құралдары.
11. Қылмыстық-атқару құқығының қайнар көздерінің түрлері.

4 Қазақстан Республикасындағы сотталғандардың құқықтық жағдайы

4.1 Қылмыстық жазасымен сотталған адамдардың құқықтық жағдайының түсінігі

Қазақстан Республикасы ҚАК-нің 2-тарауында сотталғандардың құқықтық жағдайларының жалпы ережелері, олардың субъективтік құқықтары мен заңды міндеттемелері көрсетілген. Осыған қоса сотталғандарға қатысты адам және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандығы нақтыланған, адам құқығының Жалпыға бірдей декларациясының, азаматтық және саяси құқықтарының Халықаралық пактісінің, сотталғандармен айналысу стандарттар құқықтарының тағы басқа ережелері көрсетілген.

Сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделері тақырыбын талқылағанда ең бірінші мемлекеттің құқықтық міндеттерін анықтаған жөн, себебі мемлекеттің белгілі бір міндеттері болмаса оның құқығы да болмауы керек. Сондықтан ҚАК-нің 8-бабың 1-ші тармағында мемлекеттің мынадай міндеттері көрсетілген:

- сотталғандардың құқықтарын, бостандығы мен заңды мүдделерін құрметтеу және қорғау;
- сотталғандардың түзелуіне қажетті жағдайлар жасау;
- әлеуметтік әділеттіліктің кепілі болу;
- сотталғандардың жазаларды атқару кезінде жеке басының әлеуметтік, құқықтық және өзге де қорғалуын камтамасыз ету.

Бұл міндеттерді орындау үшін мемлекет кешенді шаралар жүргізіп, барлық мүмкіндіктерді қолдануы тиіс. Сол себептен, Қылмыстық-атқару кодексі Қазақстан Республикасы ҚАК-нің 2-тарауында сотталғандардың құқықтық жағдайларының жалпы ережелерін, олардың субъективтік құқықтары мен заңды міндеттемелерін реттеді. Сотталғандардың бостандығына шек қойылуы Қазақстан Республикасы Конституциясымен белгіленеді. Мысалы, Конституцияның 33-бабының 3-тармағы бас бостандығынан айыру орындарындағы сотталғандардың бірнеше құқықтарынан айырылуы белгіленген. Осыған орай сотталғандар мемлекеттік мекемелерге, жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайлау және сайлану, сондай-ақ республикалық референдумға қатысу құқығынан айырылады.

Сотталғандардың құқықтарынан және бостандықтарынан айырылуы Қылмыстық кодекспен анықталады. Сотталғандардың құқықтары мен бостандықтарына шек қойылуы қылмыстық-атқару кодексімен де белгіленеді.

Сотталғандардың құқықтарын шектеу туралы айтқанда мыналарды ескеру қажет. Біріншіден, Қазақстан Конституциясында, қылмыстық-атқару кодексінде және өзге де заңдарда көрсетілген шектулерге қарамастан сотталғандар Қазақстан Республикасының азаматтары өздерінің конституциялық құқықтарын жоғалтпайды және солардың міндеттерін атқарады. Екіншіден, сотталғандардың құқықтарын нақты шектеу мынадай жағдайларға: жасалған қылмыстың сипатына, қоғамдық қауіптілігінің деңгейіне; сотталғанның тұлғалық ерекшелігіне; сотталғанның жазасын өтеу кезіндегі тәртібіне байланысты болады.

ҚАК-нің 8-баптың 3-тармағында шетел және азаматтығы жоқ тұлғалардың құқықтары белгіленген. Олар Қазақстан Республикасының Конституциясымен, басқа заңдар, халықаралық келісім-шарттарымен, Қылмыстық, Қылмыстық-атқару кодексімен белгіленген тәртіпте құқықтарына ие және өз міндеттерін атқарады.

Соныменен, сотталғандардың құқықтық мәртебесі дегеніміз сотталғандардың қылмыстық жазаны өтеу кезінде ие болатын заңда бекітілген міндеттері мен құқықтары және заңды мүдделері.

Қазақстан Республикасы сотталғандардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін құрметтейді және қорғайды, олардың түзелуіне қажетті жағдайларды, сол сияқты әлеуметтік әділеттік кепілдігін, олардың жазаларды атқару кезінде жеке басының әлеуметтік, құқықтық және өзге де қоғамдық қорғауын қамтамасыз етеді.

4.2 Сотталғандардың негізгі құқықтары мен міндеттемелері

Сотталғандардың сот тағайындаған жаза түрін өтеудің тәртібі мен жағдайлары, өздерінің құқықтары мен міндеттері туралы ақпарат алуға құқығы бар. Ал мемлекеттік органдары лауазымды тұлғалар Қазақстан Республикасы Конституциясының 18-баптың 3-тармағына сәйкес әр тұлғаны оның құқықтары мен мүдделері жөнінде құжаттармен, шешімдермен және ақпарат көздерімен таныстыруды қамтамасыз етуге міндетті. ҚР ҚАК-нің 10, 11-баптарында жазаларды атқару (өтеу) үрдісінде сотталғандардың құқықтары бекітілген.

Сотталғандардың сот тағайындаған жаза түрін өтеудің тәртібі мен жағдайлары, өздерінің құқықтары мен міндеттері ақпарат алуға құқығы бар.

Сотталғандар жазаны атқарушы мекеменің немесе органның әкімшілігіне, жазаны атқарушы мекемелер мен органдардан жоғары

тұрған басқару органдарына, сондай-ақ сотқа, прокуратура органдарына, мемлекеттік өкімет органдарына, қоғамдық бірлестіктерге, адам құқығы мен бостандығын қорғау жөніндегі халықаралық ұйымдарға ауызша және жазбаша ұсыныстар, өтініштер жасауға және шағымдануға құқылы.

Сотталғандар түсініктеме беруге және хат алысуға, сондай-ақ ана тілінде немесе өзі білетін кез келген басқа тілде ұсыныстар, өтініштер жасауға немесе шағымдануға, қажет болған жағдайларда аудармашының қызметін пайдалануға құқылы.

Сотталғандар адвокаттардың және де осындай көмек беруге уәкілетті басқа адамдардың заң көмегін пайдалануға құқылы.

Сотталғандардың әлеуметтік қамтамасыз етілуге, оның ішінде Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес зейнетақы алуға құқығы бар.

Сотталғандар денсаулығын сақтау үшін қажетті медициналық-санитарлық қамтамасыздандыру құқығын пайдаланылады.

Мемлекеттік органдарды және жергілікті өзін өзі басқару органдарын сайлауға және оларға сайлануға, сондай-ақ республикалық референдумға қатысуға құқығы бар. Бұл құқық соттың үкімі бойынша бас бостандығынан айыру орындарында ұсталатын адамдарға ғана берілмейді.

Жазасын өтеген және сотталуына байланысты атқарып жүрген қызметінен бостатылған адамдардың Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес еңбекке және тұрмыстық жағынан орналасуға әлеуметтік көмектің басқа түрлерін алуға құқығы бар.

Жазасын өтеп жүрген адамдардың жазаны атқару мекемелерінің қызметкерлері тарапынан сыпайылық көру құқығы бар.

Қамауға немесе бас бостандығынан айыруға сотталған шетелдіктердің өз мемлекеттерінің дипломатиялық және консулдық мекемелерімен байланыс жасауға құқығы бар. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында дипломатиялық және консулдық мекемелері жоқ елдердің азаматтары олардың мүдделерін қорғауды өз мойнына алған мемлекеттердің дипломатиялық өкілдіктерімен немесе оларды қорғаумен айналысатын халықаралық ұйымдармен байланыс жасауға құқығы бар.

Дін ұстану және ар-ұждан бостандығына құқығы бар, бірақ діни ғұрыптарды орындау сотпен белгіленген жазаны атқару мен

өтеудегі бекітілген тәртіпке және басқа тұлғалардың құқықтарына нұқсан келтірілмеуі тиіс.

Сотталғандардың және басқа адамдардың тарапынан сотталушының жеке басына қарсы қылмыс жасау қаупі туындаған кезде ол қамау немесе бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны атқарушы мекеменің кез келген лауазымды адамына өзін мұндай қатер жоқ қауіпсіз орынға ауыстыру туралы өтініш жасауға құқылы.

Сотталғандардың және басқа адамдардың тарапынан сотталушының жеке басына қарсы қылмыс жасау қаупі туындаған кезде мекеме бастығы мынадай шешім қабылдайтын болады:

а) оның қауіпсіздігін сақтау үшін қауіпсіз орынға, яғни жеке бөлмеге, камераға ауыстырылуы туралы;

б) сотталғанның қауіпсіздігін қорғау жөніндегі басқа шаралар туралы (сотталғандар арасындағы жан-жалдарды шешу, қауіпті қылмыскерді жауапқа тарту т.с.с.);

в) сотталғанды басқа түзеу мекемесіне ауыстыру туралы.

Мекеме немесе органның бастығы қауіпті сотталғанды (сотталғандарды) басқа мекемеге ауыстыру туралы шешім қабылдайды. Сонымен қатар сотталғандардың ұлттық тіл мен мәдениетін пайдалануға және өзі қалаған тілде сөйлеуге, гигиена мен қауіпсіздік талаптарына сай келетін еңбек шарттарына, азаматтық және отбысылық құқық қатынастарына субъект болуға, тегін орта білім алуға құқықтары бар.

ҚАК-нің 10-баптың 10-тармағында сотталған шет елдердің азаматтары дипломат өкілдерімен және консул мекемелерімен байланыс жасау құқықтары бар. Консул өкілдерімен, дипломаттарымен, сондай-ақ халықаралық органдарымен түрлі байланыс жасалынады. Ол ұсыныстарды, өтініштер мен арыздарды жіберу, хат алмасу, телефон байланысы және консул өкілдерімен кездесу. Бұл кездесулердің мақсаты сотталғанға құқықтық көмек көрсету, сондықтан тұтқынға алған кезден бастап олармен кездесуді ұйымдастыру (ҚАК-нің 64-баптың 2-тармағы, 84-баптың 4-тармағы).

ҚАК-нің 9-бабында сотталғандардың нақты мынадай негізгі міндеттері көрсетілген: қылмыстық-атқару кодексімен, өзге де нормативтік құқықтық актілермен және үкіммен белгіленген құқықтық шектеулерден туындайтын талаптарды сақтауға, жазаны атқарушы мекемелер мен органдар әкімшіліктерінің заңды талаптарын орындауға міндетті.

Жоғарыда айтылғандармен қатар сотталғандар қоғамда қалыптасқан тәртіп нормаларын, санитария және гигиена талаптарын сақтауға міндетті. Сол сияқты, қылмыстық жазаны атқарушы мекеме мен органдардың қызметшілер құрамына, мекемеге қалушы тұлғаларға және басқа да сотталғандарға сыпайылық көрсетіп және жазаларды орындаушы мекеме мен органдар әкімшіліктерінің шақыруларына уақытында келуге міндетті. Сот үкімінің орындалуына байланысты міндеттерін атқармағаны үшін сотталғандар қылмыстық, әкімшілік және материалдық жауапкершілікке тартылады.

4.3 Сотталғандардың ұсыныстарын, өтініштерін және арыздарын қарау тәртібі

Қылмыстық-атқару кодексі, басқа заңнамалық актілері сотталғандардың ұсыныстарын, өтініштерін, арыздарын беру тәртібін және нысандарын қарастырады. Сотталғандардың арыздары ауызша немесе жазбаша түрде беріледі (10-баптың 2-тармағы). Бас бостандығынан айырылғандар түзеу мекемесіндегі ішкі тәртіптемесінің ережелерінің 16-тарауына сәйкес ұсыныстарын, өтініштерін немесе арыздарын өз атынан беруге ғана құқылы. Сотталған адамға ұсыныстарын, өтініштерін немесе арыздарын топ атынан немесе басқа тұлғалардың атынан беруге рұқсат етілмейді. Сотталғандар ұсыныстарына, өтініштеріне, арыздарына қол қоюлары тиіс.

Айыппұл жазасымен жазаланғандар, тиісті лауазымдарға тағайындалу құқығынан айырылғандар, тиісті қызметпен айналысуға шек қойылған сотталғандар, арнайы, әскери және атақтарынан айырылғандар, дипломат, біліктіліктерінен айырылғандар өз ұсыныстарын, өтініштерін, арыздарын барлық азаматтарға бірдей тәртіпте беруге құқылы. Егерде олар мекеме әкімшілігіне жіберілсе олар тіркеліп, тиісінше шешім қабылданатын болады. Қаралған өтініштердің қорытындысы бойынша қабылданған шешім сотталғанға хабарланады.

Сотталғандар ҚАК 10-бабының 2-тармағына сәйкес жазаны атқарушы мекеменің немесе органның әкімшілігіне, жазаны атқарушы мекемелер мен органдардан жоғары тұрған басқару органдарына, сотқа, прокуратура органдарына, мемлекеттік өкімет органдарына, қоғамдық бірлестіктерге, сондай-ақ адам құқығы мен бостандығын қорғау жөніндегі халықаралық ұйымдарға ұсыныстар, өтініштер жасауға және шағымдануға құқылы. Осы белгіленген

органдарға жіберілген сотталғанның ұсыныстары, өтініштері, арыздары мекеме, орган әкімшілігі арқылы жіберіледі.

Сотталғандардың осы құқықтарын жүзеге асыру үшін ішкі тәртіп ережесіне сәйкес сотталғандардың ұсыныстары, өтініштері мен арыздары күн сайын ауызша және жазбаша түрде қабылданады. Ауызша берілген ұсыныстар, өтініштер мен арыздар арнайы журналға жазылып, олар туралы шешім қабылдану үшін жауапты лауазымдық тұлғаға баяндалады. Жазбаша түрде және әкімшілікке ұсынылған ұсыныстар, өтініштер мен арыздар арнайы журналдарға тіркеліп, мекеме басшысына беріледі. Мекеме басшысы бұл мәселені шешу шараларын қолданады.

Бас бостандығынан айырылған сотталғандардан түскен ұсыныстар, өтініштер мен арыздар және басқа да хаттар тексеруге жатады (ТМК-нің 91-бабын қара). Бірақ ережеден тыс жағдайлар да орын алуы мүмкін. Мысалы, түзеу мекемелері мен органдарының қызметтеріне қадағалау және бақылау жасайтын органдарға жіберілген ұсыныстар, өтініштер мен арыздар тексерілмей бір тәулік ішінде жіберіледі (демалыс және мерекелік күндерден басқа). Бұл себептен жіберілетін ұсыныстар, өтініштер мен арыздар сотталғандардан жабылған күйінде алынады және ашылмауы тиіс.

Ескеретін тағы бір жағдай, қадағалау және бақылау құқығы жоқ мемлекеттік үкімет, қоғамдық бірлестіктеріне, сондай-ақ заңды және жеке тұлғаларға жіберілген ұсыныстар, өтініштер мен арыздар тексеріледі сонан соң ғана жіберілетін болады.

Егер де ұсыныстар, өтініштер мен арыздарда айтылған мәселелер сол жерде шешілуге жататын болса, сотталғанның келісімімен оның ұсыныстары, өтініштері мен арыздары аталғандардың ішкі тәртіп ережелеріне сәйкес ешқайда жіберілмейді. Осы жағдайда мекеме, орган әкімшілігі сотталғандардың ұсыныстарын, өтініштерін және арыздарын шешу үшін белгілі бір шаралар қолданады.

Егер әкімшілік, лауазымды тұлға бұл мәселелерді шеше алмайтын болса немесе сотталғанның талабы бойынша олар ұсынылған органға жіберіледі.

Ескеретін тағы бір жай егер ұсыныстарда, өтініштер мен арыздарда қылмыстың жасалуына бағытталған мағлұматтар шифрмен немесе құпия ретінде жазылған болса, олар ешқайда жіберілмей сотталғанның жеке ісінде тіркеледі. Сотталғандардың ұсыныстарында, өтініштер мен арыздарында әкімшіліктің іс әрекеттері және олардың шешімдері тоқтатылмайды. Бірақ прокурорға жіберілген әкімшіліктің заңсыз шешімдері қаралып,

заңсыз қабылданған бұйрық немесе қаулы немесе өкімнің шешімі тоқтатылатын болады. Осындай жағдайларда лауазымды тұлғалар наразылық білдірілген актінің іс әрекеті тоқтатады.

ҚАК 10-бабының 5-тарауына сәйкес органдар мен лауазымды тұлғалар сотталғандардың ұсыныстарын, өтініштері мен арыздарын Қазақстан Республикасының заңнамасымен белгіленген тәртіпте және мерзімде қарауына және сотталғандарға қабылданған шешімдер жөнінде ескертуге міндетті.

Сонымен, сотталғандардың құқықтарының және заңды мүдделерінің бұзылғаны жөнінде ұсыныстарын, өтініштері мен арыздарын белгілі бір мекемелер мен органдарға жіберуге мүмкіндіктері бар. Сотталғандар олардың субъективті құқықтарының және заңды мүдделерінің бұзылғаны жөнінде ұсыныстарын, өтініштері мен арыздарын кез келген мемлекеттік органдарына және жергілікті органдарына жіберіп сол туралы заң негізінде белгілі бір шешім қабылданып ол шешім сотталғанға хабарландырылады.

Сотталғандардың жазаның өтелуі жөніндегі мәселеге жатпайтын ұсыныстарын, өтініштері мен арыздарын тиісті органға жіберіледі. Бұндай ұсыныстар түскен күннен бастап бір ай ішінде қаралады, ал тексеруді талап етпейтін ұсыныстар кешіктірілмей, яғни 15 күннен асырмай қаралады.

Студенттердің өзіндік жұмыстарына арналған сұрақтар

1. Сотталғандардың құқықтық мәртбесінің түсінігі.
2. Сотталғандардың құқықтарын шектеу.
3. Пенитенциарлық мекемеде жазаны өтеу кезіндегі сотталғандардың құқықтық жағдайы.
4. Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың қылмыстық-атқару құқығы нормаларында бекітілген құқықтары және міндеттері.
5. Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың құқықтық мәртебесін жүзеге асыруды қамтамасыз ету кепілдігі.
6. Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың ұсыныстарын, арыздарын және шағымдарын қарау тәртібі.
7. Бас бостандығынан айыруға сотталған шетелдіктердің және азаматтардың, азаматтығы жоқ тұлғалардың құқықтық жағдайының ерекшеліктері.

5 Мемлекет мекемелері мен органдарының жаза атқару жүйесі

5.1 Жаза атқаратын мемлекет мекемелері мен органдарының түрлері және міндеттері

Қылмыспен күресу үрдісі әртүрлі бағытта өтеді: болжау, арнайы алдын алу жұмысын ұйымдастыру; жасалған қылмысты тергеу; жасалған қылмысты сотта қарау және жазаны белгілеу; сот үкімімен тағайындалған жазаны орындау. Көрсетілген қылмыспен күресудің арнайы шараларының іске асыру мемлекеттің мекемелері мен органдарына жүктелген. Яғни, жазаны атқаруға байланысты белгілі бір мемлекеттік мекемелер мен органдар құрылады.

Үкімді орындау туралы жарлықты сот немесе сот төрағасы үкімнің көшірмесімен қоса үкім орындау міндеттелген мекемеге немесе органға жібереді.

ҚР ҚАК 15-бабына сәйкес «Сотталушының жазасын өтеу орнына келгені туралы жазаны атқарушы мекеменің немесе органның әкімшілігі сотталушының қалауы бойынша жақын туыстарының не заңды өкілдерінің біріне 10 тәулік ішінде хабарлауға міндетті».

Сотталғанның пайдалы әлеуметтік байланыстарын жоғалтпау кездесулерді уақытында алып тұру мақсатында, жазаны атқарушы мекеменің немесе органның әкімшілігі сотталушының қалауы бойынша жақын туыстарының не заңды өкілдерінің біріне 10 тәулік ішінде хабарлауға міндетті. Әкімшілікпен жіберілген хабарламада сотталғанға қажет азық-түліктің және бірінші кезекте керек заттардың тізімі көрсетіледі. Заңды өкілі ретінде кәмелетке толмаған сотталғанның қамқоршысы және сотталғанның адвокаты бола алады.

Берілген ереже сотталғанның өзі жазасының өтеу орны туралы хабарды жөнелту мүмкіншілігін жоққа шығармайды.

Жазаның түрлеріне байланысты оны орындаушы мекемелер мен органдарда әр түрлі болады.

Айыппұл және мүлікті тәркілеу жазасын үкім шығарған сот, сондай-ақ мүліктің орналасқан жері бойынша және сотталушының жұмыс орны бойынша сот атқарады (ҚР ҚАК-нің 14-бабы 1-тармағы).

Белгілі бір лауазымда болу немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыруды сотталушының тұрғылықты жері бойынша қылмыстық-атқару инспекциясы, түзеу мекемесі жүзеге

асырады. Белгілі бір лауазымда болу немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру туралы сот үкімінің талаптарын сотталушының жұмыс орны бойынша ұйымның әкімшілігі, сондай-ақ лицензиатты жекелеген қызмет түрлерімен айналысу құқығына берілген лицензиясынан айыруға Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес құқықты органдар атқарады (ҚР ҚАК-нің 14-бабы 2-тармағы).

Құрметті, әскери, арнайы немесе өзге де атақтардан, сыныптық шеннен, дипломатиялық дәрежеден және біліктілік сыныбынан айыру туралы жазаны осы атақтарды берген лауазымды тұлға атқарады (ҚР ҚАК-нің 14-б.3-т.).

Қоғамдық жұмыстарға тарту, түзеу жұмыстары, бас бостандығын шектеу түріндегі жазаларды сотталған адамның тұрғылықты жері бойынша қылмыстық-атқару инспекциялары атқарады (ҚР ҚАК-нің 14-б.4-т.).

Қамау, бас бостандығынан айыру және өлім жазасы түріндегі жазаларды қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелері атқарады.(ҚР ҚАК-нің 14-б.5-т.).

Қамауға сотталған адамдар жазаны соттау орны бойынша тергеу изоляторларында өтейді (ҚР ҚАК-нің 63-б.1-т.).

Бас бостандығынан айыру жазасын орындауда сотталғандардың әр түрлі дәрежесі болатындықтан және оларды бір-бірінен бөлек ұстау тиістілігінен, мемлекет әр түрлі түзеу мекемелерін құрған. Сотталғандардың жасына қарай түзеу мекемелері екі топқа бөлінеді:

- ересектер үшін (18 жасқа толғандар);
- кәмелетке толмағандар үшін (14-тен 18 жасқа дейінгілер).

Түзеу мекемелері ересектер үшін бірнеше түрге бөлінеді: колония-қоныстар, жалпы, қатаң және ерекше режимдегі колониялар және түрмелер.

Кәмелетке толмағандар үшін екі түрлі тәрбиелеу колониялары бар:

- жалпы режимді тәрбиелеу колониясы;
- режимі күшейтілген тәрбиелеу колониясы (тек қана ер адамдар үшін).

Сот әрбір сотталғанға жынысына, жасына, жасаған қылмысының ауырлығына, бұрынғы бас бостандығынан айыруға қанша рет сотталғанына және басқа да оның жауапкершілігін жеңілдететін немесе ауырлататын жағдайларға байланысты түзеу мекемесінің түрін белгілейді.

Тергеу изоляторында шаруашылық қызметі үшін сотталғандар қалдырылуы мүмкін.

Сотталған ауруларды емдеу үшін арнайы емдеу мекемелері ашылған және онда сотталғандар жынысына, жасына қарай бөлек бөлек орналастырылады.

Жазалаудың мақсатына жету үшін түзеу мекемелерінің алдына нақтылы міндет қойылып, ал олар негізгі түзеу мен тәрбиелеу амалдарының көмегімен іске асырылады. Ол жазаны атқару (өткеру) режимін орындау, қоғамдық, пайдалы еңбек ету, сотталғандармен жүргізілетін тәрбие жұмысы, жалпы білім мен техникалық-мамандыққа оқыту болып табылады.

Жоғарыда айтылған түзеу мекемелерінің барлық түрлері мен қылмыстық-атқару инспекциялары Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінің құрылымына кіріп, біртұтас қылмыстық-атқару жүйесін құрайды.

Әрбір облыстағы облыстық түзеу мекемелерін басқару үшін түзеу мекемелерінің саны мен ондағы сотталғандардың санына байланысты облыстық қылмыстық-атқару департаменті құрылады.

Облыстық қылмыстық-атқару департаменті Қылмыстық-атқару комитетінің құрылымына кіреді, соған бағынышты.

Әскери қызметшілер мына жазаларды өтейді:

- қамауға сотталған әскери қызметшілерге арналған гауптвахталарда гарнизондардың командованиясы немесе гарнизон гауптвахталарының тиісті бөлімшелерінде атқарады;

- әскери қызмет бойынша шектеуді аталған әскери қызметшілер қызмет өтіп жүрген әскери бөлімдердің, мекемелерінің, органдар мен әскери құрамалардың командованиясы атқарады.(ҚР ҚАК-нің 14-б.7-т.).

Шартты сотталғандар қылмыстық-атқару инспекциясының бақылауында болады. Шартты сотталған әскери қызметшілерге бақылау жасауды әскери бөлімдердің командованиясы атқарады.(ҚР ҚАК-нің 14-б.9-т.).

Жазаны атқару мекемелері мен органдарының негізгі міндеттері мыналар:

1) Соттың үкімімен белгіленген қылмыстық жазаны лайықты түрде атқару;

2) Сотталғандарды түзету;

3) Сотталғандардың жаңа қылмыс жасамауын ескерту (арнайы немесе жеке ескерту);

4) Басқа адамдардың жаңадан қылмыс жасамауын ескерту (жалпы ескерту).

Жаза атқарушы мекемелер мен органдар өз міндеттерін тиімді орындауы үшін, әсіресе сотталғандарды түзету үрдісінде тергеу, сот, прокуратура, полиция органдарымен, сол сияқты жергілікті билік органдарымен, қоғамдық құрылымдар және қоғамдық ұйымдармен бірлесіп жұмыс жасайды.

5.2 Сотталғандарға медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану

ҚР ҚАК-нің 16-бабының 1-тармағына сәйкес бас бостандығынан айыруға сотталған, алкоголизммен, нашақорлықпен немесе уытқұмарлықпен ауыратын, сондай-ақ ақыл-есінің кемістігі болуы мүмкін, бұзылуынан зардап шегуші адамдарға атқарушы мекемелер соттың шешімі бойынша медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолданады.

Сот алкоголизммен, нашақорлықпен немесе уытқұмарлықпен ауыратын, сондай-ақ ақыл-есінің кемістігі болуы мүмкін, бұзылуынан зардап шегуші адамдарға үкім шығарғанда жазаның орнына, оларға медициналық сипаттағы мәжбүрлеп ем жүргізу шараларын тағайындайды.

Егер, бас бостандығынан айыруды өтеу кезінде сотталушының алкоголизммен, нашақорлықпен немесе уытқұмарлықпен ауыратыны анықталса, жазалардың аталған түрлерін атқарушы мекеменің әкімшілігі медициналық мәжбүрлеп ем жүргізу жайлы мәселені көтеріп, мекеме бастығы сотқа мұндай сотталушыға медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы ұсыныс жібереді.

Мәжбүрлеп ем жүргізу арнайы түзеу мекемелерінде жүзеге асады. Бұл мекемелер ҚАК-нің 97-бабының 2-тармағына сәйкес құрылады. Бұл мекемелердің медициналық бөлімдері емдеуді жүзеге асыруға қажет мамандармен жасақталады.

Кем дегенде алты айда бір рет аурудың жағдайын тексеру үшін психиатр дәрігерлердің қабылдауы өтуі керек. Сотталған аурулардың жағдайларына байланысты емдеуді жалғастыру, тоқтату немесе өзгерту сияқты шешім қабылданады. Егер комиссия емді тоқтату немесе өзгерту туралы шешімді қарастырмаса, онда сотқа емді жалғастыру жайлы қорытынды парағын жібереді. Бірінші мәжбүрлеп ем жүргізуді ұзартуды емді бастаған күннен бастап алты айдан соң, ал кейінгі ұзартулар жыл сайын жүргізіледі. Науқастың жағдайы түбегейлі өзгертін болса, онда бекітілген мерзімге қарамай медициналық комиссия тексеруді жүргізеді.

Мәжбүрлеп ем жүргізу сотпен медициналық комиссияның ұсынысы бойынша тоқтатылады. Осы сияқты ауруларды бас бостандығынан айыруға байланысты емес жазаларға сотталғандар арасынан да анықтауға болады. Бұл жағдайда сот аталған және өзінің психикалық жағдайы бойынша қауіп келтірмейтін адамдарды емдеу немесе Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау туралы заңдарында көзделген тәртіппен психиатриалық-неврологиялық мекемелерге жіберу туралы мәселені шешу үшін денсаулық сақтау органдарына қажетті материалдар жібере алады.

ҚР Қылмыстық кодексінің 90-бабына сәйкес егер сотталған қоршаған ортаға қауіп тудыратын болса, онда оған емханалық мәжбүрлеп қадағалау және психиатрда емделу тағайындалуы мүмкін.

ҚР ҚАК 16-бабының 4-тармағына сәйкес «Бас бостандығын шектеуге, қамауға алуға, бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға және туберкулездің ашық түрімен ауыратын немесе соз ауруынан емделудің толық курсынан өтпеген, сондай-ақ ВИЧ/СПИД жұқтырған сотталғандарға жазалардың аталған түрлерін атқарушы мекеме медициналық комиссияның шешімі бойынша міндетті емдеу қолданады».

ҚР Қылмыстық-атқару кодексі міндетті емдеу ұғымын енгізеді. Міндетті емдеу бас бостандығынан айыруға, қамауға алуға, бас бостандығын шектеуге сотталған адамдардың туберкулездің ашық түрімен ауыратын немесе соз ауруынан емделудің толық курсынан өтпеген, сондай-ақ ВИЧ/СПИД жұқтырған адамдарға қатысты тағайындалады. Мұндай ауруы анықталған сотталған медициналық комиссияға жіберіліп, олардың шешімімен сотталғандарға міндетті емдеу тағайындалады. Есерілетін жай, осы аталған адамдарға медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары қоршаған адамдарға, соның ішінде түзеу мекемесінің қызметкерлеріне, басқа сотталғандарға, мекемеге келетін басқа адамдарға қауіп төндіретіндігінен ғана тағайындалып отыр. Емдеу қажеттілігі сотталған ауру жазасын өткергеннен соң да, ауру таратушы ошаққа айналмауы үшін туындап отыр.

Міндетті емдеу медициналық комиссияның шешімі бойынша ғана тоқтатылады, ал оған дейін міндетті емдеу жалғастырыла береді. Егер сотталған емі аяқталғанға дейін босатылатын болса, онда тұрғылықты жерінің денсаулық сақтау органдарына емді жалғастыру жайлы ақпарат жіберіледі.

Бас бостандығын шектеуге, қамауға алуға, бас бостандығынын айыруға сотталған адамдарға мәжбүрлеп және

міндетті емдеу қылмыстық-атқару жүйесінің тиісті органдарында жүзеге асады. Ал, қажет жағдайда қамауға алуға, бас бостандығынын айыруға сотталған адамдарды емдік түзеу мекемелеріне ауыстырады. Бас бостандығын шектеуге сотталғандар емді түзеу орталығының денсаулық сақтау мекемелерінде жалғастыра алады.

5.3 Мемлекеттік бақылаудың түрлері

Қазақстан Республикасында қылмыстық жазаны атқару кезінде сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін шектеуге немесе басқада заң бұзушылыққа жол бермеу мақсатымен қылмыстық жазаны атқару мекемелері мен органдарының қызметтеріне бақылау жүргізіледі.

Сондықтан жазаны атқару мекемелері мен органдарының қызметтерін бақылау түрлері және оның тәртібі ҚР ҚАК 3-тарауында бекітілген.

Қылмыстық жазаны атқарушы мекемелер мен органдарының қызметтерін бақылау жұмыстарын әр түрлі органдар жүргізеді. Ең бірінші бақылау бұл жергілікті атқарушы органдардың бақылауы болып табылады.

Жергілікті атқарушы органдар өз аумақтарында орналасқан жазаны атқарушы мекемелер мен органдардың қызметін қадағап, бақылайды. Ол үшін оларға ҚР Конституциясының 87-бабының 2-тармағында ұсынылған өкілетті пайдалана алады. Мекемелер мен органдардың қызметін бақылауды жүзеге асыру тәртібі Қазақстан Республикасының заңдарымен реттеледі.

Келесі бақылау бұл сот бақылауы. Жазаны өтеуден шартты-мерзімінен бұрын босату туралы, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жұмсақ түріне ауыстыру туралы, сотталушының ауыруына байланысты жазадан босату туралы, адамның жеке басына жасаған ауыр және аса ауыр қылмыстары үшін бес жылдан артық мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталғандарды қоспағанда жүкті әйелдердің және сегіз жасқа дейін балалары бар әйелдердің жазаларын өтеуін кейінге қалдыру туралы, сондай-ақ түзеу мекемесінің түрін өзгерту туралы мәселелерді шешу кезінде жазалардың атқарылуын сот бақылайды.

Жазаны өтеу шартын өзгертуге байланысты мәселелерді сот бақылайды. Бұл шарттар сотталушының айыппұлды бір жолғы төлеуге мүмкіндігі болмаған жағдайда сотталушының өтініші бойынша төлемнің мерзімін ұзартуға немесе алты айға дейін бөліп-бөліп төлеуге жол береді. (ҚР ҚАК 226. 2т.) Түзеу жұмыстарында

сот сотталушының материалдық жағдайы нашарлаған ретте қылмыстық-атқару инспекциясы жүзеге асырады.

Сотталушының өзі немесе ол жұмыс істейтін ұйымның әкімшілігінің қолдауымен оның жалақысынан ұстап қалу мөлшерін кемітуге құқылы. Сот сотталушының мүлкін тәркілеу туралы (ҚР ҚАК 57-58б.б.) сондай-ақ бас бостандығынан айыруға немесе түзеу жұмыстарына сотталғандардың жазасын атқаруды кейінге қалдыру туралы мәселелерді де шешеді (ҚР ҚАК 386. 5-т; 171 бап.) Сот шартты сотталушыларға толық немесе жартылай, әйтпесе бұрын бекітілген міндеттерге толықтырулар енгізуі мүмкін. (ҚР ҚАК 184 бап 1т.), Сотталушының сынақ мерзімін ұзарта алады. (ҚР ҚАК 184 бап 3т.); Шартты түрде соттаудың күшін жоя алады. (ҚР ҚАК 184 бап 4т.)

Бас бостандығынан айыруға сотталғандарға мінез-құлқына және еңбекке көзқарасына қарай түзеу мекемесінің түрі өзгертілуі мүмкін. (ҚР ҚАК 73 бап).

Сотқа медициналық сипаттағы мәжбүрлеп емдеу шараларына тағайындалған адамның емін жалғастыру немесе өзгерту құқығы берілген. (ҚР ҚК 16 бап).

Сотталғандардың өздеріне тағайындалған жазадан жалтаруына байланысты, сот өтеу жазасын қатаң түрге ауыстыра алады.(ҚР ҚК 42 бап. және ҚР ҚАК 35 бап., ҚР ҚК 43 бап және ҚР ҚАК 42 бап, ҚР ҚАК 55 бап. және т.б.) және сот жазаның өтелмей қалған бөлігін оның жеңіл түріне ауыстыра алады (ҚР ҚК 71бап.)

Сот мерзімінен бұрын босату туралы мәселелерді шешкенде бақылайды, жазадан мерзімінен-шартты түрде босату (ҚР ҚК 70, 84 баптар, ҚР ҚАК 196 бап), ауруға шалдығуға байланысты жазадан босату (ҚР ҚК 736, ҚР ҚАК 196 бап.)

Сот заңда қарастырылған сотталғандардың атқарушы мекеме мен органдардың қызметіне арыздануын, шағымдануын қарастырады. Қарастырылған бапта конституциялық норма жүзеге асырылады. Онда сот билігі Республиканың халықаралық келісімдері, нормативтік құқықтық актілері мен заңдары, Конституция негізінде туындайтын барлық іс пен даулы жағдайларда таралады (ҚР Конституциясы 76б-бап 2т.).

Жазаны атқарушы мекемелер мен органдар үкім шығарған сотқа бас бостандығынан айыруды өтеуінің басталғаны және оның орны жайлы хабарлайды. Берілген ереже ҚР ҚАК 18 бабы 3-т. іс жүргізу нормаларына негізделеді. Қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормасына сәйкес үкім шығарған сот, үкімнің ұйғарымы мен қаулысын атқарылуын қадағалауға міндетті.

Сот тек жазаның атқарылуын ғана емес, сонымен бірге азаматтық іс жүргізу түріндегі жазаны атқарушы мекемелер мен органдардың әкімшілігінің қызметіне де бақылау жасайды. Мысалы, жоғарыдағы мекемелердің кінәсінен сотталғандарға келтірілген залалдар туралы талапты (ҚР ҚАК 94.3т.), жазасын өтеу уақытында сотталушы мемлекетке зиян келтіру туралы түзеу мекемесінің арызын қарастырғанда (ҚАК 98 бап.)

Жазаны атқару мекемелері мен органдарының қызметіне ведомствалық бақылау жүргізіледі. Жазаны атқарушы мекемелер мен органдардың қызметіне жоғары тұрған басқару органдары мен лауазымды адамдардың тарапынан ведомствалық бақылау жүзеге асырылады. Ведомствалық бақылауды жүзеге асыру тәртібі нормативтік құқықтық актілермен белгіленеді.

Бұдан бұрын да белсенді түрде жүзеге асырылып жүрген ведомствалық бақылау, қылмыстық-атқару заңында алғаш рет жазаны атқарушы органдар мен мекемелерге бекітілді. Жазаны атқарушы органдар мен мекемелер Әділет министірлігінің (түзеу мекемелері, қамау үйлері, түзеу орталықтары, қылмыстық-атқару инспекциялары), Қорғаныс министірлігі (әскери тәртіп бөлімдері, гаупхат гарнизонының командованиясы, әскери бөлімдер, мекемелер) жүйесіне енеді. Аталған органдар ведомствалық бақылауды анықтайтын нормативтік құқықтық актілерді қабылдайды.

Жазаны атқарушы органдар мен мекемелерді бақылау жүргізуді реттейтін ведомствалық нормативтік құқықтық актілері: сотталғандардың заңды мүдделері мен құқығын сақтауда және жазаны атқаруда заң мен басқа нормативтік актілердің сақталуын; жазаны атқарушы органдар мен мекемелердің, сотталғандардың және басқа адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған.

Ведомствалық бақылауда сотталғандармен жүргізілетін тәрбиелік жұмыстың ұйымдастырылуы және олардың еңбек әрекеті, осы мекемелердің әкімшілігінің жұртшылық және мемлекеттік органдармен өзара қатынасы бағаланады.

Алдына қойылған міндеттерге жету үшін анықталған кемшіліктерді шеттету туралы нақты шара қолдану көзделіп, олардың пайда болуының себебі мен салдарын анықтау бойынша жазаны атқарушы органдар мен мекеме әкімшілігі қызметін бағалау бақылау негізінде жүзеге асады.

Әскери қызметтегілерге қатысты жазаны атқарушы мекемелер мен органдардың қызметін бақылау Қорғаныс

министірлігі, бөлім командирлері, әскери жарғы мен ҚР Қорғаныс министрлігі және ҚР Үкіметі қабылданған басқа да нормативтік құқықтық актілер негізінде жүзеге асады.

Бас бостандығын шектеу және айыру, қамау, түзеу және қоғамдық жұмыстар, сондай-ақ шартты соттау жазасын атқарушы мекемелер мен органдардың қызметін бақылауды Әділет министрлігі, атап айтсақ ҚР ӘДМ Қылмыстық-атқару жүйесінің комитеті жүзеге асырады. Жоғарыда аталған мекемелер мен органдардың бақылау нысандары: статистикалық есептілік талдауы, қаржылық-шаруашылық немесе өндірістік саланы тексеру (ревизия), жазаны атқарушы мекемелер мен органдарды тікелей инспекциялау, шағымдарды, өтініштер мен ұсыныстарды тексеріп, тиісті шешім қабылдау болып табылады. Қылмыстық-атқару ісін жүргізудегі қадағалауды прокуратура жүргізеді. Дәлірек айтқанда жазаны атқарушы мекемелер мен органдар әкімшілігінің заңдарды сақтауын қадағалауды ҚР заңдарына сәйкес ҚР Бас Прокуроры мен оған бағынышты прокурорлар жүзеге асырады.

Прокуратура мемлекет атынан ҚР Президентінің нұсқауларын және Республика аумағында өзге де нормативтік құқықтық актілерді, жедел іздестіру қызметінің, анықтаушы мен тергеушінің, іс жүргізуші және әкімшіліктің заңды дәл және біркелкі қолдануын қадағалайды. Сонымен бірге, қылмыстық-атқару ісін жүргізудің пәні болып түзеу мекемесінде және басқа да жазаларын өтеу орнындағы жерлерде заңмен бекітілген құқы, бостандығы мен міндеттерін бас бостандығынан айыруға байланысты емес, жаза атқарудың заңдылығын сақтау болады.

Қадағалауды жүзеге асыруда ерекше назар ҚР ҚАК сотталғандардың құқықтық жағдайын, материалдық-тұрмыстық жағынан қамтамасыз етілуі мен медициналық қызмет көрсетулерін анықтайтын ережесінің сақталуына басты назар аударылады.

ҚР Заңы прокуратураға заңды сақталуын тексеру кезінде зор мүмкіншіліктер берген. Қадағалауды жүзеге асырушы прокурор, кез-келген уақытта жазаны атқарушы органдар мен мекемелерге келуге, сотталғандардан сұрақ-жауап алуға, жедел материалдармен және қай құжаттың негізінде сотталып, жазасын өтеп жүргендіктерін тексереді.

Прокурор әкімшіліктен жазасын өтеп жүрген сотталғандарға құқығын қамтамасыз ететін жағдай тудыруды талап ете алады.

Жазаны атқарушы органдар мен мекемелердегі әкімшіліктің бұйрықтары, өкімдері және қаулыларының заңға сәйкестігін тексеріп, лауазымды тұлғалардан түсініктеме талап етуге, ұсыныс

пен наразылық білдіруге, әкімшіліктің құқық бұзушылығы жайлы іс жүргізіп, қылмыстық іс қозғауға құқы бар. Прокурор өз қаулыларымен заңды бұзған сотталғандарға салынған тәртіптік жазалауды өзгертуге, жедел тәртіптік немесе айыптық оқшаулау орындарында, камералық үлгідегі үй-жайларда және жалғыз адамдық камерада ұстау орындарынан босата алады.

Прокурор немесе оның орынбасары өз қаулыларымен жазаны атқарушы орындарда заңды негізсіз отырған әрбір адамды дереу босатуы тиіс. Прокурордың талабы мен қаулысы жазаны атқарушы органдар мен мекемелер әкімшілігі үшін міндетті түрде орындауға жатады. Осы сияқты өкілеттік өз құзыреті шегінде жазаны орындау кезінде заңның сақталуын қадағалауды жүзеге асыру бойынша Бас Прокурор мен оның орынбасарларына, төмендегі прокурор мен оның орынбасарларына, айырықша тапсырма бойынша прокурордың көмекшілері, аға прокурор мен прокурорға, басқарма мен бөлімдердің аға қылмыстық прокуроры мен қылмыстық прокурорына берілген.

ҚР ҚАК прокурорларға жазаны орындауға байланысты мәселелерде қосымша өкілеттік ұсынады. Олар негізінен сотталушыға бас бостандығынан шектеу түріндегі жазаны бас бостандығынан айыруға ауыстыру туралы мәселені шешу кезінде оны ішкі істер органы прокурордың санкциясымен жазаны өтеуден жалтаруды болғызбау және материалдарды сотқа беру мақсатында 15 тәулікке дейінгі мерзімге ұстауы мүмкін. ҚР Бас Прокурорымен келісе отырып, түзеу мекемелерінде ерекше жағдайлар режимі енгізіледі. (ҚР ҚАК 80б. 3т.)

Өлім жазасының заңды түрде атқаруды қадағалауда прокурордың рөлі арттады. Сотталушы кешірім жасау туралы өтініш беруден бас тартқан жағдайда түзеу мекемесінің әкімшілігі прокурордың қатысуымен тиісті акт жасайды (ҚАК 165б.3т.). Сондай-ақ, өлім жазасын орындау кезінде прокурор қатысады (167 б.2 т.). Демократиялық мемлекетте қоғамдық бақылаудың маңызы зор. Бұл тұрғыда ҚАК 19-1 бабында облыстық (республикалық маңызы бар қалалық, астаналық) қоғамдық бақылау комиссиялары туралы айтылған. Қоғамдық бақылау комиссиясы түзеу мекемелері мен тергеу изоляторында ұсталатын адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін жүзеге асыруына жәрдемдесу мақсатында құрылады.

Сондықтан, қоғамдық бақылауды жүзеге асырған кезде түзеу мекемелері мен тергеу изоляторларының қызметіне, сондай-ақ жедел- іздестіру, қылмыстық іс жүргізу қызметі мен әкімшілік

құқық бұзушылық туралы іс жүргізу жөніндегі қызметіне араласуға жол берілмейді. Қоғамдық байқау комиссиясының заңмен белгіленген құқықтары бар, біріншіден, түзеу мекемелері мен тергеу изоляторларына қоғамдық байқау комиссиясының кемінде екі мүшесі құрамында қылмыстық-атқару жүйесінің уәкілетті органы белгілеген тәртіппен кедергісіз кіруге құқылы.

Екіншіден, қоғамдық байқау комиссия мүшелері сотталғандармен олардың келісімі болған кезде әңгімелесуге, сондай-ақ олардың құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылу мәселелері жөніндегі өтініштері мен шағымдарын қабылдауға құқылы. Үшіншіден, түзеу мекемелері мен тергеу изоляторларындағы адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз етуге байланысты мәселелер жөнінде түзеу мекемелері мен тергеу изоляторларының әкімшілігіне, сондай-ақ прокуратураға өтініш жасауға құқылы. Сонымен, жазаны атқарушы мекемелер мен органдарының қызметтерін бақылаушылар нысандары әр алуан болуының ең басты мақсаты сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерін заң негізінде қорғау, заң бұзушылыққа жол бермеу болып табылады.

Студенттердің өзіндік жұмыстарына арналған сұрақтар

1. Қылмыстық жазаны атқаратын мемлекеттік органдар мен мекемелердің түрлері.
2. Қылмыстық жазаны орындайтын, мемлекеттік орган жүйесін анықтайтын факторлар.
3. Жазаны атқарушы органдардың басқа құқық қорғау органдарымен және басқа мемлекеттік органдарымен өзара іс әрекеті.
4. Жазаны атқарушы органдардың және мекемелердің қызметіне бақылауды ұйымдастыру.
5. Қазақстан Республикасының өкілді және атқарушы органдар тұрғысынан бақылау.
6. Сот бақылауы, оның ерекшеліктері.
7. Ведомствалық бақылау, оның ерекшеліктері.
8. Қылмыстық жазаны атқару кезіндегі заңдылықтың сақталуы үшін жасалатын прокурорлық қадағалау ерекшеліктері.
9. Қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелерінде болу тәртібі.
10. Қамау және бас бостандығынан айыру түрінде жазаларды атқаратын мекемелердің объектілерін және сотталғандарды кино -, фото- және бейнекөрініске түсіру тәртібі.

Жалпы бөлім бойынша тест

1. Қылмыстық жазаны атқару саласындағы мемлекеттің саясаты қандай?

- A) қылмыспен күрес;
- B) қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету;
- C) мемлекеттің қауіпсіздігі;
- D) қылмыстық жазаны орындау және өтеу;
- E) а, в, с, д тармақтарында айтылғандардың бәрі.

2. Қылмыстық-атқару құқығы қандай белгісі бойынша құқықтың дербес саласы болып табылады?

- A) өзіне тән принциптері бар;
- B) өзіне тән нормалары бар;
- C) өзіне тән пәні, құқықтық реттеу әдісі, құқықтық нормалар жүйесі бар;
- D) өзінің тарихы және нормалары бар;
- E) өзінің құқықтық нормалар жүйесі бар.

3. Қылмыстық-атқару құқығының принципін атаңыз

- A) жазаның әділдігі;
- B) баршаның заң алдындағы теңдігі;
- C) жазаларды атқарудың жауаптылығы;
- D) бір түзеу мекемесінде жазаны өтеу;
- E) жазаны атқару негіздемесі.

4. Қылмыстық-атқару құқығының негізгі принципі:

- A) әділдік;
- B) жазалау;
- C) гуманизм;
- D) жалпы ережелер;
- E) оқшаулау.

5. ҚР Қылмыстық-атқару кодексі қашан қабылданды?

- A) 1998 ж. 13-желтоқсанда;
- B) 1998 ж. 1-қаңтарда;
- C) 1997 ж. 13-желтоқсанда;
- D) 1999 ж. 13-желтоқсанда;
- E) 2000 ж. 1-қаңтарда.

6. ҚР Қылмыстық-атқару кодексі қай жылы күшіне енді?

- A) 1998 ж. 13-желтоқсанда;
- B) 1998 ж. 1-қаңтарда;
- C) 1997 ж. 13-желтоқсанда;
- D) 1999 ж. 13-желтоқсанда;
- E) 2000 ж. 1-қаңтарда.

7. ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің 2-бабына сәйкес ҚР қылмыстық-атқару заңының мақсатын атаңыз

- А) сотталғандарды түзеу, қылмысты уақытында ашу;
- В) сотталғандардың жазаның барлық мерзімін өтеуі;
- С) әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сотталғандарды түзеу, сотталғандардың сол сияқты басқа адамдардың жаңа қылмыс жасауының алдын алу;
- Д) сотталғандарды қамауда ұстау;
- Е) сотпен тағайындалған жазаның барлық түрлерін орындау.

8. Жазаны атқарудың негіздемесін атаңыз

- А) заңды күшіне енген соттың қаулысы;
- В) түзеу мекемесі бастығының қаулысы;
- С) сот шешімі;
- Д) заңды күшіне енген соттың үкімі;
- Е) заңды күшіне енген соттың үкімі немесе қаулысы, сондай-ақ рақымшылдық немесе кешірім жасау актісі.

9. ҚР Қылмыстық-атқару заңының негізгі принциптерін көрсетіңіз

- А) қылмыстық жазаны өтеу;
- В) қылмыстық жазаны атқару;
- С) соттылық;
- Д) жазаларды атқарудың саралануы мен жеке даралығын қамтамасыз ету;
- Е) көпшілікке бағыну.

10. Сотталғандарды түзеудің негізгі құралдарын атаңыз?

- А) жазаны атқару мен өтеудің белгіленген тәртібі (режимі);
- В) тәрбие жұмысы, қоғамдық-пайдалы еңбек;
- С) бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім беру, кәсіптік даярлық;
- Д) қоғамдық ықпал ету;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

11. Қылмыстық-атқару құқығының принципін атаңыз

- А) демократизм және жариялық;
- В) барлық жазалардың орындалуы;
- С) әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру;
- Д) бір түзеу мекемесінде жазаны өтеу;
- Е) жазаны атқару негіздемесі.

12. Қылмыстық-атқару құқығының принципін атаңыз

- А) жазаны түзеу ықпалымен біріктіру;
- В) сотталғандарды түзеу;
- С) әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру;

Д) үкімді орындау;

Е) жазаны атқару мекемелерінің жүйесі.

13. ҚР қылмыстық-атқару заңдарының кеңістік тұрғысында қолданылуы

А) ҚР аумағында жазасын өтеуші сотталғандарға Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңдары қолданылады;

В) ҚР аумағында жазасын өтеуші сотталғандарға Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңдары қолданылмайды;

С) ҚР аумағында жазасын өтеуші сотталғандарға Халықаралық заң нормалары қолданылады;

Д) ҚР аумағында жазасын өтеуші сотталғандарға Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңдары мен Халықаралық заң нормалары қолданылады;

Е) ҚР аумағында жазасын өтеуші сотталғандарға тек қана сот үкімі қолданылады.

14. ҚР қылмыстық-атқару заңдарының уақыт тұрғысында қолданылуы

А) сотталғандардың қылмыстық жазаларды атқаруы, сондай-ақ оларға түзеу амалдарын қолдану мен босатылатындарға көмек көрсету жазаның осы түрін атқару кезінде қолданылып жүрген заңдарға сәйкес жүзеге асырылады;

В) сотталғандардың қылмыстық жазаларды атқаруы, сондай-ақ оларға түзеу амалдарын қолдану мен босатылатындарға көмек көрсету жазаның осы түрін атқару кезінде қолданылып жүрген заңдарға сәйкес жүзеге асырылмайды;

С) сотталғандардың қылмыстық жазаларды атқаруы, сондай-ақ оларға түзеу амалдарын қолдану мен босатылатындарға көмек көрсету жазаның осы түрін атқару кезінде қолданылып жүрген Халықаралық заңдарға сәйкес жүзеге асырылады;

Д) сотталғандардың қылмыстық жазаларды атқаруы, сондай-ақ оларға түзеу амалдарын қолдану мен босатылатындарға көмек көрсету жазаның осы түрін атқару кезінде қолданылып жүрген заңдарға және Халықаралық нормаларға сәйкес жүзеге асырылады;

Е) сотталғандардың қылмыстық жазаларды атқаруы, сондай-ақ оларға түзеу амалдарын қолдану мен босатылатындарға көмек көрсету жазаның осы түрін атқару кезінде қолданылып жүрген сот шешімдеріне сәйкес жүзеге асырылады.

15. Қылмыстық-атқару құқығының пәнін атаңыз

А) қылмыстық-атқару құқығының пәні деп барлық қылмыстық жазалар түрлерін атқару кезінде пайда болатын және осы құқық

саласының нормаларымен реттелетін қоғамдық қатынастарды айтамыз;

В) қылмыстық-атқару құқығының пәні деп барлық қылмыстық жазалар түрлерін атқару кезінде пайда болатын сотталғандардың заңды мүдделерін айтамыз;

С) қылмыстық-атқару құқығының пәні деп барлық қылмыстық жазалар түрлерін атқару кезінде пайда болатын сотталғандардың еңбекақысын айтамыз;

Д) қылмыстық-атқару құқығының пәні деп бас бостандығынан айыру түрінде жазасын түзеу мекемесінде өтеп жатқан кезде пайда болатын сотталғандардың арыздарын айтамыз;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі дұрыс.

16. ҚР Қылмыстық-атқару құқығының пәнін анықтаңыз

А) қылмыстық-атқару құқығының пәні деп барлық қылмыстық жазалар түрлерін атқару кезінде пайда болатын және осы құқық саласының нормаларымен реттелетін қоғамдық қатынастарды айтамыз;

В) қылмыстық-атқару құқығының пәні деп барлық қылмыстық жазалар түрлерін атқару кезінде пайда болатын сотталғандардың заңды мүдделерін айтамыз;

С) қылмыстық-атқару құқығының пәні деп барлық қылмыстық жазалар түрлерін атқару кезінде пайда болатын сотталғандардың еңбекақысын айтамыз;

Д) қылмыстық-атқару құқығының пәні деп бас бостандығынан айыру жазасын түзеу мекемесінде өтеп жатқан кезде пайда болатын сотталғандардың арыздарын айтамыз;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі дұрыс.

17. Диспозитивті әдіс дегеніміз не?

А) субъектілерге белгілі бір шекте өз арақатынастарын өздері шешуге мүмкіндік беретін әдіс;

В) субъектілерге белгілі бір шекте өз арақатынастарын өздері шешуге мүмкіндік бермейтін әдіс;

С) қоғамға пайдалы мақсатқа жету жолдарын мадақтау арқылы субъектілердің шешім қабылдауларына әсер ететін әдіс;

Д) құқық субъектілеріне мақсатты тәртіп нұсқамасын ұсыну арқылы әсер ету әдісі;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі дұрыс.

18. Мадақтау әдісі дегеніміз не?

А) субъектілерге белгілі бір шекте өз арақатынастарын өздері шешуге мүмкіндік беретін әдіс;

В) субъектілерге белгілі бір шекте өз арақатынастарын өздері шешуге мүмкіндік бермейтін әдіс;

С) қоғамға пайдалы мақсатқа жету жолдарын мадақтау арқылы субъектілердің шешім қабылдауларына әсер ететін әдіс;

Д) құқық субъектілеріне мақсатты тәртіп нұсқамасын ұсыну арқылы әсер ету әдісі;

Е) қоғамға пайдалы мақсатқа жету жолдарын мадақтау арқылы субъектілердің шешім қабылдауларына әсер ететін әдіс.

19. Ұсыныстық әдіс дегеніміз не?

А) субъектілерге белгілі бір шекте өз арақатынастарын өздері шешуге мүмкіндік беретін әдіс;

В) субъектілерге белгілі бір шекте өз арақатынастарын өздері шешуге мүмкіндік бермейтін әдіс;

С) қоғамға пайдалы мақсатқа жету жолдарын мадақтау арқылы субъектілердің шешім қабылдауларына әсер ететін әдіс;

Д) құқық субъектілеріне мақсатты тәртіп нұсқамасын ұсыну арқылы әсер ету әдісі;

Е) құқық субъектілеріне мақсатты тәртіп нұсқамасын ұсыну арқылы әсер ету әдісі.

20. Қылмыстық-атқару құқы қандай белгісі бойынша құқықтың дербес саласы болып табылады?

А) өзіне тән принциптері бар;

В) өзіне тән принциптері мен нормалары бар;

С) өзіне тән пәні, құқықтық реттеу әдісі, құқықтық нормалар жүйесі бар;

Д) өзінің тарихы және нормалары мен принциптері бар;

Е) өзінің құқықтық нормалар жүйесі бар.

21. Қылмыстық-атқару құқының принципін атаңыз

А) жазаның әділдігі;

В) гуманизм;

С) жазаларды атқарудың жауаптылығы;

Д) бір түзеу мекемесінде жазаны өтеу;

Е) жазаны атқару негіздемесі.

22. ҚР Қылмыстық-атқару кодексі қашан қабылданды?

А) 1998 ж. 13-желтоқсанда;

В) 1998 ж. 1-қаңтарда;

С) 1997 ж. 13-желтоқсанда;

Д) 1999 ж. 13-желтоқсанда;

Е) 2010 ж. 1-қаңтарда.

23. ҚР Қылмыстық-атқару кодексі қай жылы күшіне енді?

А) 1998 ж. 13-желтоқсанда;

- В) 1998 ж. 1-қаңтарда;
- С) 1997 ж. 13-желтоқсанда;
- Д) 2010 ж. 13 желтоқсанда;
- Е) 2010 ж. 10-қаңтарда.

24. Жазаны атқарудың негіздемесін көрсетіңіз

- А) заңды күшіне енген соттың шешімі;
- В) түзеу мекемесі бастығының бұйрығы;
- С) сот шешімі немесе үкімі;
- Д) прокурордың шешімі немесе бұйрығы;
- Е) заңды күшіне енген соттың үкімі немесе қаулысы, сондай-ақ рақымшылдық немесе кешірім жасау актісі.

25. ҚР Қылмыстық-атқару заңының негізгі принциптерін көрсетіңіз

- А) қылмыстық жазаны атқару;
- В) қылмыстық жазаны өтеу;
- С) сотталғандарды түзеу;
- Д) жазаларды атқарудың саралануы мен жеке даралығын қамтамасыз ету;
- Е) көпшілікке бағынбау.

26. Сотталғандарды түзеудің құралын көрсетіңіз

- А) жазаны атқару мен өтеудің белгіленген тәртібі (режимі);
- В) көтермелеу;
- С) жазалау;
- Д) көтермелеу және жазалау;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

27. Қылмыстық-атқару құқығының принципін атаңыз

- А) демократизм және жариялық;
- В) сотталғандарды түзеу;
- С) әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру;
- Д) бір түзеу мекемесінде жазаны өтеу;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

28. Қылмыстық-атқару құқығының принципін атаңыз

- А) жазаны түзеу ықпалымен біріктіру;
- В) сотталғандарды түзеу;
- С) әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру;
- Д) үкімді орындау;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

29. Диспозитивті әдіс дегеніміз не?

- А) құқық субъектілеріне мақсатты тәртіп нұсқамасын ұсыну арқылы әсер ету әдісі;

В) субъектілерге белгілі бір шекте өз арақатынастарын өздері шешуге мүмкіндік бермейтін әдіс;

С) қоғамға пайдалы мақсатқа жету жолдарын мадақтау арқылы субъектілердің шешім қабылдауларына әсер ететін әдіс;

Д) құқық субъектілеріне мақсатты тәртіп нұсқамасын ұсыну арқылы әсер ету әдісі;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі дұрыс емес.

30. Қылмыстық-атқару құқығының қайнар көздеріне не жатады?

А) Қазақстан Республикасының Конституциясы;

В) түзеу мекемесі бастығының бұйрығы ;

С) сот үкімі;

Д) прокурордың шешімі немесе қаулысы;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

31. Сотталғандарды түзеу дегеніміз не?

А) оның бойында құқық ұстанушылық мінез-құлықты, жеке адамға, қоғамға, еңбекке, адамзат қоғамының нормаларына, ережелері мен дәстүрлеріне оң көзқарасты қалыптастыру;

В) түзеу құралдарын қолдану;

С) оның мінез-құлқын қайта қалыптастыру;

Д) оларға қылмыс жасатпау;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

32. Сотталғандарды түзету құралдары:

А) жазаны атқару мен өтеудің белгіленген тәртібі (режимі), тәрбие жұмысы, қоғамдық-пайдалы еңбек, бастауыш, негізгі, орта, жалпы білім беру, кәсіптік даярлық пен қоғамдық ықпал ету;

В) жазаны атқару мекемелерінің қызметі;

С) жазаны атқару тәртібі, ережелері және қылмыстық-атқару заң нормалары;

Д) жазаны атқару кезінде қолданылатын әдістер мен тәсілдер;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

33. Қылмыстық-атқару заңдарының мақсаттары:

А) әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сотталғандарды түзеу, сотталғандардың да, өзге адамдардың да жаңа қылмыстар жасауының алдын алу;

В) әлеуметтік әділеттілікті орнату, сотталғандарды қинау, сотталғандарға жұмыс істету;

С) әлеуметтік әділеттілікті орнату, сотталғандардың тәртібін бағалау, сотталғандарға сенім арту;

Д) әлеуметтік әділеттіліктің деңгейін көтеру, сотталғандардың тәртібін түзеу, сотталғандарға көмек көрсету;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

34. Гипотеза дегеніміз -

А) нормаларды қолдану жағдайын көрсететін баптың бір бөлігі;

В) малардың мазмұнын көрсететін баптың бір бөлігі;

С) нормалардың сапасы мен санын көрсететін баптың бір бөлігі;

Д) нормалардың орналасу тәртібін көрсететін баптың бір бөлігі;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

35. Құқық нормалары неше бөлімнен тұрады?

А) үш бөлімнен;

В) екі бөлімнен;

С) бір бөлімнен;

Д) төрт бөлімнен;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

36. Диспозиция дегеніміз -

А) нормаларды қолдану жағдайын көрсететін баптың бір бөлігі;

В) нормалардың мазмұнын көрсететін баптың бір бөлігі;

С) нормалардың сапасы мен санын көрсететін баптың бір бөлігі;

Д) құқық субъектілері бағынатын тәртіп ережесін көрсететін норманың бір бөлігі;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

37. Санкция дегеніміз -

А) нормаларды қолдану жағдайын көрсететін баптың бір бөлігі;

В) нормалардың мазмұнын көрсететін баптың бір бөлігі;

С) нормалардың сапасы мен санын көрсететін баптың бір бөлігі;

Д) құқық нормаларының орындалмау немесе орындалу нәтижесін көрсететін норманың соңғы бөлігі;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

38. Қылмыстық-атқару құқығының институты дегеніміз -

А) бәріне ортақ немесе бір-біріне ұқсас қоғамдық қатынастарды реттейтін нормалар жиынтығы;

В) нормалардың мазмұнын көрсететін баптың бөлігі;

С) нормалардың сапасы мен санын көрсететін баптың бөлігі;

Д) құқық нормаларының орындалмау немесе орындалу нәтижесін көрсететін норманың соңғы бөлігі;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

39. Қылмыстық-атқару құқық саласы дегеніміз -

А) қылмыстық-атқару құқығының нормалары мен институттарының жиынтығы;

В) бәріне ортақ немесе бір-біріне ұқсас қоғамдық қатынастарды реттейтін нормалар жиынтығы;

- С) нормалардың сапасы мен саны;
- Д) құқық нормалары мен ережелердің мазмұны;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

40. Қылмыстық-атқару құқық саласы дегеніміз -

А) қылмыстық-атқару құқығының нормалары мен институттарының жиынтығы;

В) бәріне ортақ немесе бір-біріне ұқсас қоғамдық қатынастарды реттейтін нормалар жиынтығы;

- С) нормалардың сапасы мен саны;
- Д) құқық нормалары мен ережелердің мазмұны;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

41. Қылмыстық-атқару нормалары жазба сипаты бойынша қалай бөлінеді?

А) материалдық құқық нормалары, процессуалдық нормалар және техникалық нормалар;

- В) реттеуші, мадақтаушы, қорғаушы нормалар;
- С) мадақтаушы, қорғаушы нормалар;
- Д) процессуалдық, мадақтаушы, реттеуші нормалар;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

42. Қылмыстық-атқару құқығы нормаларында бекітілген тәртіп ережесінің сипатына байланысты:

А) материалдық құқық нормалары, процессуалдық нормалар және техникалық нормалар;

- В) реттеуші, мадақтаушы, қорғаушы нормалар;
- С) мадақтаушы, қорғаушы нормалар;
- Д) процессуалдық, мадақтаушы, реттеуші нормалар;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

43. Нормалар бөлшектену ережесінің түрлері бойынша бөлінеді:

А) жалпы сипаттағы нормалар, арнайы нормалар, санаулы нормалар;

- В) реттеуші, мадақтаушы, қорғаушы нормалар;
- С) мадақтаушы, қорғаушы нормалар;
- Д) процессуалдық, мадақтаушы, реттеуші нормалар;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

44. Қылмыстық жазаны атқару негіздемесі болып саналады:

А) соттың заңды күшіне енген үкімі немесе қаулысы, сондай-ақ рақымшылық немесе кешірім жасау актісі;

- В) тек қана рақымшылық немесе кешірім жасау актісі;
- С) тек қана соттың заңды күшіне енген үкімі;
- Д) тек қана прокурордың талабы;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

45. Қылмыстық-атқару құқығының қайнар көздеріне нелер жатады?

- А) Қазақстан Республикасының Конституциялық заңдары;
- В) прокуратура бұйрығы мен қаулысы;
- С) сот үкімі;
- Д) сот үкімі, әкімнің бұйрығы;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

46. Сотталғандарды түзеу дегеніміз -

- А) сотталғанның оң көзқарасын қалыптастыру;
- В) түзеу құралдарын қолдану;
- С) оның мінез-құлқын қайта қалыптастыру;
- Д) оларға қылмыс жасатпау;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі дұрыс емес.

47. Сотталғандарды түзету құралдары:

- А) жазаны атқару ережелері мен талаптары;
- В) жазаны атқару мекемелерінің қызметі;
- С) жазаны атқару тәртібі, ережелері және қылмыстық-атқару заң нормалары;
- Д) жазаны атқару кезінде қолданылатын әдістер мен тәсілдер;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі дұрыс емес.

48. Қылмыстық-атқару заңдарының мақсаттары:

- А) әлеуметтік әділеттілікті орнату;
- В) әлеуметтік әділеттілікті орнату, сотталғандарды қинау, сотталғандарға жұмыс істету;
- С) әлеуметтік әділеттілікті орнату, сотталғандардың тәртібін бағалау, сотталғандарға сенім арту;
- Д) әлеуметтік әділеттіліктің деңгейін көтеру, сотталғандардың тәртібін түзеу, сотталғандарға көмек көрсету;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі дұрыс емес.

49. Гипотеза дегеніміз -

- А) нормалардың күшін көрсететін баптың бір бөлігі;
- В) нормалардың мазмұнын көрсететін баптың бір бөлігі;
- С) нормалардың сапасы мен санын көрсететін баптың бір бөлігі;
- Д) нормалардың орналасу тәртібін көрсететін баптың бір бөлігі;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі дұрыс емес.

50. Құқық нормалары неше бөлімнен тұрады?

- А) үш бөлімнен;
- В) екі бөлімнен;
- С) бес бөлімнен;
- Д) төрт бөлімнен;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

51. Диспозиция дегеніміз -

А) нормаларды қолдану жағдайын көрсететін баптың бір бөлігі;

В) нормалардың санын көрсететін баптың бір бөлігі;

С) нормалардың сапасы мен санын көрсететін баптың бір бөлігі;

Д) нормалардың сапасы мен қауіптілігін көрсететін баптың бір бөлігі;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі дұрыс емес.

52. Санкция дегеніміз -

А) нормаларды қолдану жағдайын көрсететін баптың бір бөлігі;

В) нормалардың мазмұнын көрсететін баптың бір бөлігі;

С) нормалардың сапасы мен санын көрсететін баптың бір бөлігі;

Д) құқық нормаларының орналасу тәртібін көрсететін бір бөлігі;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі дұрыс емес.

53. Қылмыстық-атқару құқығының институты дегеніміз -

А) бәріне ортақ немесе бір-біріне ұқсас қоғамдық қатынастарды реттейтін нормалар жиынтығы;

В) нормалардың мәтінін көрсететін баптың бөлігі;

С) нормалардың санын көрсететін баптың бөлігі;

Д) құқық нормаларының орындалмау немесе орындалу нәтижесін көрсететін норманың соңғы бөлігі;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

54. Қылмыстық-атқару құқық саласы дегеніміз -

А) қылмыстық-атқару құқығының нормалары мен институттарының жиынтығы;

В) бәріне ортақ немесе бір-біріне ұқсас қоғамдық қатынастарды реттейтін нормалар жиынтығы;

С) нормалардың орналасу тәртібі;

Д) құқық нормалары мен ережелерінің мазмұны және тәртібі;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

55. Қылмыстық-атқару құқық саласы дегеніміз -

А) қылмыстық-атқару құқығының нормалары мен институттарының жиынтығы;

В) бәріне ортақ немесе бір-біріне ұқсас қоғамдық қатынастарды реттейтін нормалар жиынтығы;

С) нормалардың орналасу тәртібі;

Д) құқық нормалары мен ережелерінің мазмұны және тәртібі;

Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

56. Қылмыстық-атқару нормалары жазба сипаты бойынша қалай бөлінеді?

А) материалдық, процессуалдық және техникалық нормалар;

- В) реттеуші, қорғаушы нормалар;
- С) мадақтаушы, қорғаушы нормалар;
- Д) процессуалдық, реттеуші нормалар;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі дұрыс емес.

57. Қылмыстық-атқару құқығы нормаларында бекітілген тәртіп ережесінің сипатына байланысты:

- А) материалдық құқық нормалары, процессуалдық нормалар және техникалық нормалар;
- В) реттеуші, қорғаушы нормалар;
- С) мадақтаушы, қорғаушы нормалар;
- Д) тек қана реттеуші нормалар;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі дұрыс емес.

58. Нормалар бөлшектену ережесінің түрлері бойынша бөлінеді:

- А) жалпы сипаттағы, арнайы, санаулы нормалар;
- В) реттеуші, қорғаушы нормалар;
- С) мадақтаушы, қорғаушы нормалар;
- Д) тек қана процессуалдық нормалар;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі дұрыс емес.

59. Қылмыстық жазаны атқару негіздемесі болып саналады:

- А) соттың заңды күшіне енген үкімі немесе қаулысы;
- В) тек қана рақымшылық немесе кешірім жасау актісі;
- С) тек қана соттың заңды күшіне енген үкімі;
- Д) тек қана прокурордың талабы;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі дұрыс емес.

60. Құқық нормалары неше бөлімнен тұрады?

- А) бір бөлімнен;
- В) екі бөлімнен;
- С) үш бөлімнен;
- Д) төрт бөлімнен;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі дұрыс емес.

61. ҚР азаматы болып табылатын сотталғандардың құқы мен міндеттері қандай құжаттармен шектеледі?

- А) ҚР ӘМ ҚАЖК дайындаған нормативті құжаттармен;
- В) ҚР Конституциясы, ҚР Қылмыстық және Қылмыстық-атқару кодексімен;
- С) ҚР Конституциясы, ҚР Қылмыстық және Қылмыстық-атқару кодексімен және жазаның нақты түрінің жағдайына қарай басқа заңдармен;
- Д) ҚР Қылмыстық және Қылмыстық-атқару кодексімен;

Е) ҚР Конституциясы, халықаралық келісім және ҚР басқа заңдарымен;

62. Бас бостандығынан айырылған сотталғандардың құқы мен міндеттері қандай нормативтік-құқықтық актіде реттеледі?

А) 11.12.2001ж. №148 бұйрықта;

В) 11.12.2001ж. №147 бұйрықта;

С) 11.12.2001ж. №154 бұйрықта;

Д) 11.12.2001ж. №151 бұйрықта;

Е) 11.12.2001ж. №146 бұйрықта;

63. Сотталғанның жеке басы қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша шара қолдану үшін формальды негіз (себеп) болып не табылады?

А) сотталғанның өзі берген жазбаша немесе ауызша арызы;

В) құқық қорғау органының хабарлауы;

С) бақылау немесе жедел-ізвестіру іс-шараларының материалдары;

Д) кез-келген адам берген жазбаша немесе ауызша арыз;

Е) а, в, с, д тармақтарында келтірілген жағдайлардың кез-келгені болған жағдайда.

64. Қай уақытта сотталғанның өтініші бойынша оның барлық қажетті діни ғұрыптарын орындауы үшін дін басын шақыра отырып орындауға әкімшілік міндетті?

А) өміріне қауіп төндіретін жағдайда жатқан ауыр науқас сотталған үшін;

В) өлім жазасынан кесілген үкім орындалар алдындағы сотталған үшін;

С) ұзақ уақыт және жүйелі түрде діни ғұрыпты орындаушы сотталған үшін;

Д) өміріне қауіп төндіретін жағдайда жатқан ауыр науқасты немесе өлім жазасына кесілген үкім орындалар алдындағы сотталған үшін;

Е) діни мерекелерді өткізу кезінде.

65. Түзеу мекемесіне күндізгі уақытта сотталғандарды қабылдауды іске асыруға кім міндетті?

А) түзеу мекемесі бастығының кезекші көмекшісі;

В) түзеу мекемесі бастығының кезекші көмекшісі арнайы бөлім қызметкерлерімен бірлесе отырып;

С) түзеу мекемесі бастығының кезекші көмекшісі арнайы бөлім қызметкерлерімен және түзеу мекемесінің медициналық бөлім қызметкерлерімен бірлесе отырып;

Д) түзеу мекемесі бастығы және оның орынбасарлары;

Е) түзеу мекемесі бастығының кезекші көмекшісі түзеу мекемесінің медициналық бөлімі қызметкерлерімен бірлесе отырып.

66. Сотталғанның туыстарына олардың түзеу мекемесіне келуі туралы хабарлама қандай мерзім ішінде жіберілуге тиіс?

- А) келген күнінен 5 тәуліктен кейін;
- В) келген күнінен 10 тәуліктен кейін;
- С) келген күнінен 10 тәуліктен кешіктірілмей;
- Д) келген күнінен 15 тәуліктен кешіктірілмей;
- Е) келген күнінен 15 тәуліктен кейін.

67. Түзеу мекемесінің карантиндік бөліміне келген кезеңінде сотталғандар жазасын өтеудің қандай жағдайында болады?

- А) әдеттегі;
- В) қатаң;
- С) жеңілдетілген;
- Д) жағдай жасалған;
- Е) әкімшіліктің қарауы бойынша әдеттегі немесе жеңілдетілген.

68. Түзеу мекемесінде еркектер мен әйелдердің бірге тұруына жол беріледі ме?

- А) ҚР ӘМ ҚАЖК келісілген кезде;
- В) болады;
- С) болмайды;
- Д) мекеме әкімшілігімен келісілген кезде болады;
- Е) колония-қоныстан басқа жағдайда болмайды.

69. Сотталғандардың бір колониядан сол сияқты колонияға ауысуына рұқсат етіледі ме?

А) оның ауруы, қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін, мекеменің қайта құрылуы немесе жойылуы не болмаса оның сол мекемеге одан әрі қалуына кедергі болатын басқа да жағдайларда;

- В) оның ауруы немесе оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін;
- С) ешбір жағдайда рұқсат етілмейді;

Д) тек ғана оның бұл мекемеде одан әрі қалуына кедергі келтіретін айырықша жағдайда рұқсат етіледі;

- Е) мекеме әкімшілігімен келісілген жағдайда.

70. Түзеу мекемесіндегі сотталғандардың саны және қозғалысы туралы мәлімет қалай жасалады?

А) мекемедегі сотталғандар құрамының өзгеруі мүмкіндігіне орай;

- В) әрбір үш күн сайын;
- С) апта сайын;
- Д) күнде;
- Е) әрбір екі күн сайын.

71. Сотталғандар үшін қандай есептік құжат негізгі болып табылады?

- A) сигналдық карточка;
- B) бақылау-мезгілдік карточка;
- C) есептік карточка;
- D) жеке ісі;
- E) қол бедерлері таңбасының картасы.

72. Уақытша пайдалану үшін сотталғандардың жеке ісі (бір тәуліктен артық емес мерзімге) беріледі:

- A) сотталғанның адвокатына;
- B) режимдік бөлімнің қызметкеріне;
- C) отряд бастығына;
- D) жедел бөлімінің қызметкеріне;
- E) медициналық бөлімінің қызметкерлеріне.

73. Түзеу мекемесіндегі режимді ұйымдастыру және қамтамасыз ету үшін кім тікелей жауап береді?

- A) ТМ бастығының тәрбие және әлеуметтік-құқықтық жұмыс бойынша орынбасары;
- B) ТМ бастығының режимдік және оперативтік жұмыс бойынша орынбасары;
- C) ТМ бастығының жалпы мәселелер бойынша орынбасары;
- D) ТМ бастығының кезекші көмекшісі;
- E) арнайы есеп бөлімінің бастығы.

74. Сотталғандарды тексеру үшін олар тұратын зонадағы жалпы тексеру қай уақытта өткізіледі?

- A) тек қана таңертең;
- B) тек қана кешке;
- C) таңертең және кешке;
- D) таңертең, кешке және түскі ас кезінде;
- E) таңертең, түскі ас кезінде, кешкі және түнгі уақытта.

75. Сотталғанды айыптау оқшаулау орнына кім қабылдайды?

- A) ТМ бастығының кезекші көмекшісінің жетекшілігі мен айыптау оқшаулау орны бойынша бақылаушы;
- B) ТМ бастығының кезекші көмекшісінің жетекшісімен отряд бастығы;
- C) ТМ бастығының режимдік және оперативтік жұмыс бойынша орынбасарының басшылығымен ТМ бастығының кезекші көмекшісі;
- D) арнайы есеп бөлімінің бастығы;
- E) қарауыл бастығы.

76. Қысқа мерзімдік кездесу өткізу кезінде:

- А) бақылаушы бірінші кезекте сотталғанды бөлмеге кіргізеді, одан кейін кездесуге келген адамды алып келеді;
- В) бірінші жақын туыстары, одан кейін сотталған шақырылады;
- С) сотталған мен туысқандары бөлмеге бір мезгілде кіреді;
- Д) бөлмеге шақыру тәртібінің ешқандай айырмашылығы жоқ;
- Е) бөлмеге шақыру тәртібін ТМ бастығы белгілейді.

77. Бас бостандығынан айырылған сотталғандармен тәбие жұмысы қандай формада ұйымдастырылады?

- А) тек қана жекелеген формада;
- В) тек қана ұжымдық формада;
- С) жекелеген және топтық формада;
- Д) жекелеген, топтық, көпшілік формада;
- Е) жекелеген, топтық, ұжымдық формада.

78. Сотталғандардың өткізілетін тәрбиелік іс-шараларға қатысқаны үшін не беріледі?

- А) сотталғандарға қосымша жеңілдіктер береді;
- В) олардың түзелу дәрежесін анықтау кезінде есепке алынады;
- С) көтермелеу және жазалау шараларын қолдану кезінде есепке алынады;
- Д) олардың түзелу дәрежесін анықтау кезінде, бұған қоса көтермелеу және жазалау шаралары қолдану кезінде есепке алынады;
- Е) олардың түзелу дәрежесін анықтау кезінде есепке алынбайды.

79. Сотталғандардың көркемөнерпаздар ұйымы қандай мақсатта құрылады?

- А) сотталғандар арасында өзін-өзі басқару элементтерін дамыту үшін;
- В) сотталғандардың оқығандық деңгейін дамыту үшін;
- С) сотталғандардың шығармашылық қабілетін дамыту үшін;
- Д) сотталғандардың әртістік қабілетін дамыту үшін;
- Е) сотталғандардың жазасын өтегеннен кейінгі өмірге бейімделуі үшін.

80. Сотталғандардың көркемөнерпаздар ұйымы қай жерде құрылмайды?

- А) жалпы режимдегі ТМ-де;
- В) қатаң режимдегі ТМ-де;
- С) айрықша режимдегі ТМ-де;
- Д) түрмеде және камералық типтегі бөлмеде отырған сотталғандар арасында;
- Е) колония-қоныста.

81. Бас бостандығынан айырылған сотталғандар оларға байланысты емес себептермен еңбекақы алмайтын болса, кімнің есебінен тамақпен, киіммен және күнделікті қажетті заттармен қамтамасыз етіледі?

- A) мемлекет есебінен;
- B) өз қаражаты есебінен;
- C) республикалық мемлекеттік кәсіпорын есебінен;
- D) туысқандары есебінен;
- E) қоғамдық ұйымдар есебінен.

82. Тергеу оқшау орнынан жалпы режимдегі түзеу мекемесіне келген сотталғандар қандай жағдайда жазасын өтейді?

- A) қатаң;
- B) қарапайым;
- C) жеңілдетілген;
- D) жеңілдік берілген;
- E) мекеме әкімшілігінің қалауы бойынша.

83. Бас бостандығынан айырылған сотталғандардың еңбегін пайдалануға қандай нормативті-құқықтық актілерде лауазымдарға тыйым салынғаны көрсетілген?

- A) ҚР ҚАК;
- B) түзеу мекемесіндегі күзетпен бақылауды ұйымдастыру ережесі;
- C) түзеу мекемесіндегі ішкі күнтәртібі ережесі;
- D) ҚР Еңбек туралы заңы;
- E) тізімді түзеу мекемесінің бастығы анықтайды.

84. Сотталғандар үшін жұмыс уақытының ұзақтығы қандай нормативті құжатпен анықталады?

- A) ҚР ҚАК;
- B) түзеу мекемесінде күзетпен бақылауды ұйымдастыру ережесі;
- C) түзеу мекемесіндегі ішкі күнтәртібі ережесі;
- D) ҚР Еңбек туралы заңы;
- E) түзеу мекемесінің бастығының бұйрығымен.

85. Сотталғандардың жыл сайынғы төмендегідей ұзақтықтағы төленетін демалыс алуға құқы бар

- A) тәрбиелеу колониясында жазасын өтеуші сотталған үшін 18 күн, басқа түзеу мекемесінде жазасын өтеушілерге 15 күн;
- B) тәрбиелеу колониясында жазасын өтеуші сотталған үшін 15 күн, басқа түзеу мекемесінде жазасын өтеушілер үшін 12 күн;
- C) төленетін демалыс алуға құқы жоқ;

Д) тәрбиелеу колониясында жазасын өтеуші сотталған үшін 18 күн, басқа түзеу мекемесінде жазасын өтеушілер үшін 25 күн;

Е) тәрбиелеу колониясында жазасын өтеуші сотталған үшін 25 күн, басқа түзеу мекемесінде жазасын өтеушілер үшін 30 күн.

86. Сотталғандардың еңбегі төленбейтін жұмысқа тартылуы мүмкін бе?

А) өндірістегі жұмыс уақытынан тыс жұмысқа;

В) тек түнгі уақытта;

С) мүмкін емес;

Д) түзеу мекемесінің жағыдайын жақсарту жұмысына тартылуы мүмкін;

Е) әкімшіліктің нұсқауы бойынша кез-келген уақытта.

87. Бас бостандығынан айырылған сотталғандардың құқы мен міндеттері қандай нормативтік-құқықтық актіде реттеледі?

А) 11.12.2001 ж. №148 бұйрықта;

В) 11.12.2001 ж. №147 бұйрықта;

С) 11.12.2001 ж. №154 бұйрықта;

Д) 11.12.2001 ж. №151 бұйрықта;

Е) дұрыс жауабы жоқ.

88. Сотталғанның жеке басы қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша шара қолдану үшін формальды негіз (себеп) болып не табылады?

А) сотталғанның өзі берген жазбаша немесе ауызша арызы;

В) құқық қорғау органының хабарлауы;

С) бақылау немесе жедел-ізвестіру іс-шараларының материалдары;

Д) кез-келген адам берген жазбаша немесе ауызша арыз;

Е) дұрыс жауабы жоқ.

89. Қай уақытта сотталғанның өтініші бойынша дін қызметкері шақырылады?

А) өміріне қауіп төндіретін жағдайда жатқан ауыр науқасты сотталған үшін;

В) өлім жазасына кесілген үкім орындалар алдындағы сотталған үшін;

С) ұзақ уақыт және жүйелі түрде діни ғұрыпты орындаушы сотталған үшін;

Д) өміріне қауіп төндіретін жағдайда жатқан ауыр науқасты немесе өлім жазасына кесілген үкім орындалар алдындағы сотталған үшін;

Е) дұрыс жауабы жоқ.

90. Түзеу мекемесіне күндізгі уақытта сотталғандарды қабылдауды іске асыруға кім міндетті?

- A) түзеу мекемесі бастығының кезекші көмекшісі;
- B) түзеу мекемесі бастығының кезекші көмекшісі арнайы бөлім қызметкерлерімен бірлесе отырып;
- C) түзеу мекемесі бастығының кезекші көмекшісі арнайы бөлім қызметкерлерімен және түзеу мекемесінің медициналық бөлім қызметкерлерімен бірлесе отырып;
- D) түзеу мекемесі бастығы және оның орынбасарлары;
- E) дұрыс жауабы жоқ.

91. Түзеу мекемесінде жазаның қандай түрі орындалады?

- A) айыппұл, қоғамдық жұмыс, бас бостандығынан айыру;
- B) айыппұл, бостандығын шектеу, әскер қызметте шектеу;
- C) айыппұл, қамау, қоғамдық жұмыс;
- D) қоғамдық жұмыс, бостандығын шектеу, түзеу жұмыстары;
- E) бас бостандығынан айыру.

92. Сотталғанды бас бостандығынан айыруда мәжбүрлеп емделуге жіберу туралы шешімді кім қабылдайды?

- A) түзеу мекемесі бастығы;
- B) медициналық комиссия;
- C) прокурор;
- D) сот;
- E) облыстығы ҚАЖК департаментінің бастығы.

93. Бас бостандығынан айырылып сотталғандардың қайсысына медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары қолданылады?

- A) алкогольизм, нашақорлық немесе токсикоманиямен ауыратындарға;
- B) есі дұрыс емес жүйке жүйесінің бұзылуымен зардап шегушілерге;
- C) өкпе ауруының ашық түрімен ауыратын немесе жыныстық аурумен ауыратын адамдарды емдеудің толық курсынан өткендерге;
- D) алкогольизм, нашақорлық немесе токсикоманиямен, өкпе ауруының ашық түрімен ауыратын немесе жыныстық аурумен ауыратын адамдарды емдеудің толық курсынан өткендерге;
- E) алкогольизм, нашақорлық немесе токсикоманиямен, бұған қоса есі дұрыс емес жүйке жүйесінің бұзылуымен зардап шегушілерге.

94. Жазаны атқарушы мекеме және органның қызметіне ведомствалық бақылауды кім жүзеге асырады?

- A) прокурор;

- В) әкімшілік;
- С) сот;
- Д) қылмыстық-атқару жүйесі департаментінен жоғары тұрған органдар және олардың лауазымды адамдары;
- Е) қоғамдық ұйымдар.

95. Жазаны атқарушы мекеме және органның қызметіне соттық бақылауды кім жүзеге асырады?

- А) прокурор;
- В) әкімшілік;
- С) сот;
- Д) қылмыстық-атқару жүйесі департаментінен тұрған органдар және олардың лауазымды адамдары;
- Е) қоғамдық ұйымдар.

96. Қылмыстық-атқару іс жүргізуде бақылауды кім жүзеге асырады?

- А) Бас прокурор және оған бағынатын прокурорлар;
- В) әкімшілік;
- С) сот;
- Д) қылмыстық-атқару жүйесі департаментінен жоғары тұрған органдар және олардың лауазымды адамдары;
- Е) қоғамдық ұйымдар.

97. Бас бостандығынан айыру қандай нормативті құжатпен реттеледі?

- А) Әкімшілік кодекспен;
- В) Қылмыстық кодекспен;
- С) Қылмыстық және Қылмыстық-атқару кодексімен;
- Д) Әкімшілік, Қылмыстық, Қылмыстық-процессуальды, Қылмыстық-атқару кодекстерімен;
- Е) Қылмыстық-атқару кодексімен.

98. Айыппұл салу немесе мүлікті тәркілеу түріндегі жазаны қандай мекеме немесе орган атқарады?

- А) сот;
- В) түзеу мекемесі;
- С) қылмыстық-атқару жүйесі департаментінен жоғары тұрған органдар және олардың лауазымды адамдары;
- Д) қылмыстық-атқару инспекциясы;
- Е) а, в, с, д тармақтарында көрсетілгендердің бәрі.

99. Бас бостандығынан айырылып сотталғандар жазасын қайда өтейді?

- А) сотталғанның қалауы бойынша кез-келген облыста;

В) қамауға алынғанға немесе сотталғанға дейін өзі тұрған облыстың территориясында;

С) соттың үкімі шыққан облыстың территориясында;

Д) қылмыс жасаған облыстың шегінде ғана;

Е) қамауға алынғанға дейін тұрған облыстың территориясынан тыс жерде.

100. Түзеу мекемесінің түрлерін атаңыз

А) түзеу, тәрбиелеу колониясы, түрме, тергеу оқшау орыны;

В) түзеу, тәрбиелеу колониясы, түрме;

С) түзеу, тәрбиелеу колониясы;

Д) түрме, тергеу оқшау орыны;

Е) түзеу, тәрбиелеу колониялары, түрме, тергеу оқшау орыны, уақытша ұстау оқшау орыны.

101. Колония - қоныста сотталғандардың қандай категориясы жазасын өтейді?

А) абайсызда жасаған қылмысы үшін жеті жылдан жоғары мерзімге сотталғандар;

В) абайсызда жасаған қылмысы үшін жеті жылға дейін мерзімге сотталған, бұған қоса жалпы және қатаң режимдегі колониядан ауыстырылған жақсы іс-әрекетімен көзге түскен сотталғандар;

С) шағын немесе орташа ауыр және ауыр қылмысты қасақана жасағаны үшін бас бостандығынан айыруға бірінші рет сотталған, бұған қоса абайсызда жасаған қылмысы үшін жеті жылдан жоғары мерзімге сотталған адамдар;

Д) аса ауыр қылмыс жасағаны үшін бірінші рет сотталған еркектер, бұған қоса қылмыстың рецидиві, егер сотталған бұрын бас бостандығынан айрылған болса және әйелдер егер олардың жасаған қылмысы аса қауіпті болса;

Е) бас бостандығынан айрылған кәмелетке толмағандар.

102. Тәрбиелеу колониясында сотталғандардың қандай категориясы жазасын өтейді?

А) он сегіз жасқа дейінгі тек кәмелетке толмаған сотталғандар;

В) кәмелетке толмаған сотталғандар, бұған қоса жиырма жасқа толғанша колонияда қалдырылған сотталғандар;

С) он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмаған сотталғандар;

Д) он алты жасқа дейінгі тек кәмелетке толмаған сотталғандар;

Е) жиырма жасқа толғанша колонияда қалдырылған сотталғандар.

103. Айрықша режимдегі түзеу колониясында кімдер жазасын өтейді?

А) қылмыстың аса қауіпті рецидиві кезінде сотталған еркектер мен әйелдер, өмірбақи бас бостандығынан айырылғандар, өлім жазасы түріндегі жаза кешірім жасау арқылы бас бостандығынан айыруға ауыстырылған сотталғандар;

В) қылмыстың аса қауіпті рецидиві кезінде сотталған еркектер, өмірбақи бас бостандығынан айырылғандар, өлім жазасы түріндегі жаза кешірім жасау арқылы бас бостандығынан айыруға ауыстырылған сотталғандар;

С) қылмыстың аса қауіпті рецидиві кезінде сотталған еркектер;

Д) өмірбақи бас бостандығынан айырылған еркектер, өлім жазасы түріндегі жаза кешірім жасау арқылы бас бостандығынан айыруға ауыстырылған сотталғандар;

Е) қылмыстың кез-келген рецидиві кезінде сотталған еркектер.

104. Жалпы режиміндегі түзеу колониясында кімдер жазасын өтейді?

А) шағын немесе орташа ауырлықтағы және ауыр қылмысты ойланып істегені үшін бірінші рет сотталған адамдар, бұған қоса абайсызда жасаған қылмысы үшін жеті жылдан жоғары мерзімге бас бостандығынан айырылған сотталғандар;

В) шағын немесе орташа ауырлықтағы және ауыр қылмысты ойланып істегені үшін бірінші рет сотталғандар;

С) шағын немесе орташа ауырлықтағы қылмысты ойланып істегені үшін бірінші рет сотталған адамдар;

Д) орташа ауырлықтағы және ауыр қылмысты ойланып істегені үшін бірінші рет сотталған, бұған қоса абайсызда жасаған қылмысы үшін жеті жылдан жоғары мерзімге бас бостандығынан айырылған сотталғандар;

Е) кәмелетке толмаған бас бостандығынан айыруға сотталғандар.

105. Түзеу мекемесінде қандай сотталғандарды айдауылмен алып жүрмейді?

А) құжаты жоқ адамдар не болмаса бұл құжаттар дұрыс толтырылмаған болса;

В) ауру сотталғандар, дәрігердің қорытындысы бойынша айдауылмен алып жүру мүмкін емес;

С) мерзімге лайық киінбеген және жол жүру үшін азық-түлікпен қамтамасыз етілмеген адамдар;

Д) а, в, с пункттерінде келтірілген барлық адамдар;

Е) а, в пункттерінде келтірілген барлық адамдар.

106. Сотталғандар қандай белгілері бойынша сараланады?

А) заң бойынша;

- В) педагогикалық бойынша;
- С) физиологиялық (биологиялық) бойынша;
- Д) психологиялық бойынша;
- Е) жасаған қылмысының ауырлық дәрежесі бойынша.

107. Сотталғанның жазасын өтеуі үшін мекеменің қандай түрін таңдау туралы мәселені кім шешеді?

- А) прокуратура;
- В) тергеуші;
- С) сот;
- Д) тергеу оқшау орыны әкімшілігі;
- Е) ҚР ӘМ Қылмыстық-атқару жүйесі комитеті.

108. Түзеу мекемесінде қандай адамдарды қабылдауға болмайды?

- А) оған қатысты үкім заңды күшіне әлі енбеген;
- В) басқа түрдегі түзеу мекемесіне жіберілуге тиісті адам;
- С) құжаттық деректері мүлде сәйкес келмейтін болса (басқа аты-жөні, басқа туған жылы және т.б.)
- Д) а, в, с тармақтарында келтірілген адамдардың барлық категориясы;
- Е) а, в тармақтарында келтірілген адамдардың барлық категориясы.

109. Түзеу мекемесінің карантиндік бөліміне сотталғандар қанша уақытқа жіберіледі?

- А) 5 тәулікке дейін;
- В) 10 тәулікке дейін;
- С) 10 тәулікке;
- Д) 25 тәулікке;
- Е) дұрыс жауабы жоқ.

110. Қылмыстық-атқару инспекциясы қандай жазаны орындайды?

- А) айыппұл;
- В) бостандығын шектеу;
- С) қоғамдық жұмыс;
- Д) түзеу жұмыстары;
- Е) в, с, д тармақтарында көрсетілгендерді.

111. Сотталғанды бас бостандығынан айыру кезінде оны мәжбүрлеп емделуге жіберу туралы шешімді кім қабылдайды?

- А) түзеу мекемесінің бастығы;
- В) медициналық комиссия;
- С) прокурор;
- Д) сот;

Е) дұрыс жауабы жоқ.

112. Бас бостандығынан айырылып сотталғандардың қайсысына медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары қолданылады?

А) алкоголизм, нашақорлық немесе токсикоманиямен ауыратындарға;

В) есі дұрыс емес жүйке жүйесінің бұзылуымен зардап шегушілерге;

С) өкпе ауруының ашық түрімен ауыратын немесе жыныстық аурумен ауыратын адамдардың емдеудің толық курсынан өткендеріне;

Д) алкоголизм, нашақорлық немесе токсикоманиямен, өкпе ауруының ашық түрімен ауыратын немесе жыныстық аурумен ауыратын адамдардың емдеудің толық курсынан өткендерге;

Е) дұрыс жауабы жоқ.

113. Жазаны атқарушы мекеменің және органның қызметіне ведомствалық бақылауды кім жүзеге асырады?

А) прокурор;

В) әкімшілік;

С) сот;

Д) қылмыстық-атқару жүйесі департаментінен жоғары тұрған органдар және олардың лауазымды адамдары;

Е) дұрыс жауабы жоқ.

114. Жазаны атқарушы мекеменің және органның қызметіне соттық бақылауды кім жүзеге асырады?

А) прокурор;

В) әкімшілік;

С) сот;

Д) қылмыстық-атқару жүйесі департаментінен жоғары тұрған органдар және олардың лауазымды адамдары;

Е) дұрыс жауабы жоқ.

115. Қылмыстық-атқару іс жүргізуде бақылауды кім жүзеге асырады?

А) Бас прокурор және оған бағынатын прокурорлар;

В) әкімшілік;

С) сот;

Д) қылмыстық-атқару жүйесі департаментінен жоғары тұрған органдар және олардың лауазымды адамдары;

Е) дұрыс жауабы жоқ.

116. Бас бостандығынан айыру қандай нормативті құжатпен реттеледі?

- A) Әкімшілік кодекспен;
- B) Қылмыстық кодекспен;
- C) Қылмыстық және Қылмыстық-атқару кодексімен;
- D) Әкімшілік, Қылмыстық, Қылмыстық-процессуальды, Қылмыстық-атқару кодекстерімен.
- E) дұрыс жауабы жоқ.

117. Айыппұл салу немесе мүлікті тәркілеу түріндегі жазаны қандай мекеме немесе орган атқарады?

- A) сот;
- B) түзеу мекемесі;
- C) қылмыстық-атқару жүйесі департаментінен жоғары тұрған органдар және олардың лауазымды адамдары;
- D) қылмыстық-атқару инспекциясы;
- E) дұрыс жауабы жоқ .

118. Бас бостандығынан айырылып сотталғандар жазасын қайда өтейді?

- A) сотталғанның қалауы бойынша кез-келген облыста;
- B) қамауға алынғанға немесе сотталғанға дейін өзі тұрған облыстың территориясында;
- C) соттың үкімі шыққан облыстың территориясында;
- D) қылмыс жасаған облыстың шегінде ғана;
- E) дұрыс жауабы жоқ.

119. Түзеу мекемесінің түрлерін атаңыз

- A) түзеу, тәрбиелеу колониясы, түрме, тергеу оқшау орыны;
- B) түзеу, тәрбиелеу колониясы, түрме;
- C) түзеу, тәрбиелеу колониясы;
- D) түрме, тергеу оқшау орыны;
- E) дұрыс жауабы жоқ.

120. Тәрбиелеу колониясында сотталғандардың қандай категориясы жазасын өтейді?

- A) он сегіз жасқа дейінгі тек кәмелетке толмаған сотталғандар;
- B) кәмелетке толмаған сотталғандар, бұған қоса жиырма жасқа толғанша колонияда қалдырылған сотталғандар;
- C) он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмаған сотталғандар;
- D) он алты жасқа дейінгі тек кәмелетке толмаған сотталғандар;
- E) дұрыс жауабы жоқ.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Астана : Елорда, 2008. – 56 б.
- 2 Ленин В.И. Конспект раздела о наказаниях пункта программы о суде // ПСС. Издание пятое. Т. 38. – М. : Издательство политической литературы, 1977. – 580 б.
- 3 Советское исправительно-трудовое право, М., 1977. – 307 б.
- 4 Исправительно-трудовой кодекс РСФСР 1924 года // Сборник нормативных актов по Советскому исправительно-трудовому праву. – М. : Госюриздателство, 1959. – Б.127–170.
- 5 Исправительно-трудовой кодекс РСФСР 1933 г. // Сборник нормативных актов по Советскому исправительно-трудовому праву. – М. : Госюриздателство, 1959. – Б. 265 – 296.
- 6 Постановление ЦИК и СНК СССР от 27 октября 1934 г. «О передаче ИТУ Народных Комиссариатов юстиции союзных республик в ведение НКВД Союза ССР» // Сборник нормативных актов по Советскому исправительно - трудовому праву. – М. : Госюриздателство, 1959. – Б. 303.
- 7 Инструкция о порядке направления заключенных в срочные тюрьмы из исправительно-трудовых лагерей от 10 ноября 1935 г. // Архив ДВД Карагандинской области, ф.16, д. 94.
- 8 Панасенко В.З. Из истории становления и развития исправительно-трудовых учреждений МВД Казахской ССР (1920-1985 гг.). – Алма-Ата : Музей боевой и трудовой славы ОВД Казахской ССР, 1987. – 107 б.
- 9 Закон СССР «Об утверждении Положения о предварительном заключении под стражу» от 11 июля 1969 г. // Свод законов СССР. Т.10. – М. : Известия, 1988. – Б. 599 – 605.
- 10 Основы исправительно-трудового законодательства Союза ССР от 11 июля 1969 г. // Свод законов СССР. Т.10. – М. : Известия, 1988. – Б. 615 – 640.
- 11 Исправительно - трудовой кодекс Казахской ССР 1971 г. – Алматы: Казахстан, 1985. – 270 б.
- 12 Бухгалтерские отчеты за 1942-1944 гг. // Архив КУИС МЮ РК
- 13 Постановление СНК КССР от 4 июня 1925 г., объявленное приказом ГИМЗ от 5 июня 1925 г. № 60 // ЦГА Республики Казахстан, ф.716, оп.2, д.102.
- 14 Положение о трудовых колониях НКВД для несовершеннолетних. Утверждено приказом НКВД СССР от 20 августа 1937 г. № 329 // Архив МВД РК, д. 213.

Мазмұны

Кіріспе	3
1 Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару құқығының ұғымы мен міндеттері.....	4
1.1 Қылмыстық-атқару құқығының түсінігі.....	4
1.2 Қылмыстық-атқару құқығының принциптері.....	6
1.3 Қылмыстық-атқару құқығы ғылымы.....	8
1.4 Қылмыстық-атқару құқығы курсының жүйесі және оның пәні.....	10
Тексеру сұрақтары.....	10
2 Қылмыстық-атқару заңнамасы мен Қазақстанның пенитенциарлық жүйесінің тарихы.....	11
2.1 Қазақстанның түрмелерінің тарихи-құқықтық негіздері.....	11
2.2 Қазақстанның түзеу колонияларының тарихи-құқықтық негіздері....	23
2.3 Қазақстанның тәрбиелеу колонияларының тарихи – құқықтық негіздері.....	30
Тексеру сұрақтары.....	38
3 Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңнамасы.....	39
3.1 Қылмыстық-атқару заңнамасының түсінігі, мақсаттары, міндеттері мен нысандары және қайнар көздері.....	39
3.2 Қылмыстық-атқару құқығы нормаларының түсінігі, мазмұны, түрлері мен құрылымы.....	41
3.3 Қылмыстық-атқару құқық қатынастары.....	44
Тексеру сұрақтары.....	46
4 Қазақстан Республикасындағы сотталғандардың құқықтық жағдайы.....	47
4.1 Қылмыстық жазасымен сотталған адамдардың құқықтық жағдайының түсінігі.....	47
4.2 Сотталғандардың негізгі құқықтары мен міндеттемелері.....	48
4.3 Сотталғандардың ұсыныстарын, өтініштерін және арыздарын	қарау 51
тәртібі.....	
Тексеру сұрақтары.....	53
5 Мемлекет мекемелері мен органдарының жаза атқару жүйесі.....	54
5.1 Жаза атқаратын мемлекет мекемелері мен	

	органдарының түрлері мен міндеттері.....	54
5.2	Сотталғандарға медициналық мәжбүрлеу шараларын қолдану.....	57
5.3	Мемлекеттік бақылаудың түрлері.....	59
	Тексеру сұрақтары.....	64
	Тестер.....	65
	Әдебиеттер.....	90

Бастемиев С. Қ.

**ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҚЫЛМЫСТЫҚ - АТҚАРУ
ҚҰҚЫҒЫ**

050301 « Заңгер» мамандығы бойынша оқитын
студенттерге арналған оқу құралы
(Жалпы бөлім)

Павлодар